PRODUCT INDEX

INDEX

1. MARGDARSHIKA
2. THEORY NOTES
3. UNIT WISE MCQ
4. AMRIUT BOOKLET
5. PYQ
6. TREND ANALYSIS
7. TOPPERS TOOL KIT (TTK)
8. MODEL PAPER

CLICK HERE TO GET

sample Notes/
Expert Guidance/Courier Facility Available
Download PROFESSORS ADDA APP
+91 7690022111 +91 9216228788

PROFESSORS ADDA

Trusted By Toppers

GET BEST SELLER HARD COPY NOTES

PROFESSORS ADDA

CLICK HERE TO GET

+91 7690022111 +91 9216228788

PROFESSORS ADDA 2025

One Stop Solution for NET / JRF / A. Professor / CUET

Margdarshika Booklet UPDATED 2025 Edition

Margdarshika booklet what is this,

Why read this?

- It is a well-planned roadmap to simplify the vast and complex syllabus of UGC NET. It is like a Guru showing you the path to success in the subject. You do not need to depend on anyone.
- Its main aim is to give clear answers to questions like "what to read, where to start, and how deep to read". Focus points are explained.
- It gives a systematic direction to your preparation by dividing it into small (manageable) parts. It tells you what is the new trend of the exam these days.

What's that for?

- It is useful for students preparing for UGC NET, PGT, Asst Professor
- It is very useful for those who are preparing at home, those who are working, those who are not getting proper guidance, those who do not want to watch videos. It is a one stop solution for them

Key Features and Benefits

- **Benefits:** Explains important concepts, theories and examples of the subject.
- **Time saving:** Guides you in the right direction by saving you from unnecessary information. 100% exam oriented
- **Complete coverage:** Ensures that no important part of the syllabus is missed.
- **Increased confidence:** Having a clear plan reduces nervousness regarding preparation.

How to make best use of it?

- Make sure to remember the most important
- Follow the order given in the guide.
- Have a strong grip on the basics of each topic.
- While studying, focus on those topics in ProfessorsAdda Booklets.
- Try to establish a connection between different concepts.
- Solve MCQ practice questions and old question papers based on the guide. All this is given in ProfessorsAdda MCQ + PYQ booklet which is complete, quality updated.
- It works like your personal guide.

Topper's Tool Kit 2025

PROFESSORS ADDA

Topper's Tool Kit 2025

🧠 Benefits & Features:

- ✅ Core Concepts – Summary of every topic in easy language
- ✅ Key Thinkers & Theories – Name + idea + year = you will remember everything
- ✅ Important Books – The same books which come in exams along with the year
- ✅ Flow Charts – Understand every complex topic in 1 page
- ✅ Mind Maps – Visual Recall Hack for faster revision

Topper बनने और "Smart Study का असली formula"

🧠 Why important

The foundation and basis of the subject are thinkers and concepts. Questions are definitely raised every time, from UGC NET exam to interview

ALL INDIA RANK

📢 Want to become a topper?
Toolkit is the answer!

📦 Format: Digital PDF + Optional Print

📅 Latest Update: TILL May 2025

🚀 Why do toppers trust it?

- No Guesswork – Only Exam-Oriented Content
- Visual Learning = Faster Revision
- Save time, increase scores
- Smart Preparation at home

PROFESSORS ADDA

📦 Available in Digital PDF + Print Format

📤 Book Now | DM | WhatsApp | Download from the link

sample Notes/
Expert Guidance/Courier Facility Available

Download PROFESSORS ADDA APP

📞 +91 7690022111 +91 9216228788

संस्कृत TOPER TOOL KIT SUPER REVISION

विचारकः १: पाणिनी (प्रायः चतुर्थ- ५ शताब्दी ईपू) २.

1. परिचयः

आचार्यपाणिनिः महान् संस्कृतव्याकरणज्ञः आसीत्, अष्टाध्यायी इति कालातीतग्रन्थेन प्रसिद्धः आसीत् । सः संस्कृतभाषायाः कृते वैज्ञानिकं व्यवस्थितं च नियमसमूहं स्थापयित्वा विश्वस्य व्याकरणस्य

परिष्कृतभाषासु अन्यतमा अभवत् ।

2. प्रमुख योगदान : १.

- **अष्टाध्यायी-रचना :** संस्कृतव्याकरणस्य आधारशिला अस्ति, यत्र भाषायाः प्रत्येकं पक्षं नियन्त्रयन्ति प्रायः ४,००० सूत्राणि सन्ति ।
- **वैज्ञानिकसंरचना :** सः व्याकरणं अत्यन्तं व्यवस्थितं संक्षिप्तं च रूपं दत्तवान्, यत्र प्रत्यहारः (संक्षिप्तनियमाः) गणपथः (शब्दसूचिकाः) इत्यादीनां तकनीकानां प्रयोगः कृतः ।
- **धातुपथः गणपथश्च :** सः क्रियापदानां (धातुः) विशेषशब्दसमूहानां (गणः) च मूलरूपान् सूचीकृतवान्, ये शब्दनिर्माणार्थं वाक्यसंरचनायाः च कृते महत्त्वपूर्णाः सन्ति ।
- **परवर्ती व्याकरणस्य प्रवर्तकः :** तस्य कृतिः कात्यायन-पतञ्जलि-आदीनां सर्वेषां परवर्तीनां व्याकरणशास्त्रज्ञानाम् आधारः अभवत् ।

3. मुख्य अवधारणाः : १.

- **अष्टाध्यायी :** संस्कृतस्य सर्वान् नियमान् आच्छादयति अष्टाध्यायात्मकः व्याकरणग्रन्थः ।
- **प्रत्यहारः-** ह्रस्वनियमनिर्माणविधिः, या अक्षरात् आरभ्य अन्तिमविशिष्टाक्षरपर्यन्तं सर्वेषां अक्षराणां अर्थं ददाति (उदा. 'अच्'

इत्यनेन सर्वस्वरार्थः) ।

- **संहिता, संयोगः, गुणः, वृद्धिः:** एतानि व्याकरणपदानि यत् सः स्पष्टतया वर्णितवान् .
- प्रतिपदीका **:** यस्य शब्दस्य अर्थः अस्ति किन्तु न मूलं न प्रत्ययः । संज्ञाविशेषणानां मूलरूपम् ।

4. **प्रमुखाः कृतयः : १.**

- अष्टाध्यायी
- गणपथः
- मेटाटेक्स्ट्

PAID STUDENTS BENEFITS

- ✓ Access to PYQs of the Upcoming 1 year Exams
- ✓ Entry into Quiz Group + Premium Materials
- ✓ 20% Discount on Future Purchases /For Referring a Friend
- ✓ Access to Current Affairs + Premium Study Group

NOTE: Please share your Fee Receipt or Payment Screenshot for activation.

Click here to join

Call us/whatapp +91 7690022111 +91 9216228788

विचारकः २ : पतञ्जलि (प्रायः २ शताब्दी ईपू) २.

1. परिचयः

पतञ्जलिः संस्कृतव्याकरणस्य त्रिषु ऋषिषु (त्रिमुनि) अन्यतमः इति मन्यते । तेन पाणिनीयस्य अष्टाध्यायी, कात्यायनस्य वार्तिकानां च विस्तृतं गहनं च भाष्यं महाभाष्यं लिखितम्, येन व्याकरणस्य दार्शनिकपक्षः स्थापितः ।

2. प्रमुख योगदान : १.

- **महाभाष्यस्य रचना : अयं ग्रन्थः न केवलं व्याकरणनियमानां व्याख्यानं करोति अपितु भाषायाः, शब्दानां** , अर्थस्य च

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

दार्शनिकसम्बन्धे प्रकाशं प्रसारयति

- **व्याकरणदर्शनस्य स्थापना :** सः शब्दस्य नित्यत्वं तस्य अर्थेन सह तस्य सम्बन्धं च स्थापितवान् ।
- **पाणिनिसूत्ररक्षणम् :** कात्यायनेन उत्थापितानां संशयानां निराकरणं कृत्वा पाणिनीयस्य नियमानाम् प्रामाणिकता, सटीकता च सिद्धवती।
- सः योगदर्शनस्य संस्थापकेन पतञ्जलिना सह अपि सम्बद्धः अस्ति, यः योगसूत्राणि **लिखितवान्** ।

3. मुख्य अवधारणाः : १.

- **शब्दनित्यत्व: शब्दाः तदर्थाः** च स्थायिनित्यानि इति सिद्धान्तः।5
- **साधु शब्दः** व्याकरणस्य नियमानुसारं सम्यक् शब्दानां प्रयोगः धर्मस्य गुणस्य च कारणम् अस्ति .
- **स्फोटः-** शब्दस्य उच्चारणे यः अर्थस्य 'स्फोटा' (प्रकाशनं) भवति सः एव वास्तविकः इति सिद्धान्तः।7 (एतत् भर्तृहरिणा विस्तृतं कृतम्, परन्तु तस्य बीजानि महाभाष्ये प्राप्यन्ते)।
- **पस्पसहनिका :** महाभाष्ये व्याकरणाध्ययनस्य परिभाषा प्रयोजनं च विमर्शितप्रस्तावनाध्यायः। ८

4. प्रमुखाः कृतयः : १.

- महाभाष्य ९
- योगसूत्राणि (प्रायः तस्मै आरोपितानि) १०

विचारकः ३: कात्यायनः (प्रायः तृतीयशताब्दी ईपू) २.

1. परिचयः

कात्यायनः पाणिनीयस्य पश्चात् द्वितीयः महत्त्वपूर्णः व्याकरणशास्त्रज्ञः

आसीत् । सः पाणिनेः सूत्रेषु "वार्तिकाः" लिखितवान्, येषु व्याख्यानं, पूरकं, कदाचित् संशोधनं च भवति । सः व्याकरणस्य "त्रिमुनिषु" अन्यतमः इति मन्यते । ११

2. प्रमुख योगदान : १.

- **वार्तिकानां रचना :** कालान्तरे भाषायां परिवर्तनस्य अनुकूलतायै पाणिनीसूत्राणां अनुकूलनार्थं सः वार्तिकानां रचनां कृतवान् ।
- **सूत्राणां पूरकम् :** यत्र पाणिनीयस्य सूत्राणि संक्षिप्तत्वात् अस्पष्टानि आसन् अथवा कतिपयानि परिस्थितयः न आच्छादयन्ति स्म, तत्र कात्यायनेन तानि स्पष्टीकृत्य सम्पन्नानि।
- **विश्लेषणात्मकदृष्टिकोणः -** सः पाणिनीयस्य नियमानाम् समीक्षात्मकरूपेण विश्लेषणं कृतवान्, तस्मात् व्याकरणचिन्तनस्य स्वस्थपरम्परा आरब्धा ।

3. मुख्य अवधारणाः : १.

- **वार्तिकः-** पाणिनिसूत्रेषु लिखिताः व्याख्यानात्मकाः पूरकाः च नियमाः। एते "उक्त-अनुक्त-दुरुक्त चिन्ता" इति उच्यते, किं न उक्तं, किं सम्यक् न उक्तम् इति चिन्तनम् इत्यर्थः ।
- **लोकप्रयोगः -** व्याकरणेन भाषायाः वास्तविकलोकप्रयोगस्य अपि

आदरः करणीयः इति तेन स्थापितः ।

4. **प्रमुखाः कृतयः : १.**

- वर्तिका (एते पतञ्जलिस्य महाभाष्यस्य अन्तः एव उपलभ्यन्ते)।

विचारकः ४: भर्तृहरि (ई.स. ५ शताब्दी प्रायः) २.

1. **परिचयः**

भर्तृहरिः महान् भाषादार्शनिकः व्याकरणविदः च आसीत् । सः

शब्दार्थसम्बन्धस्य भाषादर्शनस्य च मौलिकग्रन्थस्य वाक्यपदीयस्य ग्रन्थस्य कृते प्रसिद्धः अस्ति। १२

2. प्रमुख योगदान : १.

- **वाक्यपदीयस्य रचना :** अयं ग्रन्थः त्रिधा (ब्रह्माकन्दः, वाक्यकानन्दः, पदकाण्डः) विभक्तः अस्ति, भाषायाः दार्शनिकत्वस्य वर्णनं च अस्ति। १३
- **स्फोटा-सिद्धान्तस्य विकासः :** अर्थः अविभाज्य-एककरूपेण दृश्यते इति धारयन् सः स्फोटा-सिद्धान्तस्य व्यवस्थितीकरणं दर्शनं च कृतवान्।१४
- **शब्द-ब्रह्म-अवधारणा-** तेन परमं सत्यं 'शब्द-ब्रह्म' इति प्रस्तावितम्, एतत् सर्वं जगत् तस्य शब्द-तत्त्वस्य विवर्त (प्रतीयमानं परिणामः) इति। १५
- **महाभाष्य-दीपिका :** पतञ्जलिस्य महाभाष्यस्य भाष्यमपि लिखितवान्, यया तस्य गहनव्याकरणज्ञानं दृश्यते।

3. मुख्य अवधारणाः : १.

- **स्फोटा-** शाश्वतभाषिकविभवः यस्मात् क्षणमात्रेण अर्थः प्रादुर्भवति।
- **शब्द-ब्रह्म:** परमं यथार्थं भाषारूपेण, या चैतन्यस्य सारम्।
- विवर्त **:** सृष्टिः शब्दब्रह्मस्य वास्तविकविकारः नास्ति, अपितु

रज्जुस्थसर्पस्य माया इव प्रतीयमानः अभिव्यक्तिः इति सिद्धान्तः।१८

- **भाषायाः स्तराः :** तेन भाषायाः चत्वारः स्तराः परिकल्पिताः – पारा, पश्यन्ती, मध्यमा, वैखारी च ।

4. **प्रमुखाः कृतयः : १.**
    - वाक्यपदीयम्
    - महाभाष्य-दीपिका

PAID STUDENTS BENEFITS

- ✓ Access to PYQs of the Upcoming 1 year Exams
- ✓ Entry into Quiz Group + Premium Materials
- ✓ 20% Discount on Future Purchases /For Referring a Friend
- ✓ Access to Current Affairs + Premium Study Group

NOTE: Please share your Fee Receipt or Payment Screenshot for activation.

Click here to join

Call us/whatapp +91 7690022111 +91 9216228788

विचारक 5: भट्टोजिदीक्षित (ई.स. 17 शताब्दी के आसपास)

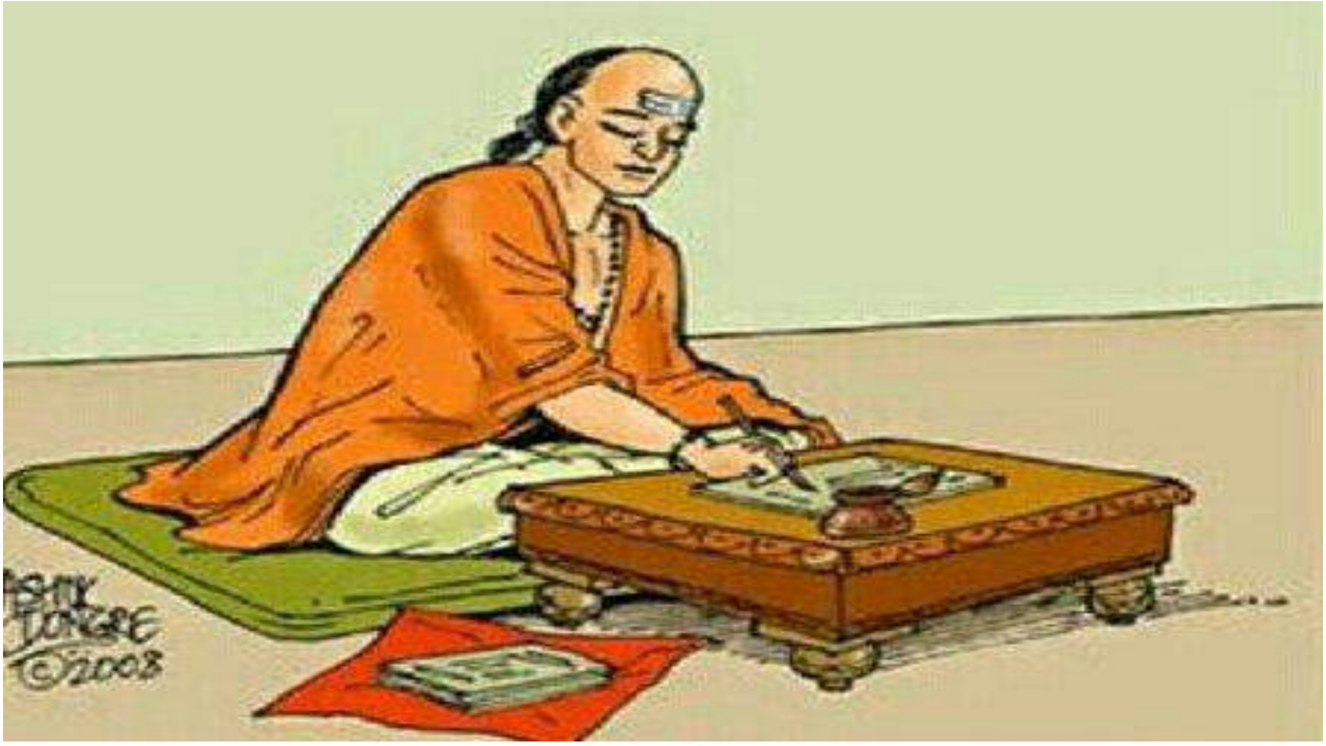

1. भट्टोजिदीक्षितः

नूतनव्याकरणपरम्परायाः प्रमुखः विद्वान् आसीत् । पाणिनीयस्य अष्टाध्यायीसूत्राणां विषयाधारितक्रमेण पुनः व्यवस्थित्य पाणिनीव्याकरणं अधिकं सुलभं कृत्वा प्रसिद्धं सिद्धान्तकौमुदी इति ग्रन्थं रचितवान् । २१

2. प्रमुख योगदान : १.

- **सिद्धान्तकौमुदीः –** अस्मिन् ग्रन्थे व्याकरणस्य अध्ययने क्रान्तिः अभवत् । संज्ञा-सन्धि-प्रकरण-समासादिविषयाणाम् आधारेण सूत्राणां

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

आयोजनं कृतवान्। २२

- **पाणिनीव्याकरणस्य सरलीकरणम् :** अस्मिन् ग्रन्थे छात्राणां विद्वांसस्य च पाणिनीयस्य जटिलव्याकरणस्य शिक्षणं सुकरं जातम्।
- **प्रौधमनोरमः -** स्वकीया ग्रन्थसिद्धान्तकौमुदीविषये 'प्रौधमनोरम' इति गहनं टीका लिखितवान्।
- **शब्दकौस्तुभः-** अष्टाध्यायीक्रमम् अनुसृत्य तस्य महत्त्वपूर्णव्याकरणग्रन्थेषु एषः अपि अन्यतमः अस्ति।

3. **मुख्य अवधारणाः : १.**

- **विषयाधारितव्यवस्था :** अष्टाध्यायी इत्यस्य अध्यायक्रमस्य स्थाने व्याकरणविषयाणां (प्रकरणानाम्) अनुसारं सूत्राणां प्रस्तुतीकरणस्य पद्धतिः
- **नव-व्याकरणः-** व्याकरणस्य परम्परा या व्याख्यायां तार्किकविश्लेषणे च अधिकं बलं ददाति, यस्य सः प्रमुखस्तम्भः आसीत्।

4. **प्रमुखाः कृतयः : १.**

- सिद्धान्तकौमुदी
- प्रौढा सौन्दर्यम्
- शब्दकौस्तुभः

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

AMRIUT BOOKLET

PROFESSORS ADDA

What is this, why read it?

- AMRIT Booklet is designed on PYQ pattern by extracting exam-useful essence from all major books of the subject at one place. You don't have to read books now.
- This is not just an ordinary booklet but a top-level rstudy tool, specially designed for those students who want quick revision, exam-time recall and concept clarity.
- In this, you will get the "amrit nichuran" of every important topic – that is, the same things which are asked again and again in the exam.
- This booklet brings together Core Concepts, Keywords, Thinkers, Definitions and Chronology of every subject at one place – and that too in a very crisp question and answer style.

Benefits & Features:

- ✓ Super Quick Revision Tool
- ✓ Exam Time Confidence Booster
- ✓ High Retention Format –
- ✓ 100% Exam-Oriented – No Extra, No Fluff

ALL INDIA RANK

How to make best use?

✅ First read the Amrit page of the topic from the guide
✅ Memorize the Keywords along with the Concepts
✅ Solve MCQs from that topic on the same day
✅ Revise only from this before the exam — Time Saving, Score Boosting

Bonus Insides

Who is this for?

- ✅ NET / SET/ PGT
- ✅ Assistant Professor Candidates
- ✅ Those who have less time but want strong results and the syllabus to be completed

This booklet is for all those who do not just want to read, but want to "read right".

What will you get in it?

- One Page One Topic Format – One complete topic clear on each page
- Updated as per latest changes of 2025

PROFESSORS ADDA

Available in Digital PDF + Print Format

Book Now | DM | WhatsApp | Download from the link

sample Notes/
Expert Guidance/Courier Facility Available

Download PROFESSORS ADDA APP

+91 7690022111 +91 9216228788

इकाई-1: वैदिक-साहित्य One Liner

वेदों का काल (मैक्समूलर, ए. वेबर, जैकोबी, बालगंगाधर तिलक, एम. विन्टरनिट्ज, भारतीय परम्परागत विचार)

Q.1 मैक्समूलर ने वेदों का काल निर्धारण किस आधार पर किया?

A. बौद्ध धर्म के उदय और वैदिक साहित्य के विकास के आधार पर।

Q.2 मैक्समूलर के अनुसार ऋग्वेद का रचनाकाल क्या है?

A. 1200 ई.पू. से 1000 ई.पू.।

Q.3 मैक्समूलर ने वैदिक काल को कितने भागों में बांटा?

A. चार (छन्दकाल, मंत्रकाल, ब्राह्मणकाल, सूत्रकाल)।

Q.4 ए. वेबर ने वेदों को कितना प्राचीन माना?

A. लगभग 1500 ई.पू.।

Q.5 ए. वेबर ने किस आधार पर काल निर्धारण का प्रयास किया?

A. वैदिक साहित्य में उपलब्ध नक्षत्रों के उल्लेखों पर।

Q.6 हरमन जैकोबी ने वेदों का काल निर्धारण किस आधार पर किया?

A. ज्योतिषीय गणना (ध्रुव तारे की स्थिति) के आधार पर।

Q.7 जैकोबी के अनुसार वैदिक काल का आरंभ कब हुआ?

A. लगभग 4500 ई.पू.।

Q.8 बालगंगाधर तिलक ने वेदों का काल निर्धारण किस आधार पर किया?

A. ज्योतिषीय गणना (नक्षत्रों में वसंत संपात) के आधार पर।

Q.9 बालगंगाधर तिलक के अनुसार ऋग्वेद का रचनाकाल क्या है?

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

A. लगभग 6000 ई.पू.।

Q.10 तिलक ने अपनी ज्योतिषीय गणना किस ग्रंथ में प्रस्तुत की?

A. 'द ओरिऑन' (The Orion)।

Q.11 एम. विन्टरनिट्ज ने वेदों का काल निर्धारण किस आधार पर किया?

A. अवेस्ता और ऋग्वेद की भाषा की तुलना पर।

Q.12 विन्टरनिट्ज के अनुसार ऋग्वेद का रचनाकाल क्या है?

A. लगभग 2500 ई.पू. से 2000 ई.पू.।

Q.13 भारतीय परंपरागत विचार के अनुसार वेद कैसे हैं?

A. अपौरुषेय (किसी पुरुष द्वारा नहीं रचे गए) और नित्य।

Q.14 भारतीय परंपरा वेदों को 'श्रुति' क्यों कहती है?

A. क्योंकि इन्हें सुनकर कंठस्थ किया जाता था।

Q.15 मैक्समूलर के अनुसार 'छन्दकाल' का समय क्या है?

A. 1200-1000 ई.पू.।

Q.16 मैक्समूलर के अनुसार 'मंत्रकाल' का समय क्या है?

A. 1000-800 ई.पू.।

Q.17 मैक्समूलर के अनुसार 'ब्राह्मणकाल' का समय क्या है?

A. 800-600 ई.पू.।

Q.18 मैक्समूलर के अनुसार 'सूत्रकाल' का समय क्या है?

A. 600-200 ई.पू.।

Q.19 तिलक ने अपनी दूसरी किस पुस्तक में वैदिक काल पर विचार किया?

A. 'द आर्कटिक होम इन द वेदाज'।

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

Q.20 किस विद्वान का मत आज सर्वाधिक प्रचलन में है (एक सीमा तक)?

A. मैक्समूलर का मत (थोड़े संशोधनों के साथ)।

संहिता साहित्य

Q.21 'वेद' शब्द का क्या अर्थ है?

A. ज्ञान।

Q.22 वेदों की संख्या कितनी है?

A. चार।

Q.23 चार वेद कौन-कौन से हैं?

A. ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेद।

Q.24 'वेदत्रयी' में कौन-कौन से वेद शामिल हैं?

A. ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद।

Q.25 वेदत्रयी में किस वेद को शामिल नहीं किया जाता?

A. अथर्ववेद को।

Q.26 ऋग्वेद का मुख्य विषय क्या है?

A. देवताओं की स्तुति।

Q.27 ऋग्वेद में कितने मंडल हैं?

A. 10 मंडल।

Q.28 ऋग्वेद में कितने सूक्त हैं (शाकल शाखा के अनुसार)?

A. 1028 सूक्त (1017 + 11 बालखिल्य)।

Q.29 ऋग्वेद का पहला और दसवाँ मंडल क्या कहलाता है?

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

A. क्षेपक (बाद में जोड़े गए)।

Q.30 ऋग्वेद के दूसरे से सातवें मंडल को क्या कहा जाता है?

A. वंश मंडल या परिवार मंडल।

Q.31 ऋग्वेद का कौन-सा मंडल सोम देवता को समर्पित है?

A. नौवाँ मंडल।

Q.32 प्रसिद्ध 'पुरुष सूक्त' ऋग्वेद के किस मंडल में है?

A. दसवें मंडल में (10.90)।

Q.33 प्रसिद्ध 'नासदीय सूक्त' ऋग्वेद के किस मंडल में है?

A. दसवें मंडल में (10.129)।

Q.34 ऋग्वेद का पाठ करने वाला पुरोहित क्या कहलाता है?

A. होता (या होतृ)।

Q.35 ऋग्वेद की सबसे प्रसिद्ध शाखा कौन सी है?

A. शाकल शाखा।

Q.36 ऋग्वेद के प्रमुख देवता कौन हैं?

A. इन्द्र, अग्नि, सोम, वरुण।

Q.37 यजुर्वेद का मुख्य विषय क्या है?

A. यज्ञ की विधियाँ और मंत्र।

Q.38 यजुर्वेद को कितने भागों में बांटा गया है?

A. दो (शुक्ल यजुर्वेद और कृष्ण यजुर्वेद)।

Q.39 कौन सा वेद गद्य और पद्य दोनों में है?

A. यजुर्वेद।

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

Q.40 शुक्ल यजुर्वेद की संहिता का क्या नाम है?

A. वाजसनेयि संहिता।

Q.41 कृष्ण यजुर्वेद की एक प्रमुख संहिता का नाम बताइए।

A. तैत्तिरीय संहिता, मैत्रायणी संहिता।

Q.42 यजुर्वेद का पाठ करने वाला पुरोहित क्या कहलाता है?

A. अध्वर्यु।

Q.43 यजुर्वेद में कितने अध्याय हैं (वाजसनेयि संहिता)?

A. 40 अध्याय।

Q.44 यजुर्वेद का अंतिम अध्याय कौन सा उपनिषद् है?

A. ईशावास्योपनिषद्।

Q.45 'रुद्राध्याय' (शतरुद्रीय) का संबंध किस वेद से है?

A. यजुर्वेद से।

Q.46 सामवेद का मुख्य विषय क्या है?

A. यज्ञ में गाए जाने वाले मंत्र (गीति)।

Q.47 किस वेद को 'भारतीय संगीत का जनक' कहा जाता है?

A. सामवेद को।

Q.48 सामवेद के अधिकांश मंत्र किस वेद से लिए गए हैं?

A. ऋग्वेद से।

Q.49 सामवेद का पाठ करने वाला पुरोहित क्या कहलाता है?

A. उद्गाता।

Q.50 सामवेद की प्रमुख शाखाएँ कौन सी हैं?

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

A. कौथुम, राणायनीय, जैमिनीय।

Q.51 सामवेद के दो मुख्य भाग कौन से हैं?

A. पूर्वार्चिक और उत्तरार्चिक।

Q.52 सामवेद में कितने प्रकार के 'गान' बताए गए हैं?

A. चार (ग्रामगेयगान, अरण्यगान, ऊहगान, ऊह्यगान)।

Q.53 सामवेद में कितने मंत्र हैं (कौथुम शाखा)?

A. 1875 मंत्र।

Q.54 सामवेद के मंत्रों को क्या कहते हैं?

A. सामन्।

Q.55 अथर्ववेद का मुख्य विषय क्या है?

A. लौकिक जीवन, जादू-टोना, चिकित्सा, राष्ट्रभक्ति।

Q.56 अथर्ववेद के दूसरे नाम क्या हैं?

A. ब्रह्मवेद, अथर्वांगिरस वेद।

Q.57 अथर्ववेद का पाठ करने वाला पुरोहित क्या कहलाता है?

A. ब्रह्मा।

Q.58 अथर्ववेद में कितने कांड हैं?

A. 20 कांड।

Q.59 अथर्ववेद की दो प्रमुख शाखाएँ कौन सी हैं?

A. शौनक और पैप्पलाद।

Q.60 प्रसिद्ध 'भूमि सूक्त' किस वेद में है?

A. अथर्ववेद में (12.1)।

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

Q.61 आयुर्वेद का उद्भम किस वेद से माना जाता है?

A. अथर्ववेद से।

Q.62 'गोपथ ब्राह्मण' किस वेद का एकमात्र ब्राह्मण है?

A. अथर्ववेद का।

Q.63 किस वेद में सभा और समिति को प्रजापति की दो पुत्रियाँ कहा गया है?

A. अथर्ववेद में।

Q.64 ऋग्वेद के आठवें मंडल को क्या कहा जाता है?

A. प्रगाथ मंडल (कण्व वंश से संबंधित)।

Q.65 गायत्री मंत्र ऋग्वेद के किस मंडल में है?

A. तीसरे मंडल में।

Q.66 ऋग्वेद के किस मंडल में केवल सोम का वर्णन है?

A. नौवें मंडल में।

Q.67 'शतपथ ब्राह्मण' किस वेद से संबंधित है?

A. शुक्ल यजुर्वेद से।

Q.68 'तैत्तिरीय ब्राह्मण' किस वेद से संबंधित है?

A. कृष्ण यजुर्वेद से।

Q.69 'ताण्ड्य महाब्राह्मण' (पंचविंश) किस वेद से संबंधित है?

A. सामवेद से।

Q.70 'ऐतरेय ब्राह्मण' किस वेद से संबंधित है?

A. ऋग्वेद से।

Q.71 ऋग्वेद में 'अघ्न्या' शब्द किसके लिए प्रयोग हुआ है?

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

A. गाय के लिए (न मारने योग्य)।

Q.72 ऋग्वेद के प्रमुख ऋषि कौन हैं?

A. गृत्समद, विश्वामित्र, वामदेव, अत्रि, भरद्वाज, वसिष्ठ।

Q.73 किस वेद में यज्ञीय कर्मकांड का विस्तृत वर्णन है?

A. यजुर्वेद में।

Q.74 सामवेद में 'साम' का अर्थ क्या है?

A. गान।

Q.75 अथर्ववेद में भैषज्य सूक्त किससे संबंधित हैं?

A. औषधि और चिकित्सा से।

संवाद सूक्त : पुरुरवा-उर्वशी, यम-यमी, सरमा-पणि, विश्वामित्र-नदी

Q.76 'संवाद सूक्त' क्या हैं?

A. वे सूक्त जिनमें संवाद या वार्तालाप शैली का प्रयोग हुआ है।

Q.77 'पुरुरवा-उर्वशी' संवाद सूक्त ऋग्वेद के किस मंडल में है?

A. दसवें मंडल में (10.95)।

Q.78 इस सूक्त में मुख्य पात्र कौन हैं?

A. राजा पुरुरवा और अप्सरा उर्वशी।

Q.79 पुरुरवा-उर्वशी संवाद का मुख्य विषय क्या है?

A. पुरुरवा द्वारा उर्वशी को वापस बुलाने का प्रयास और उर्वशी का इनकार।

Q.80 उर्वशी पुरुरवा को छोड़कर क्यों चली जाती है?

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

A. पुरुरवा द्वारा शर्त भंग करने के कारण।

Q.81 कालिदास का प्रसिद्ध नाटक 'विक्रमोर्वशीयम्' किस सूक्त पर आधारित है?

A. पुरुरवा-उर्वशी संवाद सूक्त पर।

Q.82 'यम-यमी' संवाद सूक्त ऋग्वेद के किस मंडल में है?

A. दसवें मंडल में (10.10)।

Q.83 इस सूक्त में मुख्य पात्र कौन हैं?

A. यम और उसकी बहन यमी।

Q.84 यम-यमी संवाद का मुख्य विषय क्या है?

A. यमी द्वारा यम से विवाह और संतानोत्पत्ति का प्रस्ताव।

Q.85 इस सूक्त में यम यमी के प्रस्ताव को क्यों अस्वीकार कर देता है?

A. भाई-बहन के विवाह को अनैतिक और प्रकृति विरुद्ध बताकर।

Q.86 यह सूक्त किस सामाजिक मूल्य की स्थापना करता है?

A. भाई-बहन के विवाह के निषेध की।

Q.87 'सरमा-पणि' संवाद सूक्त ऋग्वेद के किस मंडल में है?

A. दसवें मंडल में (10.108)।

Q.88 इस सूक्त में 'सरमा' कौन है?

A. इन्द्र की दूती (एक कुतिया)।

Q.89 इस सूक्त में 'पणि' कौन हैं?

A. एक असुर जाति जो गायों को चुरा लेती है।

Q.90 सरमा-पणि संवाद का मुख्य विषय क्या है?

A. सरमा द्वारा पणियों से इन्द्र की गायों को वापस लौटाने की माँग।

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

Q.91 पणियों ने सरमा को अपनी ओर मिलाने के लिए क्या प्रलोभन दिया?

A. उसे अपनी बहन बनाने और गायों में हिस्सा देने का।

Q.92 यह सूक्त एक प्रकार का ______ काव्य है।

A. दूत्य (दूत-कर्म) काव्य।

Q.93 'विश्वामित्र-नदी' संवाद सूक्त ऋग्वेद के किस मंडल में है?

A. तीसरे मंडल में (3.33)।

Q.94 इस सूक्त में ऋषि विश्वामित्र किन दो नदियों से संवाद करते हैं?

A. विपाट् (व्यास) और शुतुद्री (सतलज) से।

Q.95 विश्वामित्र नदियों से क्या प्रार्थना करते हैं?

A. अपनी सेना और रथों के साथ नदी पार करने के लिए सुरक्षित मार्ग देने की।

Q.96 इस सूक्त में नदियों को किस रूप में चित्रित किया गया है?

A. देवियों के रूप में, मानवीय भावनाओं से युक्त।

Q.97 विश्वामित्र की स्तुति से प्रसन्न होकर नदियों ने क्या किया?

A. उन्होंने अपना जलस्तर कम करके उन्हें मार्ग दे दिया।

Q.98 यह सूक्त प्रकृति के ______ का सुंदर उदाहरण है।

A. मानवीकरण।

Q.99 कुछ विद्वानों द्वारा पुरुरवा-उर्वशी संवाद में उर्वशी को किसका प्रतीक माना जाता है?

A. उषस् (भोर) का।

Q.100 यम-यमी संवाद में यम किसका पक्ष लेते हैं?

A. धर्म और नैतिकता का।

All Subject's Complete Study Material KIT available.
Professor Adda Call WhatsApp Now 7690022111 / 9216228788

Professors Adda
Unlock Your
Gift
Scan QR
Click Here
Get Gift
Click Here Get Gift
Call/Wapp +919176900211, 921622-8788

PROFESSORS ADDA

Trusted By Toppers

GET BEST SELLER HARD COPY NOTES

PROFESSORS ADDA

CLICK HERE TO GET

+91 7690022111+91 9216228788

संस्कृतम् इकाई – 1

1. 'The Arctic Home in the Vedas' इति ग्रन्थस्य प्रणेता कः?
   (a) मैक्समूलरः
   (b) ए. वेबरः
   (c) बालगङ्गाधरतिलकः
   (d) जैकोबी

2. वेदानां विषये 'नक्षत्रवैज्ञानिकमतस्य' प्रतिपादकः कः अस्ति?
   (a) मैक्समूलरः
   (b) विण्टरनित्सः
   (c) बालगङ्गाधरतिलकः
   (d) हर्मन् जैकोबी

3. अधस्तनेषु सूचिद्वयं सुमेलयत -

सूची-I (विद्वान्)	सूची-II (मतम्)
(i) मैक्समूलरः	(1) नक्षत्रवैज्ञानिकमतम्
(ii) बालगङ्गाधरतिलकः	(2) साहित्यिक-ऐतिहासिकमतम्
(iii) जैकोबी	(3) अन्तर्कथात्मकमतम्
(iv) ए. वेबरः	(4) ध्रुवप्रदेशीयमतम्

सङ्केताः:
(a) (i)-(2), (ii)-(4), (iii)-(1), (iv)-(3)
(b) (i)-(4), (ii)-(1), (iii)-(2), (iv)-(3)
(c) (i)-(2), (ii)-(3), (iii)-(4), (iv)-(1)
(d) (i)-(3), (ii)-(4), (iii)-(1), (iv)-(2)

सभी विषयों की सम्पूर्ण अध्ययन सामग्री किट उपलब्ध है।
प्रोफेसर अड्डा कॉल व्हाट्सएप अभी 7690022111 / 9216228788

4. भारतीयपरम्परानुसारं वेदाः किम् उच्यन्ते?
(a) पौरुषेयाः
(b) अपौरुषेयाः
(c) लौकिकाः
(d) ऐतिहासिकग्रन्थाः

5. अभिकथनम् (A): मैक्समूलरमहोदयेन वेदानां कालः साहित्यिक-इतिहासस्य आधारेण निर्धारितः।
कारणम् (R): सः मन्यते यत् वैदिकसाहित्यस्य विकासः छन्दः, मन्त्रः, ब्राह्मणम्, सूत्रम् इति क्रमेण अभवत्।
सङ्केताः:
(a) (A) तथा (R) द्वे अपि सत्ये स्तः, तथा (R) इति (A) इत्यस्य समुचिता व्याख्या अस्ति।
(b) (A) तथा (R) द्वे अपि सत्ये स्तः, परन्तु (R) इति (A) इत्यस्य समुचिता व्याख्या नास्ति।
(c) (A) सत्यम् अस्ति, परन्तु (R) असत्यम् अस्ति।
(d) (A) असत्यम् अस्ति, परन्तु (R) सत्यम् अस्ति।

6. पुरूरवा-उर्वशी संवादसूक्तं ऋग्वेदस्य कस्मिन् मण्डले प्राप्यते?
(a) प्रथममण्डले
(b) तृतीयमण्डले
(c) सप्तममण्डले
(d) दशममण्डले

7. यम-यमी संवादसूक्ते (ऋग्वेद १०.१०) यमी यमं किमर्थं प्रार्थयते?
(a) धनप्राप्त्यर्थम्
(b) राज्यप्राप्त्यर्थम्
(c) सन्तानोत्पत्त्यर्थं सम्बन्धस्थापनार्थम्

(d) मोक्षप्राप्त्यर्थम्

8. सरमा-पणि संवादसूक्ते 'सरमा' कस्याः दूती अस्ति?
(a) वरुणस्य
(b) अग्नेः
(c) इन्द्रस्य
(d) उषायाः

PAID STUDENTS BENEFITS

✓ Access to PYQs of the Upcoming 1 year Exams
✓ Entry into Quiz Group + Premium Materials
✓ 20% Discount on Future Purchases /For Referring a Friend
✓ Access to Current Affairs + Premium Study Group

NOTE: Please share your Fee Receipt or Payment Screenshot for activation.

Click here to join

Call us/whatapp +91 7690022111 +91 9216228788

9. विश्वामित्र-नदी संवादसूक्ते (ऋग्वेद ३.३३) विश्वामित्रः काभ्यां नदीभ्यां मार्गं याचते?
(a) गङ्गा-यमुनाभ्याम्
(b) सिन्धु-सरस्वतीभ्याम्
(c) विपाट्-शुतुद्रीभ्याम्

(d) परुष्णी-असिक्नीभ्याम्

10. अधोलिखितेषु किं ब्राह्मणसाहित्यस्य प्रतिपाद्यविषयेषु न अन्तर्भवति?
(a) विधिः
(b) अर्थवादः
(c) उपनिषद्
(d) तत्त्वज्ञानम्

11. वेदानां गद्यात्मकव्याख्याभागः किम् कथ्यते?
(a) संहिता
(b) ब्राह्मणम्
(c) आरण्यकम्
(d) उपनिषद्

12. आरण्यकग्रन्थाः मुख्यतया केषाम् कृते लिखिताः?
(a) ब्रह्मचारिणाम्
(b) गृहस्थानाम्
(c) वानप्रस्थिनाम्
(d) संन्यासिनाम्

13. अधोलिखितेषु द्वयोः कथनयोः समीचीनं विकल्पं चिनुत -
कथनम् I: ब्राह्मणग्रन्थेषु यज्ञस्य कर्मकाण्डीयस्वरूपं विवेचितम्।
कथनम् II: आरण्यकेषु यज्ञस्य दार्शनिकं रहस्यञ्च विवेचितम्।
सङ्केताः:
(a) कथनम् I सत्यम्, कथनम् II असत्यम्।
(b) कथनम् I असत्यम्, कथनम् II सत्यम्।
(c) द्वे अपि कथने सत्ये।

सभी विषयों की सम्पूर्ण अध्ययन सामग्री किट उपलब्ध है।
प्रोफेसर अड्डा कॉल व्हाट्सएप अभी 7690022111 / 9216228788

(d) द्वे अपि कथने असत्ये।

14. वेदपुरुषस्य 'मुखं' किं स्मृतम्?
(a) छन्दः
(b) कल्पः
(c) व्याकरणम्
(d) निरुक्तम्

15. अधस्तनेषु सूचिद्वयं सुमेलयत -

सूची-I (वेदाङ्गम्)	सूची-II (वेदपुरुषस्य अङ्गम्)
(i) शिक्षा	(1) हस्तौ
(ii) कल्पः	(2) पादौ
(iii) निरुक्तम्	(3) घ्राणम्
(iv) छन्दः	(4) श्रोत्रम्

सङ्केताः:
(a) (i)-(2), (ii)-(3), (iii)-(1), (iv)-(4)
(b) (i)-(3), (ii)-(1), (iii)-(4), (iv)-(2)
(c) (i)-(1), (ii)-(4), (iii)-(2), (iv)-(3)
(d) (i)-(4), (ii)-(2), (iii)-(3), (iv)-(1)

16. 'शिक्षा' वेदाङ्गस्य मुख्यं प्रयोजनं किम्?
(a) यज्ञस्य विधानम्
(b) शब्दव्युत्पत्तिः
(c) वर्णोच्चारणप्रशिक्षणम्
(d) भविष्यकथनम्

17. कल्पसूत्रेषु कस्य विषयस्य प्रतिपादनं नास्ति?
(a) श्रौतसूत्रम्

सभी विषयों की सम्पूर्ण अध्ययन सामग्री किट उपलब्ध है।
प्रोफेसर अड्डा कॉल व्हाट्सएप अभी 7690022111 / 9216228788

(b) गृह्यसूत्रम्
(c) धर्मसूत्रम्
(d) व्याकरणसूत्रम्

18. 'ज्योतिषं' वेदाङ्गं वेदपुरुषस्य किम् अङ्गम् मन्यते?
(a) मुखम्
(b) चक्षुः
(c) श्रोत्रम्
(d) पादौ

19. यास्केन विरचितं निरुक्तं कस्य वेदस्य व्याख्यारूपम् अस्ति?
(a) यजुर्वेदस्य
(b) सामवेदस्य
(c) अथर्ववेदस्य
(d) ऋग्वेदस्य

20. अभिकथनम् (A): वेदाङ्गानि वेदानाम् अर्थावबोधे सहायकनि सन्ति।
कारणम् (R): व्याकरणेन विना शब्दानां साधुत्वज्ञानं, निरुक्तेन च अर्थज्ञानं न सम्भवति।
सङ्केताः:
(a) (A) तथा (R) द्वे अपि सत्ये स्तः, तथा (R) इति (A) इत्यस्य समुचिता व्याख्या अस्ति।
(b) (A) तथा (R) द्वे अपि सत्ये स्तः, परन्तु (R) इति (A) इत्यस्य समुचिता व्याख्या नास्ति।
(c) (A) सत्यम् अस्ति, परन्तु (R) असत्यम् अस्ति।
(d) (A) असत्यम् अस्ति, परन्तु (R) सत्यम् अस्ति।

सभी विषयों की सम्पूर्ण अध्ययन सामग्री किट उपलब्ध है।
प्रोफेसर अड्डा कॉल व्हाट्सएप अभी 7690022111 / 9216228788

21. विण्टरनित्समहोदयस्य मतं वेदानां विषये किम् आसीत्?
(a) ध्रुवप्रदेशीयमतम्
(b) नक्षत्रवैज्ञानिकमतम्
(c) साहित्यिक-ऐतिहासिकक्रमस्य मतम्
(d) भारतीयपरम्परागतमतम्

22. 'संहिता' शब्देन कः अर्थः गृह्यते?
(a) मन्त्राणां सङ्कलनम्
(b) यज्ञविधीनां वर्णनम्
(c) आरण्यकचिन्तनम्
(d) दार्शनिकतत्त्वानां विवेचनम्

23. ऋग्वेदे संवादसूक्तानां मुख्यम् उद्देश्यं किम्?
(a) केवलं कथाकथनम्
(b) नाटकीयतत्त्वानां प्रदर्शनम्
(c) दार्शनिक-सामाजिकविचाराणां प्रस्तुतिः
(d) यज्ञस्य प्रशंसा

24. पणयः के आसन्?
(a) देवाः
(b) ऋषयः
(c) गवाम् अपहर्तारः असुराः
(d) यज्ञस्य यजमानाः

25. विश्वामित्र-नदीसंवादे विश्वामित्रः कस्य राज्ञः पुरोहितः आसीत्?
(a) दिवोदासस्य
(b) सुदासः
(c) भरतस्य

सभी विषयों की सम्पूर्ण अध्ययन सामग्री किट उपलब्ध है।
प्रोफेसर अड्डा कॉल व्हाट्सएप अभी 7690022111 / 9216228788

(d) त्रसदस्योः

26. अधोलिखितेषु किं ब्राह्मणसाहित्यस्य लक्षणं नास्ति?
(a) हेतुः
(b) निर्वचनम्
(c) निन्दा
(d) छन्दः

27. आरण्यकानां प्रतिपाद्यविषयः कः?
(a) कर्मकाण्डः
(b) समाजव्यवस्था
(c) प्राणविद्या तथा प्रतीकोपासना
(d) शब्दव्युत्पत्तिः

28. अधोलिखितेषु वेदाङ्गेषु कः समूहः समीचीनः?
(a) शिक्षा, कल्पः, ब्राह्मणम्, निरुक्तम्, छन्दः, ज्योतिषम्
(b) शिक्षा, कल्पः, व्याकरणम्, आरण्यकम्, छन्दः, ज्योतिषम्
(c) शिक्षा, कल्पः, व्याकरणम्, निरुक्तम्, छन्दः, ज्योतिषम्
(d) संहिता, कल्पः, व्याकरणम्, निरुक्तम्, छन्दः, ज्योतिषम्

29. 'छन्दः पादौ तु वेदस्य' – अत्र 'छन्दः' इत्यस्य का भूमिका?
(a) शब्दानुशासनम्
(b) अर्थावबोधनम्
(c) यज्ञीयकालनिर्धारणम्
(d) वैदिकमन्त्राणां गतिनियमनम्

30. अधस्तनेषु किं कथनम् असत्यम् अस्ति?
(a) शिक्षा - वर्णोच्चारणं शिक्षयति।

(b) कल्पः - कर्मकाण्डं प्रतिपादयति।
(c) व्याकरणम् - पदसाधुत्वं विचारयति।
(d) निरुक्तम् - भविष्यं कथयति।

31. मैक्समूलरस्य मते ऋग्वेदस्य रचनाकालः कः?
(a) 4500 ई.पू.
(b) 2500 ई.पू.
(c) 1200 ई.पू.
(d) 600 ई.पू.

32. पुरूरवस्-उर्वश्योः कथायाः मूलस्रोतः कः?
(a) शतपथब्राह्मणम्
(b) ऋग्वेदस्य दशमं मण्डलम्
(c) ऐतरेयब्राह्मणम्
(d) (a) तथा (b) उभौ

33. अभिकथनम् (A): ब्राह्मणग्रन्थेषु यज्ञस्य विस्तृतं विधानं प्राप्यते।
कारणम् (R): ते ग्रन्थाः संहितामन्त्राणां यज्ञेषु विनियोगाय एव रचिताः।
सङ्केताः:
(a) (A) तथा (R) द्वे अपि सत्ये स्तः, तथा (R) इति (A) इत्यस्य समुचिता व्याख्या अस्ति।
(b) (A) तथा (R) द्व े अपि सत्ये स्तः, परन्तु (R) इति (A) इत्यस्य समुचिता व्याख्या नास्ति।
(c) (A) सत्यम् अस्ति, परन्तु (R) असत्यम् अस्ति।
(d) (A) असत्यम् अस्ति, परन्तु (R) सत्यम् अस्ति।

34. 'वेदान्त' इति कस्य अपरं नाम?
(a) ब्राह्मणस्य

सभी विषयों की सम्पूर्ण अध्ययन सामग्री किट उपलब्ध है।
प्रोफेसर अड्डा कॉल व्हाट्सएप अभी 7690022111 / 9216228788

(b) आरण्यकस्य
(c) उपनिषदः
(d) वेदाङ्गस्य

35. अधोलिखितेषु द्वयोः कथनयोः समीचीनं विकल्पं चिनुत -
कथनम् I: जैकोबीमहोदयः वेदानां कालं ध्रुवप्रदेशस्य भौगोलिकस्थित्याधारेण निर्धारितवान्।
कथनम् II: बालगङ्गाधरतिलकमहोदयः वेदानां कालं नक्षत्रगणनायाः आधारेण निर्धारितवान्।
सङ्केताः:
(a) कथनम् I सत्यम्, कथनम् II असत्यम्।
(b) कथनम् I असत्यम्, कथनम् II सत्यम्।
(c) द्वे अपि कथने सत्ये।
(d) द्वे अपि कथने असत्ये।

PAID STUDENTS BENEFITS

- ✓ Access to PYQs of the Upcoming 1 year Exams
- ✓ Entry into Quiz Group + Premium Materials
- ✓ 20% Discount on Future Purchases /For Referring a Friend
- ✓ Access to Current Affairs + Premium Study Group

NOTE: Please share your Fee Receipt or Payment Screenshot for activation.

Click here to join

Call us/whatapp +91 7690022111 +91 9216228788

36. यम-यमीसंवादे यमः यम्याः प्रस्तावं किं कारणं दत्त्वा निराकरोति?
(a) लोकनिन्दाभयम्
(b) पितृ-आज्ञायाः अभावम्
(c) सगोत्रविवाहस्य निषेधम्
(d) देवतानां कोपभयम्

37. ऐतरेयब्राह्मणं केन वेदेन सह सम्बद्धम् अस्ति?
(a) ऋग्वेदेन
(b) यजुर्वेदेन
(c) सामवेदेन
(d) अथर्ववेदेन

38. 'अरण्ये एव पाठ्यत्वात् आरण्यकम्' इति परिभाषा कस्य?
(a) सायणाचार्यस्य
(b) पाणिनिः
(c) पतञ्जलिः
(d) यास्कस्य

39. 'कल्पः' वेदाङ्गान्तर्गतं शुल्बसूत्रेषु कस्य वर्णनं भवति?
(a) गृह्यकर्मणाम्
(b) राजधर्मस्य
(c) यज्ञवेदिनिर्माणस्य
(d) प्रायश्चित्तविधीनाम्

40. अधस्तनेषु सूचिद्वयं सुमेलयत -

सूची-I (संवादसूक्तम्)	सूची-II (मुख्यपात्रौ)
(i) १०.१०	(1) विश्वामित्रः, नद्यौ

सभी विषयों की सम्पूर्ण अध्ययन सामग्री किट उपलब्ध है।
प्रोफेसर अड्डा कॉल व्हाट्सएप अभी 7690022111 / 9216228788

(ii) १०.९५	(2) सरमा, पणयः
(iii) १०.१०८	(3) यमः, यमी
(iv) ३.३३	(4) पुरूरवाः, उर्वशी

सङ्केताः:
(a) (i)-(3), (ii)-(4), (iii)-(2), (iv)-(1)
(b) (i)-(4), (ii)-(3), (iii)-(1), (iv)-(2)
(c) (i)-(3), (ii)-(1), (iii)-(4), (iv)-(2)
(d) (i)-(2), (ii)-(4), (iii)-(1), (iv)-(3)

41. 'A History of Indian Literature' इति ग्रन्थस्य लेखकः कः?
(a) मैक्समूलरः
(b) ए. बी. कीथः
(c) एम. विण्टरनित्सः
(d) ए. वेबरः

42. संहिता, ब्राह्मणम्, आरण्यकम्, उपनिषद् - एतेषां समुदितं नाम किम्?
(a) श्रुतिः
(b) स्मृतिः
(c) वेदाङ्गम्
(d) दर्शनम्

43. अधोलिखितेषु किं कथनं सत्यम् अस्ति?
(1) ब्राह्मणग्रन्थाः कर्मकाण्डपराः सन्ति।
(2) आरण्यकग्रन्थाः उपासनापराः सन्ति।
(3) उपनिषदः ज्ञानपराः सन्ति।
(4) संहिताः स्तुतिपराः सन्ति।
सङ्केताः:
(a) केवलं (1) तथा (2)

सभी विषयों की सम्पूर्ण अध्ययन सामग्री किट उपलब्ध है।
प्रोफेसर अड्डा कॉल व्हाट्सएप अभी 7690022111 / 9216228788

(b) केवलं (3) तथा (4)
(c) केवलं (1), (2) तथा (3)
(d) सर्वाणि (1), (2), (3), (4)

44. शतपथब्राह्मणं कस्य वेदस्य ब्राह्मणम् अस्ति?
(a) ऋग्वेदस्य
(b) कृष्णयजुर्वेदस्य
(c) शुक्लयजुर्वेदस्य
(d) सामवेदस्य

45. वेदस्य कः भागः 'रहस्य' इति नाम्ना अपि ज्ञायते?
(a) संहिता
(b) ब्राह्मणम्
(c) आरण्यकम्
(d) वेदाङ्गम्

46. अभिकथनम् (A): निरुक्तं वैदिकशब्दानां व्युत्पत्तिं प्रदर्शयति।
कारणम् (R): अतः एव निरुक्तं वेदस्य श्रोत्रम् इति कथ्यते।
सङ्केताः:
(a) (A) तथा (R) द्वे अपि सत्ये स्तः, तथा (R) इति (A) इत्यस्य समुचिता व्याख्या अस्ति।
(b) (A) तथा (R) द्वे अपि सत्ये स्तः, परन्तु (R) इति (A) इत्यस्य समुचिता व्याख्या नास्ति।
(c) (A) सत्यम् अस्ति, परन्तु (R) असत्यम् अस्ति।
(d) (A) असत्यम् अस्ति, परन्तु (R) सत्यम् अस्ति।

47. 'व्याकरणं मुखं स्मृतम्' इत्यत्र व्याकरणस्य का मुख्यभूमिका?
(a) अर्थनिर्णयः

सभी विषयों की सम्पूर्ण अध्ययन सामग्री किट उपलब्ध है।
प्रोफेसर अड्डा कॉल व्हाट्सएप अभी 7690022111 / 9216228788

(b) यज्ञीय-अनुष्ठानम्
(c) शब्दसाधुत्वस्य निर्णयः
(d) मन्त्राणां गायनम्

48. अधोलिखितेषु कः संवादः मानवीयेभ्यः मनोभावेभ्यः अधिकं दैविकशक्तीनां संघर्षं प्रदर्शयति?
(a) यम-यमी संवादः
(b) पुरूरवा-उर्वशी संवादः
(c) सरमा-पणि संवादः
(d) विश्वामित्र-नदी संवादः

49. भारतीयपरम्परानुसारं वेदव्यासः वेदान् किमर्थं व्यभजत्?
(a) नूतनानां मन्त्राणां रचनायै
(b) अल्पमेधसां मनुष्याणां सौकर्याय
(c) वेदान् गोपनीयान् कर्तुम्
(d) यज्ञेषु प्रयोगसौकर्याय

50. पाणिनीयशिक्षायां कति वर्णानि उल्लिखितानि सन्ति?
(a) त्रिषष्टिः चतुःषष्टिर्वा
(b) पञ्चाशत्
(c) द्वाषष्टिः
(d) चत्वारिंशत्

ANSWERS

1	C	11	B	21	C	31	C	41	C
2	D	12	C	22	A	32	D	42	A
3	A	13	C	23	C	33	A	43	D
4	B	14	C	24	C	34	C	44	C
5	A	15	B	25	B	35	B	45	C
6	D	16	C	26	D	36	C	46	C
7	C	17	D	27	C	37	A	47	C
8	C	18	B	28	C	38	A	48	C
9	C	19	D	29	D	39	C	49	B
10	D	20	A	30	D	40	A	50	A

सभी विषयों की सम्पूर्ण अध्ययन सामग्री किट उपलब्ध है।
प्रोफेसर अड्डा कॉल व्हाट्सएप अभी 7690022111 / 9216228788

PRODUCT INDEX

INDEX

1. MARGDARSHIKA
2. THEORY NOTES
3. UNIT WISE MCQ
4. AMRIUT BOOKLET
5. PYQ
6. TREND ANALYSIS
7. TOPPERS TOOL KIT (TTK)
8. MODEL PAPER

CLICK HERE TO GET

sample Notes/
Expert Guidance/Courier Facility Available

Download PROFESSORS ADDA APP

+91 7690022111 +91 9216228788

PROFESSORS ADDA

Trusted By Toppers

GET BEST SELLER HARD COPY NOTES

PROFESSORS ADDA

CLICK HERE TO GET

+91 7690022111 +91 9216228788

PROFESSORS ADDA 2025

One Stop Solution for NET / JRF / A. Professor / CUET

Margdarshika Booklet UPDATED 2025 Edition

Margdarshika booklet what is this,

Why read this?

- It is a well-planned roadmap to simplify the vast and complex syllabus of UGC NET. It is like a Guru showing you the path to success in the subject. You do not need to depend on anyone.
- Its main aim is to give clear answers to questions like "what to read, where to start, and how deep to read". Focus points are explained.
- It gives a systematic direction to your preparation by dividing it into small (manageable) parts. It tells you what is the new trend of the exam these days.

What's that for?

- It is useful for students preparing for UGC NET, PGT, Asst Professor
- It is very useful for those who are preparing at home, those who are working, those who are not getting proper guidance, those who do not want to watch videos. It is a one stop solution for them

Key Features and Benefits

- **Benefits:** Explains important concepts, theories and examples of the subject.
- **Time saving:** Guides you in the right direction by saving you from unnecessary information. 100% exam oriented
- **Complete coverage:** Ensures that no important part of the syllabus is missed.
- **Increased confidence:** Having a clear plan reduces nervousness regarding preparation.

How to make best use of it?

- Make sure to remember the most important
- Follow the order given in the guide.
- Have a strong grip on the basics of each topic.
- While studying, focus on those topics in ProfessorsAdda Booklets.
- Try to establish a connection between different concepts.
- Solve MCQ practice questions and old question papers based on the guide. All this is given in ProfessorsAdda MCQ + PYQ booklet which is complete, quality updated.
- It works like your personal guide.

वैदिक-साहित्यः

वैदिक साहित्यस्य सामान्य परिचयम्

वेदानां कालः– ऋग्वेदस्य पुरुषसूक्तस्य अष्टम मन्त्रस्यानुसारेण ऋग्यजुरादीनां चतुर्णामपि वेदानाम् उत्पत्तिः सृष्टि-उत्पत्ति काले एवं सिद्ध्यति। ज्योतिषगणनानुसारेण सृष्ट्युत्पत्तिकालादारभ्य अद्यावधि पर्यन्त 2019 सौर वर्षाणि, तदनुसारेण 1,95,58,045 वर्षाणि व्यतीतानि इति निश्चीयते इत्थं सनातनमान्य- तानुसारेण ऋषिदृष्टानां वेदानाम् अपौरुषेयत्वम् अनादित्यमेव अगीकरणीयः, किन्तु अनुसन्धानकुशलैः पाश्चात्यैः भारतीयैश्च वेदानाम् अपौरुषेयत्वम् अनादित्वम् च नैव स्वीक्रियते । तेषां विदुषामते अयं वेदराशिः ऋषिप्रणीतः। एतेषा वैदिकमन्त्रणां रचना कालः तु सर्वथा अनुसन्धान विषय एवं अस्ति । अतएव पाश्चात्याः भारतीयाश्च स्व-स्व विचारानुसारेण वेदकाल निर्णेतु यतन्ते । अत्र कतिचन विदुषां विभिन्नाः सिद्धान्ताः प्रस्तूयन्ते -

(1) मैक्समूलर महोदयेन आदिवेदस्य ऋग्वेदस्य रचनाकाल 1000 BC-1200 BC निर्धारितः । मैक्समूलर महोदयस्य मतानुसार गौतमबुद्धस्य कालपर्यन्तं वैदिकसाहित्यस्य रचना पूर्णा जाता। गौतमबुद्धस्य कालः 500 ई. पू. अस्ति अनेन वैदिकसाहित्यस्य कालः चतुर्षु खण्डेषु विभक्तः । प्रत्येकखण्ड विकासाय तेन 200 वर्षस्य कालखण्डः स्वीकृतः

(A) छन्दकालः = 200 + 1000 = 1200 ई.पू.

(B) मन्त्रकालः = 200 + 800 = 1000 ई.पू.

(C) ब्राह्मणकालः = 200 + 600 = 800 ई. पू.

(D) सूत्रकालः = 200 + 400 = 600 ई.पू.

इत्थम् ऋग्वेदस्य रचनाकालः 1200+2019 = 3219 वर्षेभ्यः पूर्वमेव भवितुं शक्नोति ।

(2) ए. वेबर — वेबर महाभागस्य सम्बन्धः जर्मनदेशेने अस्ति अस्य महोदयस्य मतमस्ति वेदाः कियत् प्राचीनाः सन्ति इति निश्चितरूपेण वक्तुं नैव पार्यते। वेबरमतेन ऋग्वैदिककालः 1200 अथवा 1500 ई. पू. पश्चाद् कदापि नास्ति । तदनुसारेण इदं वक्तुं शक्यते यत् वेदाः 1500 ई. पू. इति तिथे प्राचीनाः तु सन्ति एव । अत्र कापि शंका नास्ति । यत्

(3) जैकोबी — जर्मन विद्वान् जैकोबी महाभागानुसारेण ज्योतिषगणनाम् अधिकृत्य ऋग्वेदस्य सम्भावित-कालः 4500 ई. पू. स्वीकृतः ।

(4) बालगंगाधर तिलक :–– ज्योतिषाधारे वेदानां कालनिर्धारकेषु तिलकमहाभागस्य विशेष स्थानम् अस्ति। तिलकानुसारेण ऋग्वैदिककालः 6000 ई. पू.-4000 ई. पू. स्वीकृतः । तिलकमतेन वैदिकवाङ्मयस्य विकासकालः निम्नवत् स्वीकृत :-

(A) अदितिः कालः – 6000 ई. पू.-4000 ई. पू.

(B) मृगाशिरा काल : 4000 ई. पू.-2500 ई.पू.

(C) कृत्तिका काल : – 2500 ई. पू.-1400 ई.पू.

(D) अन्तिम काल - 1400 ई. पू.-500 ई.पू.

ऋग्वैदिक मन्त्राणां रचनाधिक्यं मृगाशिराकालेऽस्ति कृत्तिकाकालस्य अन्तिमसीमा ज्योतिष्वेदागस्य रचना अस्ति सूत्रग्रन्थानां षड्दर्शनानां च रचनाकाल 1400 ई.पू - 500 ई. पू. अन्तिमकालः मन्यते ।

(5) एम. विन्टरनिट्ज अनेन महाभागेन ब्राह्मणग्रन्थानां पाणिनि- व्याकरणस्य संस्कृत भाषाया, अशोककालिकशिलालेख भाषायाः तथा वैदिक भाषायाः पारस्परिक - तुलनात्मकाध्ययनेन ऋग्वेदस्य रचनाकाल 4500 ई. पू. इति आरभ्य 6000 ई. पू. इति कालस्य मध्यवर्ती कालखण्ड स्वीकृत । अस्य महाभागस्य मतोल्लेख: भारतीय साहित्यस्य इतिहासे उपलभ्यते ।

भारतीय परम्परागत सिद्धान्ताः

भारतीय विदुषा मताधारे पुरातात्विकाधारे ऋग्वेदस्य कालः 4000 ई. पू. मन्यते। पाश्चात्यमतेन पुरातात्त्विकाधारे ऋग्वेदकाल: 2000 ई. पू. अस्ति । कतिचिन सिद्धान्ताः सन्ति :

(1) दयानन्द सरस्वती सरस्वती दयानन्देन महाभागेन मन्त्राणाम् आधारे स्पष्टीकृतः यत् वेदानां रचनाकालः सृष्टेः प्रारम्भिक युगं भवितुं शक्यते

(2) दीनानाथ शास्त्री महोदयः शास्त्री दीनानाथ महोदयेन "वेदकाल- निर्णय:" इति पुस्तके ज्योतिषाधारे इदं सिद्धम् कृतम् यत् वेदाना रचनाकाल: त्रिलक्ष वर्ष पूर्वस्य अस्ति ।

(3) अविनाशचन्द्र दासः अनेन महोदयेन वेदस्यरचनाकाल स्वकीये 'ऋग्वैदिक इण्डिया' इति ग्रन्थे अनेकलक्षवर्षपूर्व स्वीक्रियते। अनेन महोदयेन आर्यावर्ततश्चतुर्दिक्षु चतुःसमुद्राणां स्थितिमाधारीकृत्य भौगोलिक गणनापद्धत्या वेदस्य रचनाकाल पञ्चविशतिसहस्रसम्वत्सर पूर्व मन्यते ।

(4) डॉ. जी. आर. भण्डारकरः अनेन भण्डारकरेण महाभागेन वेदाना रचनाकाल 600 ई.पू. मन्यते ।

संहिता साहित्य:

सहितायाः सामान्यो अर्थ : सहितायाः शाब्दिकार्थ अस्ति सम्मिश्रणम् संकलनम् संग्रहम् वा । ऋचा समूहाः सहिताः इति कथ्यन्ते । वैदिक वाङ्मये संहिता शब्दः क्रमबद्धमन्त्रपाठस्य अर्थे सामान्यतः प्रयुज्यते वेदशब्दस्य निर्माण 'विद् धातुना घञ् प्रत्ययस्य करणेन भवति यस्य अर्थः ज्ञानम् । परम् इदं ज्ञानम् मानवेनोत्पन्नं नास्ति इदं पूर्णरूपेण ईश्वरीयज्ञानम् ।

वेदानां प्रसिद्ध व्याख्याकारेण दयाननन्दसरस्वती महाभागेन वेदशब्दस्य व्युत्पत्तिः इत्थं कृतम्- विदन्ति जानन्ति, विद्यन्ते भवन्ति सायणाचार्येण कथितः इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारयोरलौकिकमुपाय यो ग्रन्थो वेदयति सं वेदः ।

वेदाः 'श्रुति इति नाम्ना अपि आहूयन्ते ऋग्वेदे ज्ञानस्य यजुर्वेदे कर्मस्य सामवेदे च उपासनायाः वर्णनं विद्यते । अथर्ववेदे ज्ञानस्य कर्मस्य उपासनायाः च त्रयाणां विषयाना वर्णनमस्ति । इमे चत्वारः वेदाः 'वेदत्रयी इति नाम्ना अपि अभिज्ञायते । एकस्यैव वेदस्य ऋग्यजुः सामाथर्वरूपेण चत्वारो विभागा कृताः ।

ऋग्वेद संहिता

ऋग्वेदः विश्ववाङ्मये प्राचीनतमः वेदः । ऋग्वेदः एव ऋक्संहिताशब्देन अभिधीयते । ऋच्यते स्तूयते यया सा ऋक् इति ऋक्शब्दस्य व्युत्पत्तिः । पाश्चात्यै पौरस्तयैश्च विद्वद्भिः ऋग्वेदसंहितायाः अन्यासंहिताभ्यः प्राचीनत्वम् उपवर्ण्यते ।

ऋग्वेदे चतुःषष्ठिरध्यायः 2006 वर्गा सपाद 10580 मन्त्राश्च प्राप्यन्ते ऋग्वेदगत-मन्त्रदष्टारो ऋषयः गृत्समद - विश्वामित्र वामदेव- दीर्घतमाऽत्रि- भरद्वाज वशिष्ठादयः सन्ति। द्वितीय मण्डलादारभ्य सप्तमण्डल- पर्यन्ताना मण्डलाना सम्बन्ध तस्य तस्य ऋषेः वंशेन सह सम्बद्धमस्ति

महाभाष्यकारेण पतञ्जलिना ऋग्वेदस्य एकविंशः शाखाः मन्यते। सम्प्रति ऋग्वेदस्य प्रचलिता संहिता शाकलशाखीया एव वर्तते। अस्याः संहितायाः अन्ते ऋपरिशिष्ट नाम्ना सगृहीतानि ष ट्त्रिंशत्संख्यकानि सूक्तानि सन्ति। एतेषु सूक्तेषु कानिचित् सूक्तानि अतीव प्रख्यातानि सन्ति। यथा श्रीसूक्तम्, रात्रिसूक्तम्. मेधातूक्तम्. शिवसकल्पसूक्तञ्च । वाष्कलशाखानुसारेण 'संज्ञान सूक्तम्' ऋग्वेदस्य अन्तिम सूक्तम् अस्ति । शाकलशाखानुसारेण ऋग्वेदस्य अन्तिम मन्त्रः "समानी व आकृतिः अस्ति । अस्मिन् शाखाया दशमण्डलानि पञ्चाशशीत्युनवाका सप्तदशोत्तर- सहस्राणि सूक्तानि सपाद 10580 मन्त्राः सन्ति । निरुक्तकारेण देवताः त्रिषु भागेषु विभक्ता

(i) द्युलोकस्थानीय देवता वरुणः मित्रम्, उषस् सूर्यादयः
(ii) अन्तरिक्षस्थानीयदेवता इन्द्र रुद्रादयः ।
(iii) पृथ्वीस्थानीयदेवता – अग्नि, पृथ्वी, सोमादयः ।

एतत् अतिरिच्यम् विंशति सम्वादसूक्तानि आख्यानसूक्तानि वा प्राप्यन्ते तेषु प्रमुखाः सन्ति-
(i) यम-यमी संवादसूक्तम् (10/10)
(ii) इन्द्र- वरुण सवाद सूक्तम् (4/12)
(iii) देवगण- अग्निसवादसूक्तम् (10/52)
(iv) वरुण-अग्निलवादसूक्तम् (10/51)

(v) इन्द्र-इन्द्राणि सवाद सूक्तम् (10/86)
(vi) पुरुरवा - उर्वशी सवादसूक्तम् (10/95)
(VII) सरमा-पणि सवादसूक्तम् (10/108)
(VIII) सोम-सूर्या सवादसूक्तम् (10/85)
(ix) विश्वामित्र-नदी संवादसूक्तम् (3/33) ऋग्वेदस्य आरम्भ अग्निसूक्तेन अवसान च संज्ञानसूक्तेन कृतम् ।

यजुर्वेद संहिता
यजूंषि गद्यानि । त्रेताया यजुराख्यः एक एव वेद आसीत्। यजुर्वेदस्य प्रतिपाद्यविषय कर्मकाण्डम् ऋत्विक् च अध्वर्युः अस्ति। मुख्यो देवः वायुः तथा 85 शाखाः सन्ति। पर 100-101 शाखानाम् उल्लेखोऽपि प्राप्यते।

यजुर्वेदे यजुषा संग्रहः अस्ति । गद्यात्मक मन्त्राणां संग्रहः यजुस् कथ्यते यजुर्वेदः द्विभागेषु विभक्त - शुक्ल कृष्णश्च । शुक्लयजुर्वेदस्य माध्यन्दिनः नामापि अस्ति ।

चतुर्षु वैदिक संहितासु यजुर्वेदसंहितायाः अतीव महत्त्वपूर्ण स्थानं वर्तते अस्या संहितायाम् एव सर्वविधानां यागादिकानां वर्णनमुपलभ्यते शुक्लयजुर्वेदस्य द्वे शाखे विद्यते माध्यन्दिन काण्वश्च । कृष्णयजुर्वेदस्य तैत्तिरीयशाखा, मैत्रायणीशखा, कठशाखा, कपिष्ठलशाखा च सम्प्रति समुपलभ्यते। माध्यन्दिनः (अपर नाम वाजसनेयिः) सहिता यजुर्वेदेस्य प्रतिनिधिः शाखा अस्ति यजुर्वेदस्य वाजसनेयी संहिता चत्वारिंशदध्यायेषु विभक्ताऽस्ति । अस्याः संहितायाः चतुः त्रिशततमो अध्याय: 'शिवसंकल्पसूक्तम्' इति नाम्ना चतुरिंशततमो अन्तिमोऽध्यायः 'ईशावास्योपनिषद्' इति संज्ञया अभिधीयते। वाजसेनिय-यजुर्वेदस्य सम्पूर्णमन्त्रसंख्या 1975 अस्ति। तैत्तिरीय-संहितायां सप्त काण्डानि 44 प्रपाठकाः, 631 अनुवाकाश्च सन्ति। मैत्रायणि-संहितायां चत्वारि काण्डानि 54 प्रपाठकाः, 2114 मन्त्राश्च सन्ति ।

शुक्ल यजुर्वेद शिवसंकल्पसूक्तस्य प्रजापति सूक्तस्य च अतीव महत्त्वपूर्ण स्थानमस्ति ।

सामवेद संहिता
सामवेदस्य ऋत्विकः उद्गाता देवता च सूर्य । सामन् इत्यस्य शाब्दिकोऽर्थ "गानम्'। सामवेदीयाः मन्त्राः यदा विशेष-गान पद्धत्या गीयन्ते तदा "साम' इति कथ्यते। सामवेदस्य मुख्य विषय उपासना' इति ।

अतएव सामवेदस्य प्रतिष्ठा 'गानम्' एव अस्ति। सामवेदः द्विधा विभज्यते- पूर्वाचिकम् उत्तराचिकम् च पूर्वाचिकमेव छन्दः छन्दसी, छन्दसिका चेति त्रिभिरपि नामाभिरभिधीयते। पूर्वार्थिके अग्ने इन्द्रस्य च सम्बद्धाः मन्त्राः, उत्तरार्थिके प्रत्येकस्य मन्त्रस्य लय तानञ्च समर्तु वर्णन वर्तते। विषयानुसारं पूर्वार्चिक चतुर्षु भागेषु विभज्यते - (i) आग्नेयपर्व, (ii) ऐन्द्रपर्व, (iii) पवमानपर्व (iv) आरण्यपर्व च। उत्तराचिकेतु अनुष्ठान-निर्देशकम्। तस्य बहवो विभागा-यथा दशरात्रम् संवत्सरम्. ऐकम्. अहीनम् सत्रम्, प्रायश्चितम् क्षुद्रञ्चेति प्रमुखस्तत्र भेदाः । अस्या सामवेद संहितायाम् 1875 ऋचः प्राप्यन्ते । एतासु ऋक्षु केवल 371 ऋच ऋग्वेदसहिताया नोपलभ्यन्ते । सामवेदस्य देवः सूर्य, ऋत्विक् च उद्गाता । सम्प्रति सामवेदसंहितायाः तिस्रः एव शाखाः समुपलभ्यन्त — (i) कौथुमीयः, (ii) राणायनीय (iii) जैमिनीयशाखाश्च ।

सामवेदे सामविकाराः अपि प्राप्यन्ते ते षडेव सन्ति (i) विकारः (ii) विश्लेषणम् (iii) विकर्षणम् (iv) अभ्यासः (v) विरामः (vi) स्तोभः । एतत अतिरिच्यं यज्ञ सम्पादन समये पञ्च साममन्त्राः अपि गीयन्ते

(i) प्रस्तावः (ii) उद्गीथः (iii) प्रतिहारम् (iv) उपद्रवः (v) निधनम् । एतत् अतिरिच्यं गानानि अपि चतुर्विधानि भवन्ति (i) ग्रामम् गेयज्ञानम् वा । (ii) अरण्यं गेराजानम् (iii) ऊहगानम् (iv) ऊध्यजानम् ।

अथर्ववेद संहिता

अथर्ववेदस्य उपलब्धेषु अनेकाभिधानेषु अथर्ववेद-ब्रह्मवेद अंगिरोवेद अथर्वागिरसवेदादीनि नामानि प्रमुखतां भजन्ते। थर्व धातुः कौटिल्यार्थकः तथा हिंसावाचकः अस्ति । अतएव अथर्व शब्दस्य अर्थोऽस्ति यत् अकुटिलवृत्या अहिंसावृत्या च मनसः स्थैर्यप्राप्तकर्ता व्यक्तिः ।

अथर्ववेदस्य ऋत्विगस्ति । अथर्ववेदसंहितायाः नामकरण अथर्वाऋष नामानुसारम् अस्ति । वेदेऽस्मिन् मारण-मोहनोच्चाटनादीनां ज्वरापस्मारादि रोग विनाशकानाञ्च मन्त्राणा संग्रहोऽस्ति । अत्र 20 काण्डानि, 34 प्रपाठका, 111 अनुवाका, 730 सूक्तानि, 5987 मन्त्राश्च सन्ति अष्टादशतम काण्ड श्राद्धविषयक, विंशतितमश्च सोमयागवर्णनपरकम्, एतयोः काण्ड्योर्मन्त्राः ऋग्वेदीया एव।

सोमदेवः अथर्ववेदस्य देवः । सर्पवेदः पिशाचवेदः असुरवेदः इतिहासवेद. पुराणवेदश्च अथर्ववेदस्य उपवेदाः सन्ति । अथर्ववेदस्य नवशाखा यत्र-तत्र वर्णिताः सन्ति। सम्प्रति अस्य वेदस्य द्वे एव शाखे समुपलभ्येते, पिप्पलाद-शौनकाख्ये । अथर्ववेदे प्रयुक्ताः प्रमुखाः सूक्ता इमे सन्ति — (i) भेषजसूक्तः (ii) दीर्घायु- सम्बन्धितः सूक्तः (iii) पौष्टिकसूक्तः, (iv) प्रायश्चितसूक्तः, (v) स्त्रीकर्मसूक्त (vi) राजकर्मसूक्तः च ।

संवाद सूक्तानि

संवादसूक्तम् इति तत् सूक्तम् यत्र द्वयाधिकयोः देवयोः ऋषोः कयोः वा मध्ये वार्तालायात्त्य शैल्या विषयं प्रस्तूयते। वेदेषु विभिन्नानां सूक्तानां माध्यमेन विभिन्नाना देवानां स्तुति विभिन्नान् विषयान् च प्रस्तुतीकृतः तेषु कानिचित् सूक्तानि संवादसूक्तम् इति नाम्ना अभिधीयते । प्रमुखानि संवादसूक्तानि ऋग्वेदे उपलभ्यन्ते तेषु पुरुया उर्वशी संवाद सूक्तम् (ऋक् 10/95), यम-यमी संवादसूक्तम् (ऋक्. 10/ 10), सरमा-पणि संवादसूक्तम् (ऋक् 10/108), विश्वामित्र - नदी संवादसूक्तम् (ऋक् - 3/33) प्रमुखानि सन्ति ।

पुरुरवा उर्वशी संवादसूक्तम्

पुरुरवा - उर्वशी संवादसूक्तम् ऋग्वेदेन (10/95) सम्बद्धम् अष्टादशः मन्त्रै समन्वितं इदम् सूक्तम् ऋग्वेदस्य दशममण्डलस्य 95 तमम् सूक्तम्। अस्मिन् सूक्ते पुरुषका उर्वश्योः प्रणयकथा वर्णिताऽस्ति। पुरुरवा - उर्वशी – संवादसूक्तस्य पुरुरवा ऐल ऋषि सूक्ते उर्वशी ऋषिका। पुरुरवा ऐल, उर्वशी च देवतारूपे ज्ञातः । अस्मिन् सूक्ते त्रिष्टुप् छन्दः प्रयुक्तः । अस्मिन् छन्दसि एकादशाक्षराण चत्वार पादा भवन्ति । हृदयवशी भूतकर्त्री उर्वशी अप्सरारूपे मान्या । स्कन्दाचार्य-मतानुसारं उर्वशीशब्दस्याभिप्राय विद्युत् अस्ति ब्रह्मोत्पन्न- मूलसक्रिय 'अपि तत्त्वेन या उत्पन्ना सा उर्वशी अस्ति। पुरुरवायाः व्युत्पत्तिपरकार्थः विपुलशब्दागार, विपुलज्ञानी, निर्देश समर्थश्चास्ति। निरुक्तानुसार प्राण एवं हि पुरुरवा ।

सफलतथ्याधारे इदं स्पष्ट भवति यत् पुरुरवा इति सूर्यः उर्वशी च प्रातःकालीन उषस् अस्ति। सूर्योदये उषसः लुप्तीकरण भवति ।

यम-यमी संवादसूक्तम्

यम-यमी संवादसूक्तम् ऋग्वेदेन (10/10) सम्बद्धम् । चतुर्दश- मन्त्रैः युक्तं इदम् सूक्तम् ऋग्वेदस्य दशमण्डलस्य दशतमम् सूक्तम् अस्ति । अस्मिन् सूक्ते यमः (भ्राता) यमी भगिन्योः कथोपकथनम् अस्ति । यमी स्वभ्रातरं यमं सहवसितु कथयति पर यमः विरोधं करोति । कथयति च यत् अहं त्वया सह सहवास कर्तुं न शक्नोमि यतः त्वं मम भगिनी असि । देवानांच चराः सर्वत्र विराजमानाः सन्ति ते उचितानुचितं जानन्ति यमस्य कथनं श्रुत्वा यमी क्रुद्धो भूत्वा उवाच एतेन भ्रात्रा को लाभः एतेन माम् भगिनीं कोऽपि लाभ । अन्ते यमः यम्या सह सम्बन्धं स्थापित न करोति ।

अस्य सूक्तस्य 'यम वैवस्वत्' ऋषिः, यमी वैवस्वती च ऋषिकास्ति । यम वैवस्वत्/यमी वैवस्वती देवतारूपे ज्ञातः । यम-यमी पितुर्नाम् विवस्वान् अस्ति । 'तेजस् सम्पन्न' इति विवस्वान् पदस्य अर्थः ।

सरमा-पाणि संवादसूक्तम्

सरमा-पणि-सम्वादसूक्तम् अपि ऋग्वेदेन (10/108) सम्बद्धम्। एकादश मन्त्रैः सूक्तम् इदम् सूक्तम् ऋग्वेदस्य दशममण्डलस्य 108 तमम् सूक्तम् अस्मिन् सूक्ते पणयः इन्द्रस्य गाः अपहन्ति । सरमा नामा कुक्कुरी सन्देशवाहिका इन्द्रस्य गवा ज्ञातु इन्द्रादेशेन गच्छति । पणिभिः पर्वतेषु इन्द्रस्य गावः निक्षिप्ताः । सा पणीन् कथयति पणयः अह इन्द्रस्य दूती भूत्वा अत्र आगतास्मि । भवन्तः इन्द्रस्य गाः प्रत्यर्पयन्तु इन्द्रस्य दूतीरिषिता चरामि महइच्छन्ती पणयो निधीन्वः ।

पणयः अकथयन्-इन्द्रस्य वर्ण-वेषम्कीदृशम्। तस्य दृष्टिः कीदृशी वय त मित्रं निर्मातुं इच्छामः । अस्य सूक्तस्य पणि-असुर समूहः ऋषिः, सरमा देवशुनी ऋषिका च। अत्र सरमा, पणि देवतारूपे ज्ञातः ।

सरमा-पणि संवादसूक्ते इन्द्रदेव धेन्वपहरणवृतान्तः अत्र इन्द्रदेवधेन्वप- हरणकर्ता पणि । अस्याः धेन्वहरणघटनायाः बृहस्पति प्रत्यक्षदर्शी इन्द्रस्य दूती सरमा।

विश्वामित्र - नदी संवादसूक्तम् (ऋग्वेद 3/33)

इदम सूक्तमपि ऋग्वेदेन सम्बद्धम् त्रयोदश-मन्त्र समन्वितं इदं सूक्तम् ऋग्वेदस्य तृतीयमण्डलस्य त्रयत्रिंशत्तम सूक्तम् ।

अत्र त्रयोदशमन्त्रेषु नदीः प्रार्थना कृता यत् अस्मान् निर्गन्तुं मार्गं दत्त। अन्ते वार्तालापे पूर्ण जाते नद्यः विश्वामित्राय तथैव मार्ग ददति यथैव माता स्वपुत्राय स्वदुग्ध ददाति । अस्य सूक्तस्य विश्वामित्र-गाथिन ऋषिः, विपाट् (व्यास) शुतद्रि (सतलज) नामनी नद्यौ ऋषिका च। सूक्तस्यदेवता नद्यौ (व्यासः सतलजः च) सूक्तस्य छन्दः त्रिष्टुप् अनुष्टुप् च ।

ब्राह्मणसाहित्यः

संक्षिप्तं परिचयम्–ब्राह्मणसाहित्यम् अतीव व्यापक विशालञ्चास्ति यद्यपि साम्प्रतं ब्राह्मणसाहित्यस्य महान् भागो नहि समुपलभ्यते तेषां कतिपयानि उदाहरणानि एव कतिपयेषु श्रौतग्रन्थेषु समुपलभ्यन्ते ।

ग्रन्थवाचकस्य ब्राह्मणशब्दस्य प्रयोगः नपुंसकलिंगे एवं उपलभ्यते ब्राह्मण ब्रह्मसंघाते वेदभागे नपुंसकम् । येषा ग्रन्थाना संयोगः ब्रह्मणा एव भवति, ते ब्राह्मण-ग्रन्थाः कथ्यन्ते ब्राह्मणोऽयमिति ब्राह्मणः वेदमन्त्रैः सम्बन्धत्वात् ब्राह्मणग्रन्थाः कथ्यन्ते ब्रह्म वै मन्त्र' ।

ब्रह्मशब्दस्य एकोऽर्थः 'यज्ञ अपि अस्ति । यज्ञसम्बन्धि-क्रियान् करणेन अपि ब्राह्मणः कथ्यते । भट्टभास्करेण कर्मकाण्डानुसार मन्त्राणाम् व्याख्यानुसार च एते ब्राह्मणा मताः ब्राह्मण नाम कर्मणस्तन्मन्त्राणां व्याख्यान ग्रन्थः ।
शबरस्वामिना ब्राह्मणग्रन्थेषु प्रतिपादिताना साधनानां संख्या दश मता-

हेतु निर्वचनं निन्दा प्रशंसा संशयो विधिः ।
परक्रिया पुराकल्पो व्यवधारण कल्पना ।।
उपमानं दशैते तु विधियो ब्राह्मणस्य तु । (शबरभाष्य-2/1/8)

एतेषु साधनेषु प्रमुखता विधेः एव अस्ति। विधेः अन्तर्गते विविधान् नियमान् विधानीकृतः ।

वेदक्रमानुसारं ब्राह्मणग्रन्थानां संक्षिप्तं परिचयम्

(क) ऋग्वेदीयाः ब्राह्मणग्रन्थाः - ऋग्वेदस्य द्वे ब्राह्मणे स्तः, ऐतरेयब्राह्मण शांखायन ब्राह्मणञ्च ऐतरेयब्राह्मणस्य लेखक महीदास मन्यते ऐतरेय ब्राह्मणम् 40 अध्यायेषु विभक्तम् । ऐतरेयब्राह्मणम् अतीव प्रथितमस्ति ब्राह्मणेऽस्मिन् अष्टौ पंचिकाः सन्ति तासु पञ्चिकासु पञ्च पञ्च अध्यायाः सन्ति इत्थमत्र पंचारिंशदा- ध्यायाः सन्ति ।

शांखायन कौषीतकि ब्राह्मणम् वा 30 अध्यायेषु विभक्तम् अस्मिन् ग्रन्थे अग्न्याधानम्, अग्निहोत्रम् दर्शपौर्णमासस्य चातुर्मास्य च इष्टीनां वर्णनम् अस्ति ।

(ख) यजुर्वेदीयाः ब्राह्मणग्रन्थाः-यजुर्वेदस्य द्वे ब्राह्मणे स्त। शुक्लयजुर्वेदस्य शतपथ ब्राह्मणमतीव विशाल ख्यातिलब्धं चास्ति । अत्र शतमध्यायाः वर्तन्ते शतमध्याये सति अस्य नाम 'शतपथम्' इति प्रथितम् अस्ति कृष्णयजुर्वेदस्य तैत्तिरीय ब्राह्मण नामा ब्राह्मणभागः समुपलभ्यते । तत् त्रिषु काण्डेषु विभक्तम् । प्रथमे काण्डे अग्न्याधानम्, वाजपेय-सोम - राजसूयादीना वर्णनम् अस्ति द्वितीये काण्डे सौत्रायणि वैश्यसवादीना तृतीये काण्डे च 'नक्षत्रेष्टि' इति प्रधानरूपेण वर्णितम् । यद्यपि प्रथमद्वितीयकाण्डयो अष्टौ अष्टौ अध्याया सन्ति किन्तु तृतीये काण्डे द्वादशाध्यायाः वर्तन्ते ।

(ग) सामवेदीयाः ब्राह्मणग्रन्थाः - सामवेदस्य नव ब्राह्मणग्रन्थाः उपलभ्यन्ते (1) पञ्चविंशदध्यात्मकं ब्राह्मणम्, अस्मिन् 25 अध्यायाः सन्ति यत् 'महाब्राह्मणम्' इति नाम्ना अपि ज्ञायते । महाब्राह्मणसंज्ञा तु अस्य महाकायत्वात् प्रसिद्धाऽस्ति ताण्डयेति अभिधानमस्य

सामवेदस्य तण्डिशाखां द्योतयति ब्राह्मणेस्मिन् समस्तकार्याणां सविस्तर वर्णनम् उपलभ्यते । (2) षड्विंशब्राह्मणम् अस्मिन पञ्च प्रपाठकाः सन्ति। (3) छान्दोग्यब्राह्मणम् अस्मिन् द्वौ प्रपाठकौ स्तः यो अष्टखण्डेषु विभक्ताः सन्ति। (4) सामविधानब्राह्मणम् अस्मिन् ब्राह्मणे कृच्छाति कृच्छादीनां व्रताना, पुत्र-ऐश्वर्याणा प्राप्त्यर्थं बहुविधानां अनुष्ठानानां वर्णनम् अस्ति सामवेदस्य उपलब्धेषु ब्राह्मणग्रन्थेषु विषयदृष्ट्या सामविधानब्राह्मणाम् नितरा भिन्नमस्ति ब्राह्मणेऽस्मिन् शत्रूणा विनाशाय अभिचाराय नानाविधोपद्रवशमनाय धनार्जनाय, लौकिकालौकिक-सुख विकासाय च सामगानेन सम विशिष्टामनुष्ठानानां विधानमस्ति । (5) आर्षेय ब्राह्मणम्-अस्मिन् ब्राह्मणे त्रयः प्रपाठकाः सन्ति । (6) दैवत ब्राह्मणम् इदं त्रिषु खण्डेषु विभक्तम्। (7) संहितापनिषद्ब्राह्मणम् अस्मिन् सामगान-पद्धते वर्णनम् कृतम्। (8) वंश ब्राह्मणम्-सामवेदस्य गुरूणां वंशपरम्परायाः वर्णनम् अस्मिन्नेव प्राप्यते। (9) जैमिनीय ब्राह्मणम्-इदं तवलकार ब्राह्मण नाम्ना अपि ज्ञायते। अस्मिन् जैमिनीय ब्राह्मणे यागानुष्ठानाना वर्णनकृतम्।

(घ) अथर्ववेदीयः ब्राह्मणग्रन्थः - अथर्ववेदस्य केवलं गोपथब्राह्मणमस्ति गोपथब्राह्माणम् खण्ड द्वयात्मकमस्ति — (i) पूर्वगोपथब्राह्मणम्. (ii) उत्तर गोपथ ब्राह्मणम्। प्रथमे खण्डे पूर्व गोपथ ब्राह्मणे पञ्चाध्यायाः तथा द्वितीये खण्डे उत्तरगोपथ ब्राह्मणे षध्याया सन्ति । अस्य ऋषिः गोपथः मन्यते ।

ब्राह्मणग्रन्थानां वैशिष्ट्यम् ब्राह्मणग्रन्थानां मुख्यवैशिष्ट्यम् तु यज्ञ सम्पादनमेव यज्ञस्य सूक्ष्मातिसूक्ष्मविधानमपि ब्राह्मणग्रन्थेषु विस्तरेण समुपलभ्यते । ब्राह्मणग्रन्थेषु यज्ञस्य इयान् महिमा एतादृशश्च आदरो वर्तते यद् विश्वस्य कर्ता प्रजापतिरपि यज्ञस्वरूप एवास्ति । यथोक्तम् शतपथब्राह्मणे- "यज्ञो वै श्रेष्ठतमं कर्म" । यज्ञो वै विष्णुः स च यज्ञोऽसौ आदित्यः" इति ।

आरण्यक - साहित्यः

अरण्याध्ययनादेतद् आरण्यक मितीर्यते।
अरण्ये तदधीयेतेत्येवं वाक्यं प्रचक्षते ॥

सायणाचार्यस्य उपर्युक्त कथनानुसारेण अरण्ये पाठ्यत्वेन अस्य ग्रन्थस्य आरण्यकम् इति सार्थकमभिधानं वर्तते यतः मन्त्राणा मननस्य हृदयंगमस्य वा सर्वश्रेष्ठ स्थानमरण्यमेव भवति ।

'आरण्यकः' इतिपदस्य व्युत्पत्तिपरकम् अर्थम्

"आरण्यक' शब्द 'अरण्ये भवः' इत्यर्थे 'अरण्य' शब्दात् अण्-प्रत्ययकरणेन पुन अकच्-प्रत्ययस्य योगात् 'आरण्यक' शब्दो निष्पद्यते। आरण्यक इत्यस्य पृष्ठभूमौ आशयोऽस्ति 'अरण्ये आरण्यकाना वनवासिना पठनीयता । ये गन्थाः वने विरचिता तथा अरण्यभागस्य गुरुकुलेषु येषा

पठन-पाठनमपि विकसितमभूत्. ते एव ग्रन्था अद्य आरण्यक सज्ञयाऽभिधीयन्ते। सायणाचार्येण तैत्तिरीयस्य ऐतरेस्य च आरण्यकानां भाष्ये 'आरण्यकस्य एवमर्थः कृतः येऽरण्ये पठ्यन्ते वा पाठ्यन्ते ते आरण्यका उच्यन्ते अरण्याध्ययनात् एतत् आरण्यकमितीर्यते।' अर्थात् येषामाध्यत्मिक ग्रन्थाना मननं चिन्तन ग्रामस्य नगरस्य च कोलाहलहपूर्ण वातावरणे असम्भवत्वात् अरण्यस्य एकान्तशान्तवातावरणेऽभवत्, वेदसन्निहितानां नैकाना रहस्यानमुद्घाटनं यत्र कृतमासीत् तथा येषा माध्यमेन प्राणविद्याया दार्शनिक विश्लेषणं कृतमासीत् तान्येय (अथवा ते ग्रन्था) आरण्यक नाम्ना ज्ञायन्ते।

प्रतिपाद्यविषय: प्राणविद्या प्रधान मन्त्रब्राह्मणात्मकः वेदांश एव आरण्यकमिति संज्ञा लभते अर्थात् आरण्यकग्रन्थानां मुख्य प्रतिपाद्य-विषय: प्राणविद्या एवास्ति । अस्या दिशायां प्राणविद्या प्रतीकोपासना च आरण्यग्रन्थानां महनीया विशेषता अस्ति। दार्शनिक विचाराणां तथ्याना वाऽपि व्याख्या आरण्यकग्रन्थेषु यत्र-तत्र समुपलभ्यते। आरण्यक ग्रन्थानां महत्त्वं प्रतिपादयता महर्षिणा कृष्णद्वैपायनेन लिखितमस्ति आरण्यकञ्च वेदेभ्यः औषधिभ्योऽमृतं यथा अर्थात् येन प्रकारेण औषधिभ्योऽमृतं गृहीतं तेनैव प्रकारेण वेदेभ्यः आरण्यकग्रन्थाः संगृहीताः सन्ति । सामान्यतः आरण्यकानां संख्या 1130 मन्यते परं सम्प्रति केवल सप्त आरण्यकग्रन्थाः एव उपलभ्यन्ते ।

(क) ऋग्वेदीया: आरण्यक ग्रन्थाः ऋग्वेदे केवल द्वे एवं आरण्यके उपलब्धौ । (1) ऐतरेयारण्यकः, (2) शाखायनारण्यकश्च ऐतरेयाण्यके 17 अध्यायाः सन्ति इमे अध्यायाः पञ्चभागेषु विभक्ताः । एतेषु महाव्रतम्, प्राणविद्यायाः पुरुषस्य च विवेचनमस्ति । शांखायनारण्यकम् 15 अध्यायेषु समन्वितम् अस्ति । अस्य आरण्यकस्य प्रथम द्वितीयाध्याययोः महाव्रतस्य वर्णनं विद्यते ग्रन्थस्यास्य अन्तिमे पंचदशेऽध्याये आचार्यवरस्य शाखायनस्य वंशपरम्परायाः वर्णनमस्ति ग्रन्थोऽयम् ऋग्वेदस्य शाखायनशाखायाः अनुगामी अस्ति ।

(ख) यजुर्वेदीया: आरण्यकग्रन्थाः - अत्र त्रयः आरण्यक ग्रन्थाः उपलभ्यन्ते–-

(i) वृहदारण्यकः शुक्लयजुर्वेदस्य कृष्ण यजुर्वेदस्य शाखयोः प्राप्नोति अस्मिन् यज्ञानां रहस्यं वर्ण्यते ।

(ii) तैत्तिरीयारण्यक इदं कृष्णयजुर्वेदस्य तैत्तिरीय शाखायाम् आधारितमस्ति । अस्मिन् 10 प्रपाठकानि सन्ति । अस्मिन् अग्नेः उपासना, इष्टस्य चयन. पञ्चमहायज्ञानां वर्णनमपि वर्तते । अस्य आरण्यकग्रन्थस्य दशमः प्रपाठक. महानारयणीयोपनिषद् इति अभिधानेन अभिधीयते ।

(iii) मैत्रायणी आरण्यक - अस्मिन् आरण्यकोपनिषदयोः मिश्रणमस्ति कृष्ण यजुर्वेदीय शाखायामुपलब्धे अस्मिन् सप्त प्रपाठकानि सन्ति ।

(ग) सामवेदीया: आरण्यकग्रन्थाः सामवेदस्य जैमिनीयशाखायाः जैमिनीयोपनिषद् ब्राह्मणमेव तवलकाराण्यकमिति नाम्नाऽभिधीयते

(घ) कोऽपि अथर्ववेदीयारण्यकम् उपलब्धम् नास्ति ।

वेदाङ्गानि शिक्षा, कल्पं, व्याकरणं, निरुक्तं, छन्दस्, ज्योतिष् च

वेदाङ्गं सामान्यस्वरूपम्

"अङ्ग्यन्ते ज्ञायन्ते एभिः इति अङ्गानि अर्थात् यैः कस्यचिद् वस्तुनः स्वतपज्ञाने साहाय्यं प्राप्यते तानि तद्वस्तुनः अङ्गानि कथयन्ति । वेदानां वास्तविकमर्थमवबोधयितुं यानि साधनानि उपयोगीनि आसन् तानि वेदाङ्गाः कथ्यन्ते स्म वेदानां सम्यग् अवबोधार्थम् एव तद्नुरूपकार्यकलापस्य सञ्चालनार्थं वेदाना प्रवृत्ताः ।

एतदवेदाङ्गानां समुत्पत्तिः सम्भवत उपनिषत्काले सञ्जाता भविष्यति। प्रारम्भे वेदाङ्गानि स्वतन्त्रविषयरूपेण न भवन्ति वेदाध्ययनार्थं विशिष्टानि उपयोगीनि च प्रकाराज्यासन्। अनन्तरमेतानि स्वतन्त्रविषयरूपेण विकसितान्यभवन्। सर्वप्रथम मुण्डकोपनिषदि आथर्वणिकैः वेदाङ्गानि अपराविद्याऽन्तर्गतानि चतुर्वेदानां नामोल्लेखस्य पश्चाद निरूपितानि ।

वेदाङ्गानां संख्या वेदाङ्गानि षड् मन्यन्ते- 1. शिक्षा. 2. व्याकरणम्. 3. छन्दः, 4. निरुक्तम् 5. ज्योतिषम्, 6. कल्पः ।

शिक्षा व्याकरणं छन्दो निरुक्तं ज्योतिषं तथा।
कल्पश्चेति षडङ्गानि वेदस्याहर्मनीषिणः ।।

वेदाङ्ग क्रमसम्बन्धे विद्वांसः एकमता नैव सन्ति। परन्तु पाणिनीय शिक्षायाम् एकस्य वेदपुरुषस्य कल्पना कृतास्ति । तस्य विभिन्न शारीरिक अवयवरूपेण षड्वेदाङ्गानामुल्लेखोऽस्ति । तदनुसारं छन्दांसि वेदपुरुषस्य पादाः, कल्पः हस्ताः, ज्योतिष् नेत्राणि, निरुक्त श्रोत्राणि, शिक्षा नासिका एवं व्याकरणं मुख स्मृतम् ।

वेदाङ्गानाम् सामान्यः परिचयः

वेदाङ्गानामुद्भवस्य एवं तद् उपयोगस्य विषये संक्षेपरूपेण वक्तु शक्यते यत्-

1. शिक्षायां वेदमन्त्राणां यथेष्टोच्चारणस्य विवेचनास्ति,
2. कल्पे वैदिक कर्मकाण्डस्य यज्ञानुष्ठानस्य च विशदं वर्णनमस्ति,
3. व्याकरणस्य उपयोगः शब्दरूपेण ज्ञानार्थं क्रियते,
4. अर्थज्ञानाय शब्दानां निर्वचननिमित्तेन निरुक्तं तद्व्युत्पत्तिमुद्घाटयति ।
5. छन्दसां विषयः वैदिकछन्दसा मीमांसास्ति,

6. ज्योतिष यज्ञानुष्ठानाय समुचित कालनिर्णयस्य निर्देश ददाति ।

शिक्षा-वेदाङ्गस्य स्वरूपं

'शिक्षा घ्राणन्तु वेदस्य" अर्थात् शिक्षा वेदपुरुषस्य नासिका ऽस्ति शिक्षाया आशयोऽस्ति- वर्णोच्चारणशिक्षा प्रदानम्। सायणाचार्यः ऋग्वेदादिभाष्य-भूमिकाम्, उल्लेखितवान् यद् यया वैदिकमन्त्राणां शुद्धातिशुद्ध उच्चारणस्य बोधो भवति सा शिक्षा अभिधीयते - स्वरवर्णाद्युच्चारण प्रकारो यत्र शिक्ष्यते सा शिक्षा" अर्थात् शिक्षाया उद्देश्यम् अस्ति वर्णोच्चारणशिक्षा प्रदानम्, कस्य वर्णस्य कस्मात्, स्थानात् प्रयत्नाच्च उच्चारण भवितव्यम्, स्वरयोजन कथं क्रियते इत्यादि विषयाणां ज्ञानप्रदानम् । उदात्त-अनुदात्त त्वरित स्वराणाम् असमीचीनोच्चारणेन भयङ्करोऽनर्थः भवितुं शक्यः ।

वैदिकसाहित्ये स्वरप्रक्रिया: अत्यन्त महत्त्वपूर्ण स्थानं विद्यते अस्य कारणम् अर्थनियामकत्वमस्ति ।

उपनिषत्काले शिक्षासिद्धान्तस्य निदर्शनमभूत्, तद्नुसारं तैत्तिरीयोपनिषदि शिक्षायाः षड्ङ्गानामुल्लेखोऽस्ति वर्ण, स्वरः, मात्रा, बलम्, साम, सन्तानः ।

वर्ण स्वरः, मात्रा बलम्, साम सन्तानः इत्युक्तः शिक्षाध्यायः

शिक्षावेदाङ्गम् एकप्रकारेण आधुनिकध्वनि-विज्ञान समानमस्ति ।

कल्पनामकस्य वेदाङ्गस्य सामान्यस्वरूपम्

कल्पशास्त्र वेदपुरुषस्य हस्तरूपेण स्वीकृतमस्ति कल्पस्य अर्थः यागविधीनां समर्थन प्रतिपादनञ्च कल्प्यते समर्थ्यतेऽत्र यागप्रयोगः ।" कल्पस्य द्वितीया

व्याख्यास्ति यत्र वैदिकर्मणा व्यवस्थितरूपेण वर्णनम् अथवा प्रतिपादनं भवति, तच्छास्त्र कल्प उच्यते।

वस्तुतः वैदिककर्मकाण्डस्य विस्तारः कल्पसूत्ररूपेण सूत्रबद्ध कृतोऽस्ति एषः चतुर्षु भागेषु विभक्तोऽस्ति — (i) श्रौतसूत्रम् (ii) गृह्यसूत्रम्, (iii) धर्मसूत्रम्.. (iv) शुल्वसूत्रम् ।

चतुर्विधानि सूत्राणि

(i) श्रौतसूत्रम् —एतेषु महत्वपूर्णयज्ञानां क्रमबद्ध वर्णनं प्राप्यते । एतेषु यज्ञेषु प्रमुखाः सन्ति — दर्शपौर्णमासः सोमयागः, वाजपेयः, राजसूय, अश्वमेध, पुरुषमेधः प्रभृतयः । एतदरिक्ति दक्षिण आवाहनीय गार्हपत्यअग्नीनाम् इष्टीनां वर्णनमास्ते । वेदस्य पृथक्-पृथक् श्रौतसूत्राणि सन्ति

(ii) गृह्यसूत्रम् — एते ते सन्ति येषु गृहयाग्नि साध्य यज्ञानाम्. विवाहादिसंस्काराणाम्, शालानिर्माणस्य च तथा कृषिकर्मणां विधानमस्ति एतेषु प्रायः षोडशसंस्काराणाम्, पञ्च ज्ञानाम्, पाकयज्ञानाम्, गृहनिर्माणगृहप्रवेश- पशुपालन-रोगनाशक विधीनां विवरणमस्ति ।

(iii) धर्मसूत्रम् — धर्मसूत्रेषु नीति-धर्म- रीति-प्रधानाम्, चतुवर्ण आश्रम कर्त्तव्यानाम् एवं सामाजिक नियमानां वर्णनमुपलब्धमस्ति ।

(iv) शुल्वसूत्रम् — शुल्वस्यार्थः भवति 'रज्जु' अर्थात् रज्जु द्वारा मापित - वेदि-रचनाविधानं शुल्वसूत्रस्य प्रतिपाद्यो विषयो विद्यते। प्राचीना भारतीया ज्यामितिः कियती विकसिता आसीत् एतद्ज्ञान शुल्वसूत्रेणोपलभ्यते।

व्याकरणवेदाङ्गम्

एतद् वेदपुरुषस्य मुखमुक्तमस्ति–'मुख व्याकरणं स्मृतम्' । व्याकरणं पद-पदार्थयोः, वाक्य वाक्यार्थयोः अभिव्यक्तेः प्रकृति-प्रत्यय-विश्लेषणस्य च साधनमास्ते । व्याकरणस्य रूपकं वृषभेण बद्धमस्ति यतोहि एतत्कामसम्पूर्ति-कारक शास्त्रमस्ति । अस्य व्याकरण-वृषभस्य चत्वारः श्रृगाः सन्ति । नाम-आख्यात-उपसर्ग निपाताः । भूत-वर्तमान भविष्याणि इमानि अस्य पादपभूतानि सन्ति । सुप तिङ् (प्रत्यया) द्वे शिरसी स्तः सप्त विभक्तय-श्च सप्त हस्ताः । एषः उरु-कण्ठ-शिरः एतत् त्रिषुस्थानेषु बद्धः अस्ति ।

छन्दोवेदाङ्गस्य स्वरूपं

वैदिकमत्राणां विशुद्धोच्चारणस्य हेतो: छन्दसां ज्ञानं नितान्तम् अनिवार्यमस्ति । छन्दोज्ञानमन्तरेण मन्त्र निष्फलो भवति । छन्दः वेदस्य पञ्चमः अङ्गः प्रमुखछन्दसां नामोल्लेखस्तु संहितासु तथा ब्राह्मण ग्रन्थेष्वेव सम्प्राप्यते। अतः सिद्ध्यति पदस्य उत्पत्तिः वैदिकयुगे एव अभवत् ।

यास्केन निरुक्ते (7-19) छन्दस् शब्दस्य निर्वचनं छद्-धातोः कृतमस्तिः 'छन्दांसि छादनात् अर्थात् छन्दांसि भावान् आच्छाद्य समष्टि रूप प्रयच्छन्ति।

कात्यायनेन सर्वानुक्रमण्यां छन्दसः लक्षणं दत्तमस्ति यदक्षरपरिमाणं तच्छन्द यद् अक्षरस्य परिमाणम् तत् छन्दः कथ्यते

अस्य वेदाङ्गस्य प्रतिनिधि ग्रन्थः पिंगलाचार्यप्रणीतं छन्दः- सूत्रमस्ति यस्य प्रथम चतुर्षु अध्यायेषु वैदिक छन्दसा वर्णनमस्ति । वैदिकछन्दांसि केवलम् अक्षरगणनामाधृतानि सन्ति । एतेषु सामान्यनियमस्याभाव अस्ति।

वैदिक छन्दसां भेदाः

मुख्यानि वैदिक छन्दांसि केवलं सप्त सन्ति, येषा नामानि अक्षरसंख्या च इत्थं वर्तन्तेः

1. गायत्री	24 अक्षराणि
2. उष्णिक्	28 अक्षराणि
3. अनुष्टुप्	32 अक्षराणि
4. बृहती	36 अक्षराणि
5. पंक्ति	40 अक्षराणि
6. त्रिष्टुप्	44 अक्षराणि
7. जगती	48 अक्षराणि

एतदतिरिक्तम् अतिच्छन्द विच्छन्दः अपि भवतः । अतिच्छन्दसः विवरणमेव विद्यते-

1. अतिजगती	52 अक्षराणि
2. शक्करी	56 अक्षराणि
3. अतिशक्करी	60 अक्षराणि
4. अष्टिः	64 अक्षराणि
5. अत्यष्टिः	68 अक्षराणि
6. धृतिः	72 अक्षराणि
7. अतिधृतिः	76 अक्षराणि

विच्छन्दसः विवरमित्थं वर्ततेः

1. कृतिः	80 अक्षराणि
2. प्रकृतिः	84 अक्षराणि
3. आकृतिः	88 अक्षराणि
4. विकृतिः	92 अक्षराणि
5. संकृतिः	96 अक्षराणि
6. अतिकृतिः	100 अक्षराणि
7. उत्कृतिः	104 अक्षराणि

अक्षरगणनाप्रधान वैदिक छन्दोभ्य एव लौकिक छन्दसां प्रादुर्भावः सञ्जातोऽस्ति लौकिक छन्दःसु चत्वारि चरणानि भवन्ति, परन्तु वैदिकच्छन्द

समीमीदृग् विधान नास्ति । वेदेषु तु पादद्वयवद्भ्यः छन्दोभ्यः प्रारम्भ पञ्चपादोपेतानि छन्दांसि अपि प्राप्यन्ते ।

ज्योतिर्वेदाङ्गस्य सामान्य परिचयः

वैदिकयज्ञानां सम्पादनार्थं शुभमुहूर्तनिर्धारण-हेतवे वेदाङ्गज्योतिषस्य आवश्यकत्वं मन्यते । वेदाङ्गज्योतिषे (ज्योतिषि ज्योतिषे, इत्यादि शुद्धम् अस्य महत्त्वं भाषितमस्ति यदि शास्त्रं यज्ञानां कालविधाननिदर्शकमस्ति । वेदाङ्गज्योतिष द्वयोः भागयोः प्राप्यते यस्य सम्बन्धः ऋग्वेदेन यजुर्वेदेन चास्ति ।

ऋग्वेद ज्योतिषे 36 श्लोकाः (पद्यानि सन्ति । अस्य एकमन्यन्नाम आर्चज्योतिषमपि प्राप्त भवति। अस्य कर्ता आचार्यः लगधः मन्यते। द्वितीयभागस्य यजुर्वेद- ज्योतिषे चतुश्चत्वारिंशत् (44) श्लोकाः सन्ति ।

ज्योतिष-शास्त्र वेदपुरुषस्य नेत्रमभिधीयते। वेदानुसारं विहितयज्ञानां विधान विशिष्टसमयमपेक्षते । अतः नक्षत्र-विधि वार-मास-संवत्सर इत्यादीनां ज्ञान वैदिककर्मकाण्डहेतवे आवश्यकं वर्तते । यतः यथार्थ–ज्योतिर्विदेव यज्ञस्य यथार्थः ज्ञातास्ति ।

निरुक्तवेदाङ्गस्य सामान्य परिचयः

व्याकरणेन भाषाविज्ञानेन च निरुक्तस्य विशिष्टः सम्बन्धोऽस्ति । वेदमन्त्राणामर्थावबोधाय प्रथमं तद्व्युत्पत्तिपरकार्थज्ञानमावश्यकं भवति। निरुक्तस्य प्रतिपाद्यविषयाः वर्णागम, वर्णविपर्ययः, वर्णविकारः, वर्णनाशः, धातूनामनेकार्थेषु सम्प्रयोगः सन्ति ।

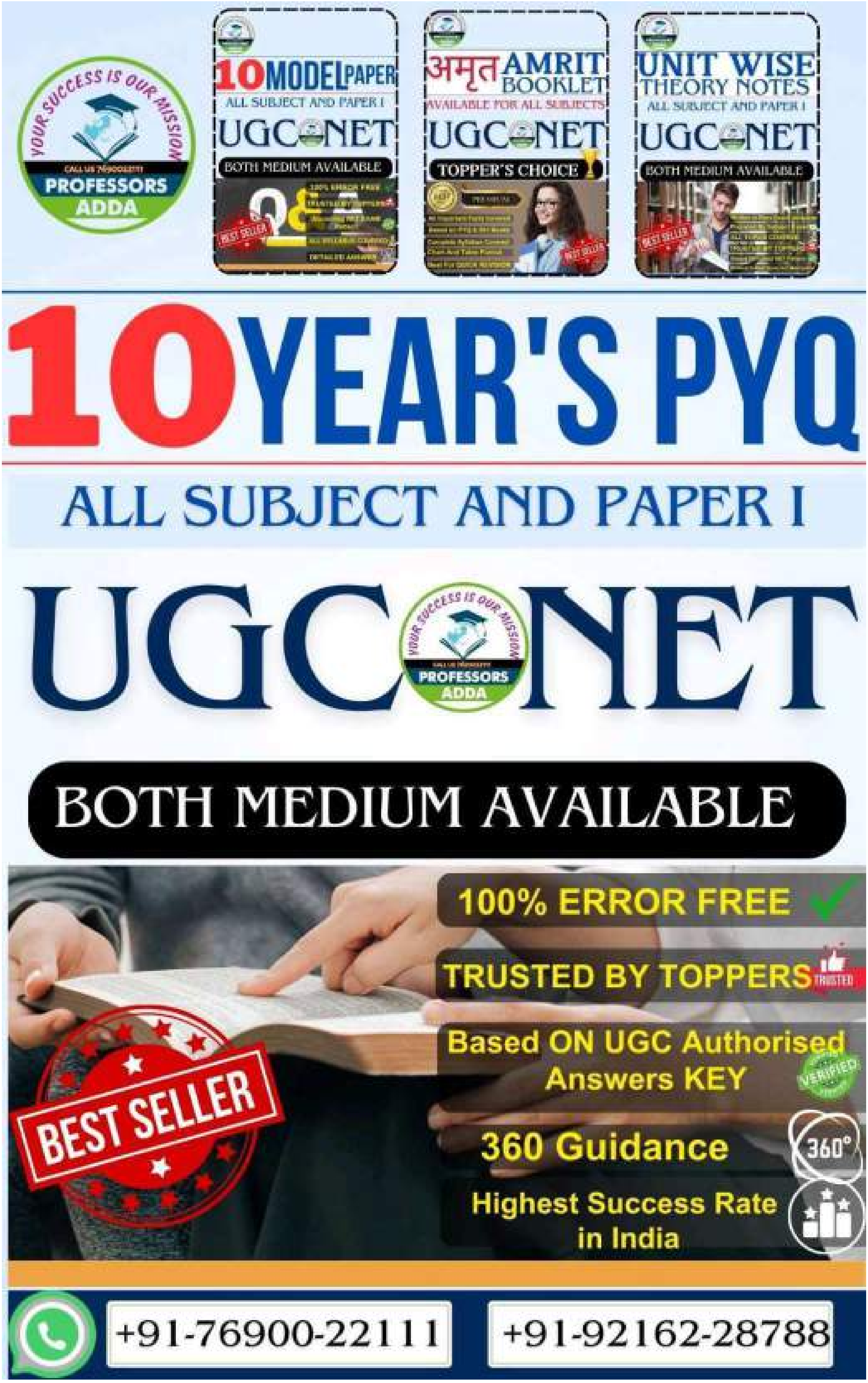
YOUR SUCCESS IS OUR MISSION
PROFESSORS ADDA
10 MODEL PAPER
ALL SUBJECT AND PAPER I
UGC NET
BOTH MEDIUM AVAILABLE
अमृत AMRIT BOOKLET
AVAILABLE FOR ALL SUBJECTS
UGC NET
TOPPER'S CHOICE
UNIT WISE THEORY NOTES
ALL SUBJECT AND PAPER I
UGC NET
BOTH MEDIUM AVAILABLE
10 YEAR'S PYQ
ALL SUBJECT AND PAPER I
UGC NET
BOTH MEDIUM AVAILABLE
100% ERROR FREE
TRUSTED BY TOPPERS
Based ON UGC Authorised Answers KEY
360 Guidance
Highest Success Rate in India
BEST SELLER
+91-76900-22111
+91-92162-28788

UGC NET SANSKRIT PAPER 2 / 14 DECEMBER 2023

1. निम्नाङ्कितान् ग्रन्थान् रचनाकालक्रमेण योजयत -

A. साङ्ख्यकारिकामाठरवृत्तिः

B. साङ्ख्यसूत्रम्

C. साङ्ख्यकारिका

D. साङ्ख्यसारविवेकः

समुचितं विकल्पं चिनुत -

(a) (D), (B), (C), (A)
(b) (C), (A), (B), (D)
(c) (A), (B), (D), (C)
(d) (B), (C), (A), (D)

2. अधोलिखितधातुरूपाणां समुचितलकारैः मेलनं कुरुत -

सूची-I	सूची-II
(A) अद्यात्	(I) लङ्लकारः
(B) अघसत्	(II) लृङ्लकारः
(C) आदत्	(III) आशीर्लिङ्लकारः
(D) आत्स्यत्	(IV) लुङ्लकारः

(a) (A)-(II), (B)-(III), (C)-(I), (D)-(IV)
(b) (A)-(IV), (B)-(II), (C)-(III), (D)-(I)
(c) (A)-(I), (B)-(III), (C)-(IV), (D)-(II)
(d) (A)-(III), (B)-(IV) , (C)-(I), (D)-(II)

3. "रथन्तरं साम" इति कस्य देवस्य भक्तिसाहचर्यमस्ति ?

(a) वायोः

(b) अग्नेः

(c) इन्द्रस्य

(d) विष्णोः

4. एतान् भावविकारान् यथाक्रमं योजयत -

A. विपरिणमते

B. जायते

C. वर्द्धते

D. अस्ति

समुचितं विकल्पं चिनुत -

PROFESSORS ADDA

(a) (B), (D), (A), (C)
(b) (C), (A), (B), (D)
(c) (A), (C), (B), (D)
(d) (D), (B), (C), (A)

5. आचार्यो विश्वनाथो निम्नलिखितेषु कयोः काव्यलक्षणं खण्डयति -

A. भोजस्य

B. वामनस्य

C. भामहस्य

D. दण्डिनः

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) C, D केवलम्

(b) A, B केवलम्

(c) A, C केवलम्

(d) B, D केवलम्

6. दशरूपकानुसारम् अर्थोपक्षेपकेषु अन्यतमौ स्तः -

A. अङ्कास्यः

B. प्रगमनम्

C. पर्युपासनम्

D. अङ्कावतारः

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) A, C केवलम्

(b) A, B केवलम्

(c) A, D केवलम्

(d) B, D केवलम्

7. याज्ञवल्क्यमतेन कार्यवशात् व्यवहारमपश्यता नृपेण के नियोक्तव्याः ?

A. सैनिकाः

B. सभ्याः

C. राजपुत्राः

D. सर्वधर्मविद्राह्मणाः

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) A, C केवलम्

(b) B, D कवलम्

(c) A, D कवलम्

(d) C, D केवलम

PROFESSORS ADDA

8. वाक्यपदीयस्य ब्रह्मकाण्डस्य अपरं नामास्ति -

(a) आगमसमुच्चयः

(b) वाक्यसमुच्चयः

(c) पदसमुच्चयः

(d) वर्णसमुच्चयः

9. अधोलिखितेषु समुचिते उत्तरे चिनुत -

A. नैष्कर्म्यसिद्धिः	नारायणतीर्थः
B. विधिविवेकः	मण्डनमिश्रः
C. सिद्धित्रयम्	यामुनाचार्यः
D. प्रकरणपञ्चिका	पञ्चशिखाचार्यः

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) B, D केवलम्

(b) A, C केवलम्

(c) B, C केवलम्

(d) C, D केवलम्

10. दशरूपकानुसारम् अधोलिखिताः कार्यावस्थाः ग्रन्थपाठक्रमेण योजयत -

A. प्राप्त्याशा

B. नियताप्तिः

C. यत्नः

D. आरम्भः

समुचितं विकल्पं चिनुत -

(a) (D), (B), (A), (C)
(b) (D), (C), (A), (B)
(c) (D), (A), (C), (B)
(d) (C), (D), (B), (A)

11. अधोलिखितम् अभिकथनद्वयम् अस्ति।

अभिकथनम् (1) : अथापीदमन्तरेण मन्त्रेष्वर्थप्रत्ययो न विद्यते ।

अभिकथनम् (II) : तदिदं विद्यास्थानं व्याकरणस्य काय स्वार्थसाधकञ्च ।

उपर्युक्ताभिकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) उभये अभिकथने (I) & (II) सत्ये स्तः ।

(b) उभये अभिकथने (I) & (II) असत्ये स्तः ।

(c) प्रथमम् अभिकथनम् (1) सत्यं किन्तु द्वितीयम् अभिकथनम् (II) असत्यम् अस्ति।

PROFESSORS ADDA

(d) प्रथमम् अभिकथनम् (I) असत्यं किन्तु द्वितीयम् अभिकथनम् (II) सत्यम् अस्ति।

12. वाचकः शब्दः कया वृत्त्या अव्यवहितं स्वार्थम् अवगमयति ?

(a) अभिधावृत्त्या

(b) लक्षणावृत्त्या

(c) व्यञ्जनावृत्त्या

(d) तात्पर्यवृत्त्या

13. गुणानामेव दौरात्म्याद् धुरि धुर्यो नियुज्यते ।

असञ्जात् किणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्गलिः ॥ इत्यत्र कोऽलङ्कारः ?

(a) वक्रोक्तिः

(b) समासोक्तिः

(c) अर्थान्तरन्यासः

(d) दृष्टान्तः

14. महाभारते उल्लिखितानि पर्वाणि यथाक्रमं चिनुत -

A. विराटपर्व

B. द्रोणपर्व

C. सभापर्व

D. वनपर्व

समुचितं विकल्पं चिनुत -

(a) (B), (A), (C), (D)
(b) (D), (A), (C), (B)
(c) (B), (D), (C), (A)
(d) (C), (D), (A), (B)

15. अधोलिखितम् अभिकथनद्वयम् अस्ति ।

अभिकथनम् (I) : आराधनाय लोकस्य मुञ्चतो नास्ति में व्यथा ।

अभिकधनम् (II) : सतां केनापि कार्येण लोकस्याराधनं व्रतम् ।

उपर्युक्ताभिकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत-

(a) उभये अभिकथने (I) & (II) सत्ये स्तः ।

(b) उभये अभिकथने (I) & (II) असत्ये स्तः ।

(c) प्रथमम् अभिकथनम् (1) सत्यं किन्तु द्वितीयम् अभिकथनम् (II) असत्यम् अस्ति।

(d) प्रथमम् अभिकथनम् (1) असत्यं किन्तु द्वितीयम् अभिकथनम् (II) सत्यम् अस्ति।

16. पृणातेः प्रीणातेर्वा इति कस्य पदस्य निर्वचनमस्ति ?

(a) पूर्वस्य

(b) पर्वणः

PROFESSORS ADDA

(c) पर्वतस्य

(d) प्रभवस्य

17. "चतुर्भिश्च प्रकारैर्विद्योपयुक्ता भवति" इत्यस्य महाभाष्यवचनानुसारम् अधस्तनानां समुचितः प्राठ्यक्रमः चेतव्यः -

A. आगमकालेन

B. व्यवहारकालेन

C. स्वाध्यायकालेन

D. प्रवचनकालेन

समुचितं विकल्पं चिनुत -

(a) (D), (A), (C), (B)
(b) (B), (D), (C), (A)
(c) (C), (A), (B), (D)
(d) (A), (C), (D), (B)

18. यथोचितं मेलनं कुरुत -

सूची-I	सूची-II
(A) परिबर्हणात्	(I) जगती
(B) स्तोभत्युत्तरपदा	(II) विराट्
(C) विप्रापणाद्वा	(III) बृहती
(D) गततमं छन्दः	(IV) त्रिष्टुप्

(a) (A)-(II), (B)-(I), (C)-(III), (D)-(IV)
(b) (A)-(IV), (B)-(II), (C)-(I), (D)-(III)
(c) (A)-(III), (B)-(IV), (C)-(II), (D)-(I)
(d) (A)-(I), (B)-(II), (C)-(III), (D)-(IV)

19. मनुमते पितृणाम् अहोरात्रस्य निर्धारणं केन भवति ?

(a) सूर्येण

(b) चन्द्रेण

(c) सूर्यचन्द्राभ्याम्

(d) वर्षेण

20. बुद्धवंस-नामको ग्रन्थः कस्य भागोऽस्ति ?

(a) अभिधम्मपिटकस्य

(b) दीग्धनिकायस्य

(c) खुद्दकनिकायस्य

(d) विनयपिटकस्य

PROFESSORS ADDA

21. संयोगसंज्ञा कस्य भवति ?

(a) स्वरसन्निपातस्य

(b) प्लुतसन्निपातस्य

(c) व्यञ्जनसन्निपातस्य

(d) व्यञ्जनस्यैव केवलम्

22. सोष्मसंज्ञा कस्य भवति ?

(a) टकारस्य

(b) ठकारस्‌य

(c) उकारस्य

(d) णकारस्य

23. अधोलिखितेषु शतृ-प्रत्ययान्तौ शब्दौ स्तः -

A. कुर्वन्ती

B. कुर्वती

C. ददती

D. ददन्ती

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत –

(a) B, C केवलम्

(b) A, B केवलम्

(c) B, D केवलम्

(d) C, D केवलम्

24. अधोलिखितेषु समुचितौ सिद्धान्तौ भवतः -

A. जैनदर्शने जीवः अजीवश्चेति द्वे तत्त्वे

B. जीवः अबोधात्मकः अजीवश्च बोधात्मकः

C. स्पर्शरसगन्धवर्णवन्तः पुद्गलाः

D. गुणपर्यायवद् गुणः

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) A, C केवलम्

(b) A, D केवलम्

(c) B, C केवलम्

(d) B, D केवलम्

25. आचार्यसायणात् पूर्वम् "ऐतरेयब्राह्मणस्य" भाष्यकारौ स्तः -

A. कात्थक्यः

PROFESSORS ADDA

B. षड्गुरुशिष्यः

C. गोविन्दस्वामी

D. मधुसूदनः

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) A, B केवलम्

(b) B, C केवलम्

(c) C, D केवलम्

(d) A, D केवलम्

26. "कलिङ्गः साहसिकः" इत्यत्र कलिङ्गशब्दस्य लक्ष्यार्थो भवति -

(a) कलिङ्गदेशः

(b) कलिङ्गदेशसंयुक्तः पुरुषः

(c) कलिङ्गभिन्नदेशनिवासी

(d) कलिङ्गदेशस्य गजः

27. अधोलिखितम् अभिकथनद्वयम् अस्ति ।

अभिकथनम् (I) :"समिधो यजति" इति प्रयाजयागः अस्ति ।

अभिकथनम् (II) :दर्शपूर्णमासयागे पञ्चप्रयाजा भवन्ति ।

उपर्युक्ताभिकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) उभये अभिकथने (I) & (II) सत्ये स्तः ।

(b) उभये अभिकथने (I) & (II) असत्ये स्तः ।

(c) प्रथमम् अभिकथनम् (I) सत्यं किन्तु द्वितीयम् अभिकथनम् (II) असत्यम् अस्ति।

(d) प्रथमम् अभिकथनम् (I) असत्यं किन्तु द्वितीयम् अभिकथनम् (II) सत्यम् अस्ति।

28. यथोचितं मेलनं कुरुत -

सूची-I	सूची-II
(A) त्रिपुरदाहः	(I) समवकारः
(B) मालतीमाधवम्	(II) डिमः
(C) समुद्रमन्थनम्	(III) प्रकरणम्
(D) कर्पूरमञ्जरी	(IV) सट्टकम्

(a) (A)-(I), (B)-(II), (C)-(IV), (D)-(III)
(b) (A)-(IV), (B)-(I), (C)-(III), (D)-(II)
(c) (A)-(II), (B)-(III), (C)-(I), (D)-(IV)
(d) (A)-(III), (B)-(I), (C)-(IV), (D)-(II)

PROFESSORS ADDA

29. चातुर्मास्यानि यथाक्रमं योजयत -

A. साकमेधपर्व

B. वैश्वदेवपर्व

C. शुनासीरीयपर्व

D. वरुणप्रघासपर्व

समुचितं विकल्पं चिनुत -

(a) (B), (D), (A), (C)
(b) (A), (B), (C), (D)
(c) (C), (B), (A), (D)
(d) (A), (D), (B), (C)

30. "उतादः परुषे गवि" इत्यत्र गोपदस्य कोऽर्थः ?

(a) गौः

(b) गोणी

(c) आदित्यः

(d) चन्द्रः

31. “दुर्मदासो न सुरायाम्” इत्यत्र नकारः कस्मिन्नर्थे अस्ति ?

(a) उपमार्थ

(b) निषेधार्थ

(c) द्योतनार्थ

(d) व्यङ्गयार्थ

32. पुद्गले स्पर्शभेदाः स्वीक्रियन्ते ।

(a) पञ्च

(b) त्रयः

(c) अष्टौ

(d) द्वौ

33. वैशेषिकदर्शनानुसारम् अधस्तनेषु समुचितसिद्धान्तौ स्तः –

A. परमाणवः पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशीयाः

B. परमाणुः जगतः उपादानम्

C. परमाणो 'परिमण्डलम्' इति नामकमणुपरिमाणम्

D. विजातीयतेजः संयोगेऽपि पार्थिवपरमाणुगतरूपादयः अपरिवर्तनशीलाः

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) A, D केवलम्

(b) B, C केवलम्

(c) B, D केवलम्

(d) A, C केवलम्

34. मनुस्मृत्यनुसारं दशप्रजापतिषु को न परिगणितौ ?

A. अत्रिः

B. अगस्त्यः

C. विश्वामित्रः

D. वशिष्ठः

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) B, C केवलम्

(b) C, D केवलम्

(c) A, D केवलम्

(d) B, D केवलम्

35. कौटिल्यमतानुसारं यथोचितं मेलनं कुरुत -

सूची-I	सूची-II
(A) दाण्डक्यः	(I) कोपाद् विनष्टः
(B) जनमेजयः	(II) लोभाद् विनष्टः
(C) दुर्योधनः	(III) कामाद् विनष्टः
(D) पुरूरवा	(IV) मानाद् विनष्टः

(a) (A)-(II), (B)-(I), (C)-(III), (D)-(IV)
(b) (A)-(III), (B)-(IV), (C)-(I), (D)-(II)
(c) (A)-(III), (B)-(I), (C)-(IV), (D)-(II)
(d) (A)-(I), (B)-(III), (C)-(II), (D)-(IV)

36. योगात्मकभाषाणां कति भेदाः सन्ति ?

(a) चत्वारः

(b) त्रयः

(c) पञ्च

(d) षड्

37. मीमांसामते अपौरुषेयं वाक्यं वेदः, स कतिविधः ?

(a) षड्विधः

(b) पञ्चविधः

(c) त्रिविधः

(d) द्विविधः

PROFESSORS ADDA

38. "नैमित्तिकानुसारेण निमित्तानि कल्प्यन्ते" इत्यविचारिताभिधानम् अनेन वाक्ोन मम्मटः केषां मतं निराकरोति ?

(a) वैयाकरणानाम्

(b) मीमांसकानाम्

(c) ध्वनिविरोधिनाम्

(d) ध्वनिवादिनाम्

39. "जन्माद्यस्य यतः" इति सूत्रे कः समासः स्वीक्रियते ?

(a) तत्पुरुषः

(b) तद्गुणसंविज्ञानबहुव्रीहिः

(c) अतगुणसंविज्ञानबहुव्रीहिः

(d) कर्मधारयः

40. अधोलिखितम् अभिकथनद्वयम् अस्ति।

अभिकथनम् (I): प्रत्याहारेष्वितर्ता न ग्रहणम्।

अभिकथनम् (II) : "उपदेशेऽजनुनासिक इत्" इत्यन्त्र अनुनासिक इति निर्देशात् ।

उपर्युक्ताभिकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत-

(a) उभये अभिकथन (I) & (II) सत्ये स्तः।

(b) उभये अभिकथने (1) & (II) असत्ये स्तः ।

(c) प्रथमम् अभिकथनम् (I) सत्य किन्तु द्वितीयम् अभिकथनम् (II) असत्यम् अस्ति।

(d) प्रथमम् अभिकथनम् (I) असत्यं किन्तु द्वितीयम् अभिकथनम् (II) सत्यम् अस्ति।

41. अधस्तनेषु अजीगर्तस्य द्वौ पुत्रौ स्तः -

A. शुनासीरः

B. शुनःशेप

C. शुनःक्षेप

D. शुनोलाङ्गूलम्

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) A, C केवलम्

(b) B, C केवलम्

(c) B, D केवलम्

(d) A, D केवलम्

42. अधस्तनेषु अभिव्यापकाधारस्य उदाहरणमस्ति -

(a) सर्वस्मिन् आत्मा अस्ति

(b) कटे आस्ते

(c) मोक्षे इच्छा अस्ति

(d) पर्यङ्क शेते

43. कस्मिन् लिङ्गे प्रकरणप्रतिपाद्यार्थसाधने श्रूयमाणा युक्तिरुपपद्यते ?

(a) उपक्रमे

(b) उपपत्तौ

(c) अपूर्वतायाम्

(d) अर्थवादे

44. अधस्तनेषु सामवेदस्य ब्राह्मणे स्तः -

A. तैत्तिरीयब्राह्मणम्

B. देवताध्यायब्राह्मणम्

C. ऐतरेयब्राह्मणम्

D. संहितोपनिषद्ब्राह्मणम्

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) A, D केवलम्

(b) A, C केवलम्

(c) B, D केवलम्

(d) B, C केवलम्

45. श्रीमद्भागवतानुसारं समुचितं घटनाक्रमं चिनुत -

A. शकटासुरवधः

B. पूतनावधः

C. यमलार्जुनोद्धारः

D. अघासुरवधः

समुचितं विकल्पं चिनुत -

(a) (A), (B), (D), (C)
(b) (B), (A), (C), (D)
(c) (C), (B), (D), (A)
(d) (B), (D), (A), (C)

46. "सिषाधयिषया शून्या सिद्धिर्यत्र न तिष्ठति" इति कस्य लक्षणम् ?

(a) पक्षस्य

(b) पक्षतायाः

(c) परामर्शस्य

(d) अनुमितेः

47. कौटिल्येन गूढपुरुषेषु कौ न परिगणितौ ?

A. वैदेहकः

PROFESSORS ADDA

B. प्रदष्टा

C. उदास्थितः

D. वानप्रस्थः

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत –

(a) A, D केवलम्

(b) B, C केवलम्

(c) A, C केवलम्

(d) B, D केवलम्

48. बंभीति नाना ब्राह्मीलिपेः नामकरणं जातमिति सिद्धान्तः कस्यां परम्परायां विद्यते ?

(a) वैदिकपरम्परायाम्

(b) बौद्धपरम्परायाम्

(c) जैनपरम्परायाम्

(d) चार्वाकपरम्परायाम्

49. दशरूपकानुसारं "नटाश्रयः संस्कृतप्रायो वाग्व्यापारः" भवति -

(a) आरभटीवृत्तिः

(b) कैशिकीवृत्तिः

(c) सात्त्वतीवृत्तिः

(d) भारतीवृत्तिः

50. महाभारताश्रितं भासविरचितं रूपकद्वयमस्ति -

A. दूतवाक्यम्

B. प्रतिमानाटकम्

C. मध्यमव्यायोगः

D. बालभारतम्

उपर्युक्तकथनस्यालोके अधोलिखितेषु विकल्पेषु समुचितमुत्तरं चिनुत -

(a) A, C केवलम्

(b) B, C केवलम्

(c) C, D केवलम्

(d) A, D केवलम्

PROFESSORS ADDA

ANSWERS

1	D	21	C	41	C
2	D	22	B	42	A
3	B	23	A	43	B
4	A	24	A	44	C
5	B	25	B	45	B
6	C	26	B	46	B
7	B	27	A	47	D
8	A	28	C	48	C
9	C	29	A	49	D
10	B	30	C	50	A
11	A	31	A		
12	A	32	C		
13	C	33	B		
14	D	34	A		
15	A	35	C		
16	B	36	B		
17	D	37	B		
18	B	38	B		
19	B	39	B		
20	C	40	A		

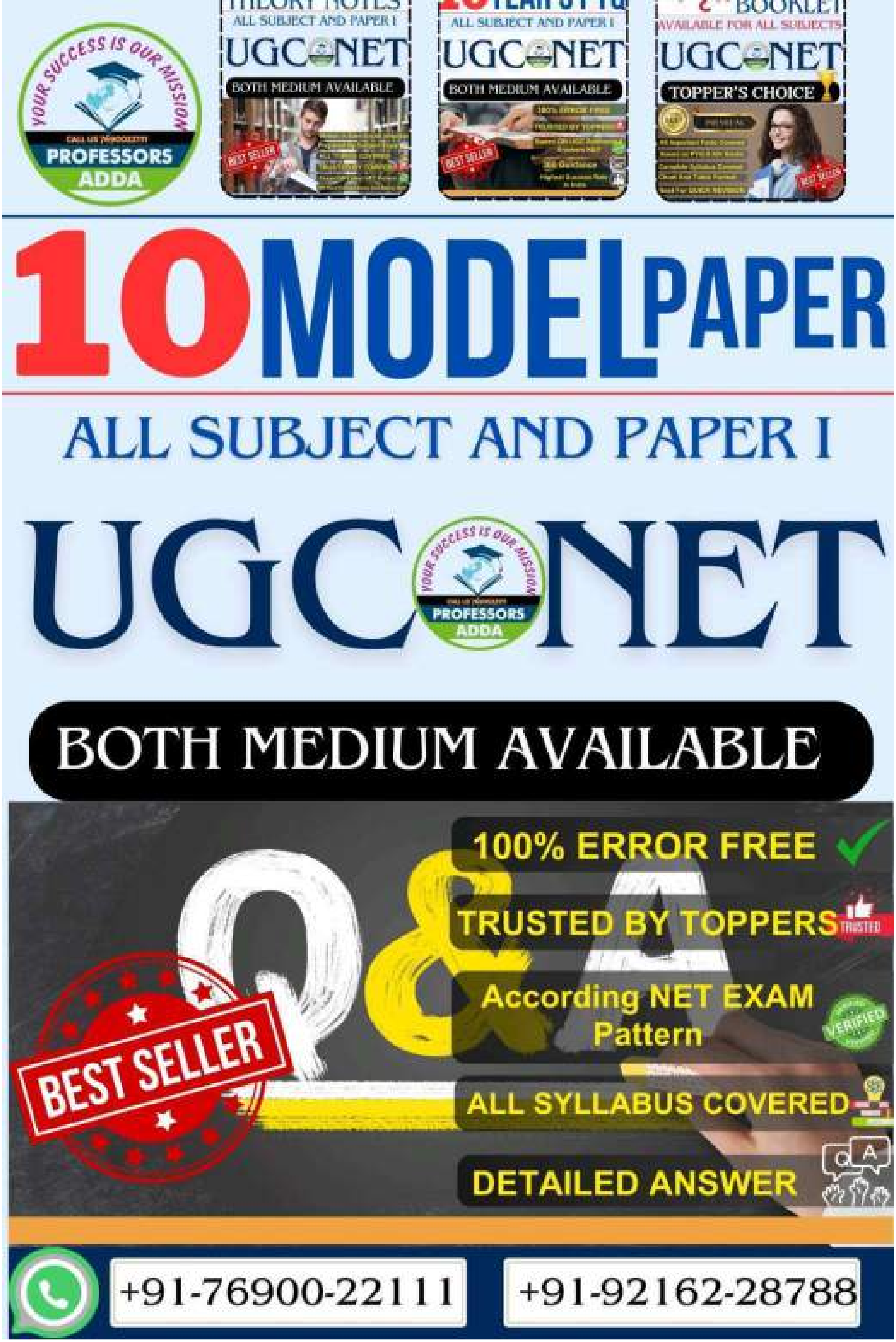
ALL SUBJECT AND PAPER I
UGC NET
BOTH MEDIUM AVAILABLE
TOPPER'S CHOICE
10 MODEL PAPER
ALL SUBJECT AND PAPER I
UGC NET
PROFESSORS ADDA
BOTH MEDIUM AVAILABLE
100% ERROR FREE
TRUSTED BY TOPPERS
According NET EXAM Pattern
ALL SYLLABUS COVERED
DETAILED ANSWER
BEST SELLER
+91-76900-22111
+91-92162-28788

MOCK TEST-1

Q 1. साहित्यदर्पणानुसारेण रिक्तं स्थानं पूरयत –स्याद् योग्यताकाङ्क्षासत्तियुक्तः पदोच्चयः।

(1) लक्षणा (2) अभिधा
(3) वाक्यम् (4) व्यञ्जना

Q 2. 'गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्द कर्माकर्मकाणामणिकर्ता स णौ' इति सूत्रस्य प्रत्यवसानार्थे किमुदाहरणम् ?

(1) वेदमध्यापयद्विधिम् (2) आशयच्चामृतं देवान्
(3) आसयत् सलिले पृथ्वीम् (4) वेदार्थं स्वानवेदयत्

Q 3. 'नमस्कुर्मो नृसिंहाय' इत्यत्र अप्रयुज्यमानस्य तुमुनः कर्मणि चतुर्थी विधायकम् अनुशासनं किमस्ति ?

(1) तादर्थ्य चतुर्थी वाच्या
(2) तुमर्थाच्च भाववचनात्
(3) नमः स्वस्ति-स्वाहा स्वधाऽलं वषड्योगाच्च
(4) क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः

Q 4. अष्टौ च दश चेति विग्रहे 'अष्टादश' इति प्रयोगे आकारान्तादेशः केन विधीयते ?

(1) 'आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः' इत्यनेन
(2) 'अष्टनः कपाले हविषि' इत्यनेन
(3) 'द्वयष्टनः सङ्ख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः' इत्यनेन
(4) विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषाम्' इत्यनेन

Q 5. दशकुमारचरिते सुरतमञ्जर्याः उपाख्यानमस्ति –

(1) अपहारवर्मचरिते (2) राजवाहनचरिते
(3) पुष्पोद्भवचरिते (4) उपहारवर्मचरिते

Q 6. अध्यारोपस्य लक्षणम् –

(1) वस्तुनि अवस्त्वारोपः (2) न किमपि
(3) जीवे ब्रह्मण आरोपः (4) अवस्तुनि वस्त्वारोपः

Q 7. तुल्यास्यप्रयत्न...

(1) सवर्णम् (2) घु
(3) निष्ठा (4) प्रगृह्यम्

Q 8. "तत्राऽपि च चतुर्थोऽङ्कस्तत्र श्लोकचतुष्टयम्' इत्युक्तिः सङ्गच्छते –

(1) मृच्छकटिके (2) वेणीसंहारे
(3) उत्तररामचरिते (4) अभिज्ञानशाकुन्तले

Q 9. साहित्यदर्पणस्य प्रणेता –

(1) पण्डितराज जगन्नाथः (2) श्रीकण्ठपदलाञ्छनो भवभूतिः
(3) दीपशिखा कालिदासः (4) कविराज विश्वनाथ :

Q 10. अग्रिमा शब्दशक्तिः –

(1) तात्पर्याख्या (2) लक्षणा
(3) अभिधा (4) व्यञ्जना

Q 11. एकाल् प्रत्ययस्य का संज्ञा?

(1) नदी (2) समाहार:
(3) अपृक्तम् (4) एक: वर्णः

Q 12. 'विश्वामित्र-नदी-संवाद:' ऋग्वेदस्य कस्मिन् मण्डले उपलभ्यते?

(1) तृतीयमण्डले (2) प्रथममण्डले
(3) दशममण्डले (4) अष्टममण्डले

Q 13. कर्तुः क्रियया ईप्सिततमं कारकम् –

(1) कर्ता (2) करणम्
(3) अधिकरणम् (4) कर्म

Q 14. अधिहरि इत्यत्र कः समासः?

(1) केवलसमासः (2) उपपदसमासः
(3) अव्ययीभाव: (4) तत्पुरुषः

Q 15. नित्यसमासो नाम –

(1) विकल्पो न भवति (2) अस्वपदविग्रहः
(3) स्वपदविग्रहः (4) विग्रहवान्

Q 16. एकाल् प्रत्ययस्य का संज्ञा?

(1) नदी (2) समाहार:
(3) अपृक्तम् (4) एक: वर्णः

Q 17. 'विश्वामित्र-नदी-संवाद:' ऋग्वेदस्य कस्मिन् मण्डले उपलभ्यते?

(1) तृतीयमण्डले (2) प्रथममण्डले
(3) दशममण्डले (4) अष्टममण्डले

Q 18. कर्तुः क्रियया ईप्सिततमं कारकम् –

(1) कर्ता (2) करणम्
(3) अधिकरणम् (4) कर्म

Q 19. अधिहरि इत्यत्र कः समासः?

(1) केवलसमासः (2) उपपदसमासः
(3) अव्ययीभाव: (4) तत्पुरुषः

Q 20. नित्यसमासो नाम –

(1) विकल्पो न भवति (2) अस्वपदविग्रहः
(3) स्वपदविग्रहः (4) विग्रहवान्

Q 21. उपराजम्- अत्र समासान्तः कः ?

(1) टच् (2) अच्
(3) अम् (4) अ

Q 22. अकर्तृत्वमस्य धमः –

(1) प्रधानस्य (2) अहङ्कारस्य
(3) ज्ञानेन्द्रियाणाम् (4) पुरुषस्य

Q 23. प्रकृति र्वस्तुतो बध्नाति –

(1) पुरुषम् (2) स्वत्मानम्
(3) अहङ्कारम् (4) आनन्दम्

Q 24. कति मण्डलानि ऋग्वेदे विलसन्ति?

(1) पञ्च (2) नव
(3) दश (4) एकादश

Q 25. कारणभावाच्च इत्यनेन पुष्यते –

(1) पुरुषबहुत्वम् (2) प्रकृतिसिद्धिः
(3) सत्कार्यवाद: (4) सृष्टिप्रक्रिया

Q 26. भूतानां केभ्योऽशेभ्यः कर्मेन्द्रियाणि उत्पद्यते ?

(1) राजसेभ्यः (2) सत्त्विवकेभ्यः
(3) तामसेभ्यः (4) सर्वेभ्यः

Q 27. पञ्चीकृते वायौ जलस्य कियान् भागः ?

(1) 50% (2) 25%
(3) 12^1/2^% (4) 30%

Q 28. पुरुषस्य स्वरूपं किम्?

(1) परिणामि (2) अपरिणामि
(3) त्रिगुणात्मकम् (4) सक्रियम्

Q 29. साधकतमं –

(1) कर्म (2) कर्ता
(3) करणं (4) अधिकरणं

Q 30. 'न तितिक्षासममस्ति साधनम्' इदं वाक्यमस्ति –

(1) किरातार्जुनीये (2) शिशुपालवधे
(3) बुद्धचरिते (4) मेघदूते

Q 31. 'तनु विस्तारे' धातोः विधिलिङि प्रथमपुरुषैकवचने रूपद्वयं भवति –

(A) तन्यात् **(B) तनुयात्**
(C) तनिषीष्ट **(D) तन्वीत**

अत्र समुचितं विकल्पं चिनुत –

(1) (A) एवम् (B) (2) (A) एवम् (C)
(3) (B) एवम् (D) (4) (A) एवम् (D)

Q 32. अधोऽङ्कितेषु कयोर्द्वयोः समुचितः सम्बन्धोऽस्ति?

(A) षोडशपदार्थाः सन्ति
(B) सप्तपदार्थः सन्ति
(C) न्यायदर्शनम्
(D) जैमिनिः

अत्र समुचितं विकल्पं चिनुत –

(1) (A) एवम् (D) (2) (C) एवम् (D)
(3) (B) एवम् (C) (4) (A) एवम् (C)

Q 33. पाश्चात्यविचारकस्य अरस्तूमहोदयस्य काव्यशास्त्रीयौ ग्रन्थौ स्तः?

(A) पेरिइप्युस (On the sublime)
(B) भाषणशास्त्रम् (Rhetoric)

(C) सौन्दर्यशास्त्रम् (Aesthetica)
(D) काव्यशास्त्रम् (Poetics)
अत्र समुचितं विकल्पं चिनुत –
(1) (A) एवम् (B) (2) (B) एवम् (C)
(3) (C) एवम् (D) (4) (B) एवम् (D)

Q 34. न्यायसिद्धान्तमुक्तावलीदिशा व्याप्तेर्लक्षणमस्ति –
(A) साध्यवदन्यस्मिन्नसम्बन्ध उदाहृतः
(B) व्याप्यस्य पक्षवृत्तित्वधीः
(C) हेतुमन्निष्ठविरहाप्रतियोगिना साध्येन हेतोरैकाधिकरण्यम्
(D) सिषाधयिषाविरहविशिष्टसिद्ध्यभावः
(1) (B) एवम् (D) (2) (A) एवम् (C)
(3) (A) एवम् (D) (4) (C) एवम् (D)

Q 35. अधस्तनेषु पतञ्जलिप्रतिपादितेषु व्याकरण-प्रयोजनेष नास्ति
(1) रक्षार्थं (2) ऊहः
(3) आगमः (4) सन्देहार्थं

Q 36. कौटिलीय - अर्थशास्त्रस्य विनयाधिकरणे प्रकरणानां समुचितः क्रमोऽस्ति –
(A) इन्द्रियजयः **(B) वृद्धसंयोग**
(C) मन्त्रिपुरोहितोत्पत्तिः **(D) अमात्योत्पत्तिः**
(E) विद्यासमुद्देशः
अत्र समुचितं विकल्पं चिनुत –
(1) (A), (C), (D), (E), (B)
(2) (B), (A), (C), (D), (E)
(3) (E), (B), (A), (D), (C)
(4) (C), (D), (B), (A), (E)

Q 37. अधोऽङ्कितानां केन सह कस्य सम्बन्धः ?

(A) एतान्याकाशादीनां सात्विकांशेभ्यो व्यस्तेभ्यः पृथक् पृथक् क्रमेणेत्पद्यन्ते	(I) मनबुद्धिचित्ताहंकाराः
(B) एते पुनराकाशादिगतसात्विकांशेभ्यो मिलितेभ्य उत्पद्यन्ते	(II) विज्ञानमयकोशः
(C) एतानि पुनराकाशादीनां रजोंऽशेभ्यो मिलितेभ्य उत्पद्यन्ते	(III) ज्ञानेन्द्रियाणि
(D) बुद्धिर्ज्ञानेन्द्रियैः सहित भवति	(IV) कर्मेन्द्रियाणि

अत्र समुचितं विकल्पं चिनुत –
(1) (A)-(IV), (B)-(III), (C) (II), (D) (I)
(2) (A)-(III), (B) (I), (C) (IV), (D)-(II)
(3) (A)-(I), (B)-(II), (C) (III), (D) (IV)
(4) (A) (III), (B) (II), (C)-(I), (D) (IV)

Q 38. 'सुडनपुंसकस्य' इति पाणिनिसूत्रेण का सञ्ज्ञा विधीयते?
(1) संहिता सञ्ज्ञा (2) उपधा सञ्ज्ञा
(3) सर्वनामस्थान सञ्ज्ञा (4) विभाषा सञ्ज्ञा

Q 39. आलोकविशाला मे सहसा तिमिरप्रवेशविच्छिन्ना।
उन्मीलितापि दृष्टिर्निमीलितेवान्धकारेण।।
श्लोकेऽस्मिन् कः छन्दः कश्चालङ्कारः?
(A) रूपकम् **(B) आर्या**
(C) वसन्ततिलका **(D) उत्प्रेक्षा**
अत्र समुचितं विकल्पं चिनुत –
(1) (A) एवम् (B) (2) (B) एवम् (C)
(3) (C) एवम् (D) (4) (B) एवम् (D)

Q 40. के वर्णाः स्वयंप्रकाशन्ते?
(A) मूलस्वराः **(B) अन्तस्थाः**
(C) संयुक्तस्वराः **(D) ऊष्मवर्णाः**
अत्र समीचिनं विकल्पं चिनुत –
(1) (A) एवम् (B) (2) (B) एवम् (D)
(3) (C) एवम् (D) (4) (A) एवम् (C)

Q 41. चत्वारो वेदाः जगति प्रसिद्धाः सान्ति। एते ऋग्वेदः, यजुर्वेदः, सामवेदः, अथर्ववेदश्च। एतेषां मन्त्रणामर्थख्यापनाय बहवः आचार्याः प्रयत्न कृतवन्तः। तत्रर्ग्वेदस्य प्रथमो भाष्यकारः स्कन्दस्वामी आसीत्। विस्तारपूर्वकं यज्ञपद्धतेः प्रथमं भाष्यं आचार्यसायणेन कृतम्। स एव कृष्णयजुर्वेदस्य भाष्यं प्रथमतया विरचितवान्। आनन्दतीर्थः, दयानन्दश्च वेदभाष्यं रचितवन्तौ।

उपर्युक्तेषु ऋग्वेदस्य प्रथमभाष्यकारः क आसीत्?

(1) स्कन्दस्वामी (2) सायण:
(3) आनन्दतीर्थ: (4) दयानन्द:

Q 42. भवभूतिकृतं रचनाद्वयं किमस्ति?

(1) महावीरचरितम्, प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्
(2) अभिज्ञानशाकुन्तलम्, मुद्राराक्षसम्
(3) उत्तररामचरितम्, महावीरचरितम्
(4) मृच्छकटिकम्, महावीरचरितम्

Q 43. बौद्धदर्शनानुसारं चतुर्णाम् आर्यसत्यानाम् उचितः क्रमोऽस्ति –

(1) मार्गः, दुःखम्, निरोधः, समुदायः
(2) दुःखम्, समुदायः निरोधः, मार्गः
(3) समुदायः, दुःखम्, मार्गः, निरोधः
(4) निरोधः, मार्गः, दुःखम्, समुदायः

Q 44. 'अग्निना रयिमश्नवत्पोषमेव दिवे दिवे' इत्यस्मिन्मत्रांशे (रयिः) पदस्य अर्थम् निर्दिशतु

(a) रात्रिः **(b) रत्नम्**
(c) धनम् **(d) वसु**

अत्र उचितमुत्तरं चिनुत

(1) (c) एवं (d) (2) (a) एवं (b)
(3) (b) एवं (c) (4) (a) एवं (d)

Q 45. दर्श नु विश्वदर्शतं दर्श रथमधि क्षमि।
एता जुषत मे गिरः।।
उपर्युक्तमन्त्रे 'गिरः' पदस्य अर्थौ स्तः

(a) पर्वतः **(b) गिरिः**
(c) वाणी **(d) स्तुतिः**

अत्र समीचीनमुत्तरं चिनुत –

(1) (a) एवं (b) (2) (b) एवं (c)
(3) (c) एवं (d) (4) (b) एवं (d)

Q 46. यदङ्ग दाशुषे त्वमग्ने भद्रं करिष्यसि।
तवेत्तत्सत्यमङ्गिरः।
अत्र 'अङ्ग' इति कस्मिन्नर्थे प्रयुक्तोऽयं शब्दः? सायणदिशा निर्दिश्यताम् –

(1) शरीरार्थे (2) अभिमुखीकरणार्थे
(3) अवयवार्थे (4) विषयार्थे

Q 47. गगनारविन्दं सुरभि, अरविन्दत्वात्, सरोजारविन्दवत्' इत्यत्र तर्कभाषानुसारं कतमो हेत्वाभासः?

(1) स्वरूपासिद्धः (2) विरुद्धः
(3) व्याप्यत्वासिद्धः (4) आश्रयासिद्धः

Q 48. "ब्रह्मचर्य भूमौ शय्या जटाऽजिनधारणमग्निहोत्राभिषेकौ देवतापित्रतिथिपूजा वन्यश्चाहाराः" इति कौटिलीयमते कस्य धर्मोऽस्ति?

(1) ब्रह्मचारिणः (2) गृहस्थस्य
(3) परिव्राजकस्य (4) वानप्रस्थस्य

Q 49. मनुस्मृत्यनुसारं समुचितमस्ति –

(1) आचार्यो मूर्तिः प्रजापतेः (2) आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः
(3) आचार्यो मूर्तिरात्मनः (4) आचार्यः पृथिव्या मूर्तिः

Q 50. 'प्रवीणः' इति पदम् कयोः उदाहरणं वर्तते –

(a) अर्थसङ्कोचस्य **(b) अर्थपरिवर्तनस्य**
(c) अर्थविस्तारस्य **(d) अर्थहानेः**

अधोलिखितेषु समुचितं विकल्पं चिनुत –

(1) (b) एवं (c) (2) (a) एवं (b)
(3) (c) एवं (d) (4) (a) एवं (c)

Q 51. अधस्तनानां महाभारतीयपर्वणां समुचितः क्रमोऽस्ति

(1) शान्तपर्व, स्त्रीपर्व, अनुशासनपर्व, आश्वमेधिकपर्व
(2) अनुशासनपर्व, स्त्रीपर्व, आश्वमेधिकपर्व, शान्तिपर्व
(3) स्त्रीपर्व, शान्तिपर्व, अनुशासनपर्व, आश्वमेधिकपर्व
(4) आश्वमेधिकपर्व, अनुशासनपर्व, स्त्रीपर्व, शान्तिपर्व

Q 52. अधस्तनेषु 'ध्वन्यते इति ध्वनिः' इत्यनेन कोऽभिप्रायः ?

(1) व्य ञ्जकशब्दार्थौ (2) व्यञ्जनाशक्तिः
(3) व्यङ्ग्यकाव्यम् (4) व्यङ्ग्यार्थः

Q 53. दुर्गेण कस्मिन् ग्रन्थे टीका लिखिता ?

ANSWER KEYS

1. उत्तर (3) साहित्यदर्पणानुसारेण 'वाक्यम् स्याद् योग्यताकाङ्क्षा- सत्तियुक्तः पदोच्चयः।।
2. उत्तर (2) 'गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणिकर्ता स, णौ, इति, सूत्रस्य प्रत्यवसानार्थे आशयच्चमृतं देवान उदाहरणे अस्ति। गति (चलना), बुद्धि (जानना) प्रत्यवसान (खाना) अर्थवाली धातुओं का तथा शब्दकर्मक और अकर्मक धातुओं का जो अण्यन्त अवस्था का कर्ता उसकी व्यन्त अवस्था में कर्म संज्ञा होती है। अमृतं देवान (देवताओं को अमृत पिलाया) इस वाक्य में "आशयत्" प्रेरणार्थक (ण्यन्त की) क्रिया है। जब प्रेरणार्थक क्रिया नहीं होगी तब 'दवाः अमृतम् अश्नन्' ऐसा वाक्य होगा। यहाँ अण्यन्त अवस्था का कर्ता 'देवाः' है जिसे व्यन्त अवस्था में कर्म संज्ञा होती है। और द्वितीया विभक्ति लगाकर 'देवाः' के स्थान पर "देवान्" यह कर्मसंज्ञा का रूप हो जाता है। यह प्रत्यवसान (भोजन) अर्थ की क्रिया है।
3. उत्तर (4) 'नमस्कुर्मो नृसिंहाय' इत्यत्र अप्रयुज्यमानस्य तुमुनः कर्मणि चतुर्थविधायकम् अनुशासनं क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः अस्ति।
4. उत्तर (3) अष्टौ च दश चेति विग्रहे 'अष्टादश' इति प्रयोगे आकारान्तादेशः द्वयष्टनः सङ्ख्यायामबहुव्रीय शीत्यो इत्यनेन विधीयते। लौकिक विग्रह-अष्टौ च दश च अष्टादश, अलौकिक विग्रह-अष्टन् जस् + दशन् जस्। चार्थे द्वन्द्व से इतरेतर द्वन्द्व समास, समास की प्रतिपादिकसंज्ञा, सुब्बलुक तथा संख्याया अल्पियस्याः पूर्वनिपातो वक्तव्यः इस वार्तिक से अष्टन् का पूर्व निपात होकर-अष्टनद्शन्। यहाँ संख्यावाचक 'दशन्' शब्द उत्तरपद में विद्यमान है अतः प्रकृत द्वयष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः सूत्र से अष्टन् में नकार को अकार आदेश तथा अकःसवर्णे दीर्घः कर पूर्ववत् विभक्ति कार्य करने से 'अष्टादश' हुआ।
5. उत्तर (2) दशकुमारचरिते सुरतमञ्जर्याः उपख्यानं राजवाहन चरिते अस्ति। महाकवि दण्डी द्वारा रचित दशकुमारचरितम् के पहले उच्छावास में राजवाहनचरित का वर्णन है जिसमें सुरतमञ्जर्या का उल्लेख है। दशकुमारचरितम् महाकवि दण्डी द्वारा रचित तीन खण्डों का शृंगार प्रधान कथा है। इसकी नायिका अवन्तिसुन्दरी तथा नायक राजवाहन है। इसका आधार ग्रंथ बृहत्कथा है।
6. उत्तर (4) अध्यारोपस्य लक्षणम् अवस्तुनि वस्त्वारोपः।
"असर्पभृतायां रज्जौ सारोपवद् वस्तुन्यवस्त्वारोपोऽध्यारोपः।" साप की सत्ता से रहित रस्सी में सर्प का आभास होने के समान किसी वस्तु (ब्रह्म या आत्मा) में अन्य वस्तु के आरोपों को भ्रमवश अध्यारोप कहलाता है। भ्रम की अवस्था में एक वस्तु को दूसरे पर आरोपित किया जाता है जिसे शंकर ने 'अध्यास अध्यारोप' कहा है।
7. उत्तर (1) सवर्ण 'तुल्यास्य प्रयतं सवर्णम्'। ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्न श्वेत्येद् द्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः सवर्णसंज्ञं स्यात्। कण्ठ, तालु आदि स्थान तथा आभ्यान्तर प्रयत्न से दोनों जिन वर्गों के समान हों वे वर्ण परस्पर सवर्ण संज्ञक होते हैं। जैसे-तवर्ग में यथा-'त' तथा 'ध' का उच्चारण स्थान 'दन्त' (लृतुलसानां दन्ताः) है एवं आभ्यन्तर प्रयत्न 'स्पष्ट' है। अतः दोनों की परस्पर सवर्ण संज्ञा होती है।
8. उत्तर (4) "तत्रापि च चतुर्थोऽङ्कस्तत्र श्लोकचतुष्टयम्" इत्युक्तिः अभिज्ञान - शाकुन्तले सङ्गच्छते।' अभिज्ञानशाकुन्तलम्' महाकवि कालिदास द्वारा रचित सात अङ्कों का शृंगार प्रधान नाटक है। इसके नायक दुष्यन्त एवं नायिका शकुन्तला हैं। इसका आधारग्रंथ महाभारत का आदि पर्व है। 'अभिज्ञानशाकुन्तलम्' के विषय में संस्कृत के विद्वानों में यह श्लोक प्रसिद्ध है कि –

"काव्येषु नाटकं रम्यं तत्र रम्या शकुन्तला।
तत्रापि च चतुर्थोऽङ्कस्तत्र श्लोकचतुष्टयम्।"

अर्थात् काव्य के जितने भी प्रकार हैं उसमें नाटक विशेष सुन्दर होता है। नाटकों में भी काव्यसौन्दर्य की दृष्टि से अभिज्ञानशाकुन्तलम् का नाम सबसे ऊपर है। अभिज्ञानशाकुन्तलम् में भी उसका चतुर्थ अङ्क और इस अङ्क में भी चौथा श्लोक तो बहुत ही रमणीय है। ये चार श्लोक हैं –
(i) "यास्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं-० (ii) "शुश्रूषस्व गुरु-कुरु प्रियसखी वृत्तिं सपत्निजने (iii) "अस्मान् साधु विचिन्त्य संयमधानानुच्चैः-० (iv) "पातुं प्रथमं व्यवस्थति जलं युष्मास्वपीतेषु वा।
9. उत्तर (4) साहित्यदर्पणस्य प्रणेताः कविराज विश्वनाथः अस्ति।
साहित्य दर्पण संस्कृत भाषा में लिखा गया साहित्यिक विषयक ग्रंथ है जिसके लेखक पण्डित विश्वनाथ हैं। विश्वनाथ का काल 14वीं शताब्दी ठहराया जाता है। मम्मट के 'काव्यप्रकाश' के समान ही साहित्यदर्पण भी साहित्यालोचना का एक प्रमुख ग्रंथ है। काव्य के श्रव्य एवं दृश्य दोनों प्रभेदों के संबंध में इस ग्रंथ में विचारों की विस्तृत अभिव्यक्ति हुई है। इसका विभाजन 10 परिच्छेदों में हुआ है।
10. उत्तर (3) अग्रिमा शब्दशक्तिः अभिधा। आचार्य मम्मट ने शब्द की तीन शक्तियाँ मानी है-अभिधा, लक्षणा व व्यञ्जना। मुख्यार्थ की बाधिका शक्ति अभिधा है –

"स मुख्योऽर्थस्तत्र मुख्यो व्यापारोऽस्याभिधोच्यते।।"
अर्थात् वह साक्षात संकेतित अर्थ ही मुख्य अर्थ है। उस मुख्य अर्थ के बोधन में शब्द का जो व्यापार है उसे अभिधा शब्द शक्ति कहते हैं। जैसे-"गंगायाम् घोषः" का मुख्य अर्थ गंगा के जलप्रवाह में निवास है। यह अर्थ सर्वप्रथम ज्ञेय हो रहा है, जो अभिधा शब्द शक्ति द्वारा गृहित अर्थ है। इस प्रकार मुख्य अर्थ की बोधिका शक्ति अभिधा है।

11. उत्तर (3) एकाल प्रत्ययस्य अपृक्तम् संज्ञा। अपृक्त 'अपृक्त एकाल प्रत्ययः'। एकाल् प्रत्ययो यः सोऽपृक्तसंज्ञः स्यात्।
एकाल = एक वर्ण रूप प्रत्यय की 'अपृक्त' संज्ञा होती है। यथा-'सु' का 'स', 'ति' का 'त्' आदि एकाल प्रत्यय हैं। अतः इनकी अपृक्त संज्ञा है। सखान् + 'स्' में, स् प्रत्यय एक अल् वाला है, अतः इस 'स्' की अपृक्त संज्ञा होगी।

12. उत्तर (1) 'विश्वामित्र-नदी संवादः' ऋग्वेदस्य तृतीयमण्डले उपलभ्यते। विश्वामित्र-नदी संवाद सूक्त ऋग्वेद के तीसरे मण्डल का 33वाँ सूक्त है, जिसमें कुल 13 मंत्र हैं। इसके ऋषि विश्वामित्र हैं। देवता-नदियाँ विपाट्, शतुद्री। छन्द-पंक्ति, त्रिष्टप, उष्णिक् स्वर-पञ्चमः, धैवतः, ऋषभ। इसमें भरतवंशी विश्वामित्र सुदास से पौरोहित्य कर्म का धन लेकर अपने गन्तव्य मार्ग के लिए जाने लगा तो अन्य लोग भी उसका अनुकरण करने लग जाते हैं। रास्ते में नदियों में बाढ़ आ जाने के कारण उसको पार होना मुश्किल था। 13 मंत्रों में विश्वामित्र द्वारा शतुद्री और विपाट् नदियों से मार्ग के लिए प्रार्थना की गयी है।

13. उत्तर (4) कर्तुः क्रियाया ईप्सिततम कारकं कर्मः कर्तुरीप्सिततम कर्मः- कर्तुः क्रियाया आप्तुभिष्टतम कारकं कर्म संज्ञा स्यात् अर्थात् कर्ता क्रिया के द्वारा जिसे विशेष रूप से प्राप्त करना चाहता हो उस कारक की कर्म संज्ञा होती है। इस सूत्र में कर्तुः ईप्सिततमम् और कर्म ये तीन पद हैं, चतुर्थ पद में कारक की अनुवृत्ति आती है। कर्तुः पद षष्ठयन्त है और इसका संबंध ईप्सिततभम् के साथ है। कर्तुः में षष्ठी अनुक्त कर्ता में आया है। 'इप्सिततमम्' का अर्थ प्राप्त करने को अत्यन्त ईष्ट हो प्राप्त करना भी क्रिया के द्वारा होना चाहिए इसलिए वृति में कहा गया है-"कर्तुः क्रियाया आप्तुमिष्टतम' जिस क्रिया के द्वारा कर्ता अन्य को विशेष रूप से प्राप्त करना चाहता है, उसी क्रिया के प्रति वह अन्य पदार्थ कर्म होता है। जैसे-देवदतं पश्यति।

14. उत्तर (3) अधिहरि इत्यत्र अव्ययीभावः समासः अव्ययं विभक्ति समीप समृद्धिव्यूद्धयर्थाभावात्ययासम्प्रतिशब्द-0।
इस सूत्र से अधिहरि, लौकिक विग्रह, हरौ इति, अलौकिक विग्रह-हरि ङि अधि) 'विभक्ति' के अर्थ में अव्यय पदों का समर्थ सुबन्त (पद) के साथ अव्ययीभाव समास होता है।

15. उत्तर (2) जिस समास का विग्रह नहीं होता है वे नित्य समास होते हैं, जिनका विग्रह होता है पर समास-घटक पदों द्वारा नहीं होता अर्थात् जिसका अस्वपद विग्रह होता है वे भी नित्य समास होते हैं-" अविग्रहोऽस्वपदविग्रहो वा नित्यसमासः।'

16. उत्तर (3) एकाल प्रत्ययस्य अपृक्तम् संज्ञा। अपृक्त 'अपृक्त एकाल प्रत्ययः'। एकाल् प्रत्ययो यः सोऽपृक्तसंज्ञः स्यात्।
एकाल = एक वर्ण रूप प्रत्यय की 'अपृक्त' संज्ञा होती है। यथा-'सु' का 'स', 'ति' का 'त्' आदि एकाल प्रत्यय हैं। अतः इनकी अपृक्त संज्ञा है। सखान् + 'स्' में, स् प्रत्यय एक अल् वाला है, अतः इस 'स्' की अपृक्त संज्ञा होगी।

17. उत्तर (1) 'विश्वामित्र-नदी संवादः' ऋग्वेदस्य तृतीयमण्डले उपलभ्यते। विश्वामित्र-नदी संवाद सूक्त ऋग्वेद के तीसरे मण्डल का 33वाँ सूक्त है, जिसमें कुल 13 मंत्र हैं। इसके ऋषि विश्वामित्र हैं। देवता-नदियाँ विपाट्, शतुद्री। छन्द-पंक्ति, त्रिष्टप, उष्णिक् स्वर-पञ्चमः, धैवतः, ऋषभ। इसमें भरतवंशी विश्वामित्र सुदास से पौरोहित्य कर्म का धन लेकर अपने गन्तव्य मार्ग के लिए जाने लगा तो अन्य लोग भी उसका अनुकरण करने लग जाते हैं। रास्ते में नदियों में बाढ़ आ जाने के कारण उसको पार होना मुश्किल था। 13 मंत्रों में विश्वामित्र द्वारा शतुद्री और विपाट् नदियों से मार्ग के लिए प्रार्थना की गयी है।

18. उत्तर (4) कर्तुः क्रियाया ईप्सिततम कारकं कर्मः कर्तुरीप्सिततम कर्मः- कर्तुः क्रियाया आप्तुभिष्टतम कारकं कर्म संज्ञा स्यात् अर्थात् कर्ता क्रिया के द्वारा जिसे विशेष रूप से प्राप्त करना चाहता हो उस कारक की कर्म संज्ञा होती है। इस सूत्र में कर्तुः ईप्सिततमम् और कर्म ये तीन पद हैं, चतुर्थ पद में कारक की अनुवृत्ति आती है। कर्तुः पद षष्ठयन्त है और इसका संबंध ईप्सिततभम् के साथ है। कर्तुः में षष्ठी अनुक्त कर्ता में आया है। 'इप्सिततमम्' का अर्थ प्राप्त करने को अत्यन्त ईष्ट हो प्राप्त करना भी क्रिया के द्वारा होना चाहिए इसलिए वृति में कहा गया है-"कर्तुः क्रियाया आप्तुमिष्टतम' जिस क्रिया के द्वारा कर्ता अन्य को विशेष रूप से प्राप्त करना चाहता है, उसी क्रिया के प्रति वह अन्य पदार्थ कर्म होता है। जैसे-देवदतं पश्यति।

19. उत्तर (3) अधिहरि इत्यत्र अव्ययीभावः समासः अव्ययं विभक्ति समीप समृद्धिव्यूद्धयर्थाभावात्ययासम्प्रतिशब्द-0।
इस सूत्र से अधिहरि, लौकिक विग्रह, हरौ इति, अलौकिक विग्रह-हरि ङि अधि) 'विभक्ति' के अर्थ में अव्यय पदों का समर्थ सुबन्त (पद) के साथ अव्ययीभाव समास होता है।

20. उत्तर (2) जिस समास का विग्रह नहीं होता है वे नित्य समास होते हैं, जिनका विग्रह होता है पर समास-घटक पदों द्वारा नहीं होता अर्थात् जिसका अस्वपद विग्रह होता है वे भी नित्य समास होते हैं-" अविग्रहोऽस्वपदविग्रहो वा नित्यसमासः।'

21. उत्तर (3) उपराजम्-अत्र समासान्तः 'अम्'। लौकिक विग्रह राजः समीपम्। विधि सूत्र-नस्तद्धिते-नान्तस्य भस्य टेर्लोपस्तद्धिते। उपराजम्। 'उपराजन् + अ' यहाँ तद्धित टच् (अ) प्रत्यय परे, 'उपराजन्' यह नकारान्त भसंज्ञक है। अतः इसकी टि (अन्) का प्रकृत नस्तद्धिते सूत्र से लोप होकर-उपराज् + अ = 'उपराज' बना। अब प्रतिपदिक संज्ञा के कारण इससे स्वादियों की उत्पत्ति के प्रसङ्ग में प्रथमा के एक वचन की विवक्षा में सुँ प्रत्यय लाकर उसे नव्यायीभावादतोऽम् से 'अम्' आदेश तथा अमिपूर्वः सूत्र द्वारा पूर्वरूप करने पर 'उपराजम्' हुआ। यह अव्ययीभाव समास है।

22. उत्तर (4) अकर्तृत्वमस्य धर्मः पुरुषस्य। सांख्य दर्शन का पुरुष चैतन्यस्वरूप है। इस कारण वह शरीर, मन, इन्द्रिय, बुद्धि और अहंकार से भिन्न है। पुरुष साक्षी है, निष्क्रिय या उदासीन है, कूटस्थ नित्य एवं अपरिवर्तनशील है। यह कूटस्थ नित्य होने के कारण 'कार्य-कारण शृंखला' से परे है। वह न तो किसी का कारण है न ही किसी का कार्य वह नित्ययुक्त (कैवल्यं) उदासीन (माध्यस्थं), द्रष्टा एवं अकर्ता है। वह अज, नित्य, सर्वव्यापी (विभु), अनाश्रित, अलिङ्ग, निरवयव एवं स्वतंत्र है। पुरुष प्रकृति के विकारों का मात्र द्रष्टा है, कर्ता नहीं है। इस कारण वह मात्र साक्षी है। सांख्य दर्शन पुरुष को अकर्ता मानते हुए भी भोक्ता मानता है। सांख्यकारिका में पुरुष को अकर्ता कहा गया है –

तस्माच्च विपर्यासात् सिद्धं साक्षित्वमस्य पुरुषस्य।
कैवल्यं माध्यस्थ्यं द्दष्टत्वमकर्तृभावच्च।।

23. उत्तर (2) प्रकृतिर्वस्तुतो स्वात्मानम् बहनाति।

24. उत्तर (3) दशमण्डलानि ऋग्वेदे विलसन्ति। ऋग्वेद में देवताओं के स्तुति परक मंत्रों का संकलन है। इन मंत्रों को श्रुति भी कहा जाता है। ऋग्वेद में मंत्रों के संग्रह किये जाने के कारण वेदों को संहिता कहा जाता है। ऋग्वेद में 10580$^{1/4}$ मंत्र, 1017 सूक्त, तथा दशमण्डल में विभाजित हैं। इसके पुरोहित को 'होता' कहते हैं। इसकी उत्पत्ति विराट पुरुष के मुख से मानी जाती है।

25. उत्तर (3) कारणभावाच्च इत्यनेन पुष्यते सत्कार्यवादः। सांख्यदर्शन के कारण-कार्य सिद्धांत को सत्कार्यवाद कहते हैं। सत्कार्यवाद का अर्थ है कि कार्य कारण में सत् होता है अर्थात् कार्य न तो कोई नवीन वस्तु है, नहीं कोई नया आरम्भ, बल्कि वह कारण की ही बदली हुई अवस्था है। इस परिवर्तन को नया आरम्भ कहने के स्थान पर कारण की व्यक्त अवस्था कहना उचित है। अर्थात् कारण में कार्य पहले अव्यक्त था और अब व्यक्त हो गया है। 'सांख्यकारिका' में सत्कार्यवाद की स्थापना इस कारिका द्वारा की गई है –

'असदकरणादुपादानग्रहणात्सर्वसंभवाभावत्।
शक्तस्य शक्यकरणात् कारणाभावाच्च सत्कार्यम्।।

कारणभावाच्च सत्कार्यम्-कारण और कार्य वस्तुतः एक ही है, अर्थात वे अभिन्न हैं। इन्हें एक दूसरे से अलग नहीं किया जा सकता। कारण कार्य का छीपा दुआ रूप है और कार्य कारण का खुला हुआ रूप। इससे पता चलता है कि कार्य कारण में उत्पत्ति से पूर्व विद्यमान रहता है। जैसे तात्विक रूप से घड़े एवं मिट्टी में कोई अन्तर नहीं है।

26. उत्तर (2) भूतानां केभ्योऽशेम्यः सात्विकेम्यः कर्मेन्द्रियाणि उत्पद्यते।
सत्व गुण से पञ्च ज्ञानेन्द्रियाँ (नेत्र, श्रोत्र, घ्राण, रसना एवं त्वक्), पञ्चकर्मेन्द्रियाँ (वाणी, पाणी, पाद, पायु एवं उपस्थ) एवं उभयात्क इन्द्रिय मन उत्पन्न होता है। तमस् से पञ्चतन्मात्राएँ (शब्द, स्पर्श, रूप, रस एव गंध) उत्पन्न होते हैं। इन्हीं पञ्चतन्मात्राओं से पञ्चभूत (आकाश, वायु, अग्नि, जल एवं पृथ्वी) उत्पन्न होते हैं।

27. उत्तर (3) पञ्चीकृते वायौ जलस्य 12½% भागः। वेदान्तसार के अनुसार पञ्चीकरण प्रक्रिया में आकाश, वायु, तेज, जल व पृथ्वी उन पञ्चमहाभूतों में से प्रत्येक महाभूत को समान दो भागों में विभाजित कर उन दस भागों में से प्रत्येक के प्रथम विभाजित पाँच भागों को पुनः चार भागों में प्रत्येक को विभक्त करके उनकी अपने-अपने द्वितीयार्ध भाग को छोड़कर दूसरे भागों को मिलाने की प्रक्रिया पञ्चीकरण है।

"द्विधा विधाय चैकैकं चतुर्धा प्रथमं पुनः।
स्वस्वेतरद्वितीयांशौर्योजनात्पञ्च पञ्चते।।"

पाँच सूक्ष्मभूतों से पाँच स्थूलभूतों का आविर्भाव इस प्रकार होता है –

पंचीकृत स्थूलभूत	अपंचीकृत स्थूलभूत					गुण विशेष प्रधानता)
आकाश	आकाश ½	वायु 1/8	अग्नि 1/8	जल 1/8	पृथ्वी 1/8	शब्द
वायु	वायु ½	आकाश 1/8	अग्नि 1/8	जल 1/8	पृथ्वी 1/8	शब्द-स्पर्श
अग्नि	अग्नि ½	आकाश 1/8	वायु 1/8	जल 1/8	पृथ्वी 1/8	शब्द-स्पर्श -रूप
जल	जल ½	अग्नि 1/8	आकाश 1/8	वायु 1/8	पृथ्वी 1/8	शब्द-स्पर्श रूप-रस
पृथ्वी	पृथ्वी ½	अग्नि 1/8	आकाश 1/8	वायु 1/8	जल 1/8	शब्द-स्पर्श रूप-रस-गंध

28. उत्तर (2) पुरुषस्य स्वरूपं अपरिणामि अस्ति। सांख्य दर्शन में पुरुष का स्वरूप अन्य भारतीय दर्शन के आत्मा से पर्याप्त साम्यता रखते हैं। इसका स्वरूप स्पष्ट करते हुए मूलतः इसे प्रकृति के सर्वथा विपरीत (विपर्यासत्) कहा गया है। पुरुष शुद्ध चैतन्य स्वरूप है और सभी अवस्थाओं में चैतन्ययुक्त रहता है जबकि प्रकृति जड़ है। यह प्रकृति के समान त्रिगुणात्मक नहीं निस्त्रिगुण है। यह ज्ञाता और विषयी है। प्रकृति परिणामी अर्थात् क्रियाशील है जबकि पुरुष नित्य एवं अपरिणामी है। इस प्रकार पुरुष त्रिगुणातीत, अविवेकी, विषयी, ज्ञाता विविक्त, विशेष, चेतन और अपरिणामी है।

त्रिगुणमविवेकि विषयः सामान्यमचेतनं प्रसवधर्मि।
व्यक्तं तथा प्रधानं, तद्विपरीतस्तथा च पुमान्।।

29. उत्तर (3) साधकतमं करणम्। क्रिया सिद्धौ प्रकृष्टोपकारकं करणसंज्ञ स्यात्। अर्थात् क्रिया की सिद्धि में जो सबसे प्रकृष्ट उपकारक अर्थात् सर्वाधिक सहायक कारक हो, उनकी करण संज्ञा होती है। जैसे-'रामेण बाणेन हतो बाली' (राम ने बाण से बाली को मारा)-यहाँ बाण के व्यापार के अनन्तर ही हनन क्रिया होती है, इसलिए यह प्रकृष्ट उपकारक है और इसलिए इसकी करण संज्ञा होती है।

30. उत्तर (1) 'न तितिक्षासममस्ति साधनम्' इदं वाक्यमस्ति किरातार्जुनीये महाकाव्ये।
'किरातार्जुनीयम्' भारवि कृत वृहत्त्रयी महाकाव्यों में से एक, 18 सर्गों वाला महाकाव्य है। इस महाकाव्य का उपजीव्य काव्य महाभारत का वन पर्व है। इस महाकाव्य के नायक अर्जुन प्रतिनायक किराताधिपति शिव नायिका द्रौपदी है। यह वीर रस प्रधान महाकाव्य है। इस महाकाव्य में वंशस्थ एवं मालिनी छंद का अत्यधिक प्रयोग किया गया है। इसमें पंचाली रीति एवं प्रसाद गुण है।

31. उत्तर (3) 'तनु विस्तारे' धातोः विधिलिङ प्रथमपुरुषैकवचने रूपद्वयं तनुयात् एवं तन्वीन भवति।

32. उत्तर (4) न्यायदर्शनम् एवं षोडशपदार्थाः समुचितः सम्बन्धाऽस्ति। न्यायदर्शन के अनुसार दुःख निवृति हेतु तत्व ज्ञान से ही सम्भव है। इस संदर्भ में सोलह पदार्थों का विवेचन करता है जो निम्नवत् है-1. प्रमाण. 2. प्रमेय, 3. संशय, 4. प्रयोजन, 5. दृष्टान्त, 6. सिद्धांत, 7. अवयव, 8. तर्क, 9. निर्णय, 10. वाद, 11. जल्प, 12. वितण्डा, 13. हेत्वाभास, 14. छल, 15. जाति, 16. निग्रह स्थान।

33. उत्तर (4) पाश्चात्यविचारकस्य अरस्तूमहोदयस्य भाषणशास्त्रम् एवं सौन्दर्यशास्त्रम् काव्यशास्त्रीयौ ग्रंथौ स्तः। अरस्तू ने काव्य के क्षेत्र में दो रचनाएँ की है-1. पोएटिक्स या पेरिपोइएटिकेस (काव्यशास्त्र), 2. हेटेरिअस (भाषणशास्त्र)। अरस्तू के तीन सिद्धांत है-1. अनुकरण का सिद्धांत, 2. त्रासदी या ट्रेजडी का सिद्धांत, 3. विवेचन का सिद्धांत।

34. उत्तर (2) न्यायसिद्धांतमुक्तावलीदिशा साध्यवद-यस्मिन्नसम्बन्ध उदावतः एवं हेतुमनिष्ठ विरहाप्रतियोगिना साध्येन हेतोरैकाधिकरण्यम् व्यप्तेर्थ क्षणमस्ति।
35. उत्तर (4) पतञ्जलि प्रतिपादितेषु व्याकरण प्रयोजनेषु सन्देहार्थं नास्ति। महाभाष्यकार पतञ्जलि ने व्याकरण के पाँच प्रयोजन बताए हैं-'रक्षोहागमलध्वसन्देहाः प्रयोजनम्'। अर्थात् ये पाँच हैं-(1) रक्षा, (2) ऊह, (3) आगम, (4) लघु, (5) असंदेह।
36. उत्तर (3) कौटिल्य - अर्थशास्त्रास्य विनयाधिकरणे प्रकरणाना समुचितक्रमोऽस्ति-विद्यासमुद्देशः, वृद्धसंयोगः, उद्विय-जयः, अमात्योत्पत्तिः, मन्त्रिपुरोहितोत्पत्तिः। विनयाधिकरण प्रकरण के अन्तर्गत क्रमानुसार निम्नवत प्रकरण है –
1. विद्यासमुदेशः, 2. वृद्धसंयोगः, 3. इन्द्रियजयः, 4. अमात्योत्पत्तिः, 5. मन्त्रिपुरोहितोत्पत्तिः, 6. उपधामिः शौचाशौचज्ञानमात्यानाम्, 7. गूढपुरुषोत्पत्तिः, 8. गूढपुरुषप्राणिधिः,9. स्वविषये कृत्याकृत्य पक्षरक्षणम्, 10. परविषये कृत्याकृत्यपक्षोपग्रहः, 11. मन्त्राधिकारः, 12. इतप्राणिधिः, 13. राजपुत्ररक्षणम्, 14. अवरुद्धवृत्तम्:, 15. अवरुद्धे च वृत्तिः, 16. राजप्रणिधिः, 17. निशान्तप्रणिधिः, 18. आत्मरक्षितकम्।
37. उत्तर (2) सह सम्बन्ध -

(A) एतान्याकाशादीनां सात्विकांशेभ्यो व्यस्तेभ्यः पृथक् पृथक् क्रमेणेत्पद्यन्ते	(III) ज्ञानेन्द्रियाणि
(B) एते पुनराकाशादिगतसात्विकांशेभ्यो मिलितेभ्य उत्पद्यन्ते	(I) मनबुद्धिचित्ताहंकाराः
(C) एतानि पुनराकाशादीनां रजोंऽशेभ्यो मिलितेभ्य उत्पद्यन्ते	(IV) कर्मेन्द्रियाणि
(D) बुद्धिर्ज्ञानेन्द्रियैः सहित भवति	(II) विज्ञानमयकोशः

38. उत्तर (3) सुऽनपुंसकस्य इति पाणिनिसूत्रेण सर्वनामस्थान सञ्ज्ञा विधेयते। 'सुऽनपुसकस्य'-स्वादिपञ्चवचनानि सर्वनामस्थानसञ्ज्ञानि स्युरवलीबरस्य। अर्थात् सु आदि पाँच प्रत्यय (सुट्) सर्वनाम स्थान संज्ञक हो नपुंसक लिंग को छोड़कर।
39. उत्तर (4) आलोकविशाल मे सहसा तिमितरप्रवेशविच्छिन्ना।
उन्मीलितापि दृष्टिनि मीलितेवान्धकारेण।।
श्लोकऽस्मिन आर्या छन्दः उत्प्रेक्षा अलंकारश्च। प्रस्तुत श्लोक शूद्रक कृत मृच्छकटिकम् के प्रथम अंक का 21वाँ श्लोक है। इस श्लोक में आर्या छन्द एवं उत्प्रेक्षा अलंकार है।
40. उत्तर (4) मूलस्वराः एवं संयुक्तस्वराः स्वयंप्रकाशन्ते।
मूल स्वर चार प्रकार के हैं। जो स्वर दूसरे स्वरों के मेल से न बने उसे मूल स्वर कहते हैं। ये चार स्वर है-अ, इ, उ, ऋ दो असमान स्वरों के मिलने से जो नया वर्ण बनता है उसे संयुक्त स्वर कहते हैं। जैसे-ए (अ + इ), ऐ (अ + ए), ओ (अ + उ) औ (अ + ओ)।
41. उत्तर (1) उपर्युक्तेषु ऋग्वेदस्य प्रथमभाष्यकार: स्कंदस्वामी आसीत।
42. उत्तर (3) भवभूतिकृतं रचनाद्वयं उत्तररामचरितम्, महावीरचरितम् अस्ति। महाकवि भवभूति की तीन नाट्यकृतियाँ है-मालतीमाधवम्, महावीरचरितम् एवं उत्तररामचरितम्। मालतीमाधवम् 10 अङ्कों का श्रृंगार प्रधान प्रकरण रूपक है। महावीरचरितम् 7 अङ्कों का वीररसप्रधान नाटक है। उत्तररामचरितम् 7 अङ्कों का करुण रसप्रधान नाटक है।
43. उत्तर (2) बौद्धदर्शनानुसारं चतुर्णाम् आर्यसत्यानाम् उचितः क्रमोऽस्ति-दुःखम्, समुदायः, निरोधः, मार्गः।
आर्यसत्य की संकल्पना बौद्ध दर्शन के मूलसिद्धांत है। इसे चत्वारि आर्यसत्यानि कहा जाता है। बौद्ध दर्शन के चार आर्य सत्य निम्न है -(i) दुःख-संसार में दुख है। (ii) समुदाय-दुःख के कारण है। (iii) निरोध-दुःख के निवारण है। (iv) मार्ग-निवारण के लिए अष्टांगिक मार्ग है।
44. उत्तर (1) अग्निना रयिमश्नवत्पोषमेव दिवे दिवे 'इत्यस्मिन्मत्रांशे (रयिः) पदस्य अर्थं रत्नं निर्दिशतु। यह मंत्र वैदिक-सूक्त अग्नि से लिया गया है। पृथ्वी स्थानीय देवों में अग्नि को ही मुख्यदेवता के रूप में स्वीकार किया गया है जो यज्ञीय अग्नि का प्रतिनिधि रूप है। यह इन्द्र के पश्चात् अग्नि ही सर्वमान्य देवता है। प्रस्तुत मंत्र में अग्नि की स्तुति करने पर अग्नि देव भोजन, यश तथा पुत्र-भृत्य से युक्त होकर धन देता है- "अग्निना रयिमश्वत् पोषमेव दिवे दिवे। यशसं वीरवत्तमम्।
45. उत्तर (2) उपर्युक्त 'गिर' पदस्य अर्थो वाणी एवं स्तुतिः स्तः। प्रस्तुत मंत्र ऋग्वैदिक देवता वरूण सूक्त से है। वरूण एक दृयुस्थानीय देवता है। वरूण ऋग्वेद के प्रथम मण्डल का 25वां सूक्त है। प्रस्तुत मंत्र 'दर्श नु विश्वदर्शतं दर्श रथमधि क्षमि। एता जुषत में गिरः॥ अर्थात् दर्शनीय वरूण को उनके रथ के साथ हमने भूमि पर देखा है। उन्होंने हमारी स्तुतियाँ स्वीकारी है।
46. उत्तर (2) यदङ्ग दाशुषे त्वमग्ने भद्रं करिष्यसि।
तवेत्तत्सत्यमङ्िगरः।।
अत्र 'अङ्ग' इति अवयवार्थ प्रयुक्तोऽयं शब्द:? सायणदिशा निर्दिश्यतम्। यह मंत्र ऋग्वेद के अग्नि (1) सूक्त से लिया गया है। अग्नि पृथ्वी स्थानीय देवता है। इसका इन्द्र के बाद दूसरा स्थान है। इसके 200 सूक्त पाया जाता है। प्रस्तुत मंत्र 'यदङ्ग, दाशुणे त्वमग्ने भद्र करिष्यसि अर्थात् हे अग्नि। तुम यज्ञ में हवि देने वाले यजमान का जो कल्याण करते हो, वह वास्तव में तुम्हारी ही प्रसन्नता का साधन बनता है। यहाँ अदङ्ग, का प्रयोग अवयव अर्थ में किया गया है।
47. उत्तर (4) गगनारविन्दं सुरभि, अरविन्दत्वात्, सरोजारविन्दवत्' इत्यत्र तर्कभाषानुसारं आश्रयसिद्धः हेत्वाभासः असद् हेतु को हेत्वाभास कहते है। वह वस्तुतः हेतु नहीं होता अपितु हेतु के समान भाषित होता है। केशवमिश्र ने इनके पाँच प्रकार बताये है जिसमें प्रथम असिद्धहेत्वाभास है। असिद्ध हेत्वाभास- लिङ्ग के रूप में निश्चित न किया गया हो। यह तीन प्रकार के है- (i) आश्रयसिद्ध (ii) स्वरूपासिद्ध (iii) व्याप्यत्वासिद्ध।

- आश्रयासिद्ध- जिस हेतु के पक्षों में आश्रय का ही अभाव होता है। यथा- गगनारविन्दं सुरभि, अरविन्दत्वात्, सरोजरविन्दवत्
- स्वरूपासिद्ध- हेतु पक्ष का धर्म नहीं होता वह पक्ष में स्थित नहीं रहता तो स्वरूपसिद्ध है, यथा- "शब्दोनित्यः चाक्षुषत्वात्"
- व्याप्यत्वासिंद्ध - जहाँ हेतु में व्याप्ति नहीं होती।

48. उत्तर (4) “ब्रह्मचर्यं भूमौ शय्या जटाऽजिनधारण- मग्निहोत्राभिषेकौ देवतापित्रतिथिपूजा वन्यश्चाहाराः" इति कौटिल्यमते वानप्रस्थस्य धर्मोऽस्ति।

49. उत्तर (2) मनुस्मृत्यनुसारं आचर्यो ब्राह्मणो मूर्ति अस्ति।

50. उत्तर (2) 'प्रवीण' इति पदम् अर्थविस्तारस्य एवं अर्थपरिवर्तनस्य उदाहरणं वर्तते। 'प्रवीण' अर्थपरिवर्तन के अन्तर्गत अर्थविस्तार है। अर्थपरिवर्तन के अन्तर्गत भाषा के शब्दों के अर्थों में परिवर्तन होता है। 'प्रवीण' का अर्थ था- प्रकृष्टो वीणायाम् (वीणावादन में श्रेष्ठ या निपुण)। यह शब्द वीणावादन की निपुणता को छोड़कर केवल 'निपुण' या 'दक्ष' अर्थ में प्रयुक्त होने लगा। अर्थविस्तार के अन्तर्गत संकु चित अर्थ को छोड़कर उनका विस्तार अर्थात् व्यापक अर्थ में प्रयुक्त होने लगता है।

TESTIMONIALS

Nikita Sharma
UGC NET (PAPER 1)
Delhi

"The premium course by Professors Adda gave me everything in one place - structured notes, MCQ banks, PYQs, and trend analysis. The way it was aligned with the syllabus helped me stay organized and confident."

Ravindra Yadav
UGC NET (Commerce)
Jaipur

"Joining the premium group was the best decision I made. The daily quiz challenges, mentor guidance, and focused discussions kept me disciplined and exam-ready."

Priya Mehta
UGC NET (Education)
Banglore

"Professors Adda's study course is like a personal roadmap to success. The live sessions and targeted revision plans were crucial in helping me clear my exam on the first attempt."

Swati Verma
UGC NET (English Literature)
Kolkata

"What makes the Professors Adda premium course unique is the combination of high-quality content and a dedicated support group. It kept me motivated and accountable throughout."

Aman Joshi
UGC NET (Sociology)
Prajagraj

"The premium group gave me access to serious aspirants and mentors who guided me every step of the way. The peer learning, doubt sessions, and motivation from the group were unmatched."

Riya Sharma
UGC NET (Psychology)
Hyderabad

"What really kept me going was the constant encouragement from Professors Adda's mentors. Their support helped me stay motivated even when I felt overwhelmed by the syllabus."

Anjali Singh
UGC NET (Political Science)
Indore

"Professors Adda taught me that smart preparation is as important as hard work. Their strategic study plans and motivational talks made all the difference in my success."

Aditya Verma
UGC NET (History)
Guwahati

"The institute not only provides excellent study resources but also builds your confidence. The motivational sessions helped me overcome exam anxiety and keep a positive mindset."

*IMAGES ARE IMAGINARY

+91 7690022111 +91 9216228788

PROFESSORS ADDA

Trusted By Toppers

GET BEST SELLER HARD COPY NOTES

PROFESSORS ADDA

CLICK HERE TO GET

+91 7690022111 +91 9216228788

PROFESSORS ADDA
Trusted By Toppers

Our Toppers

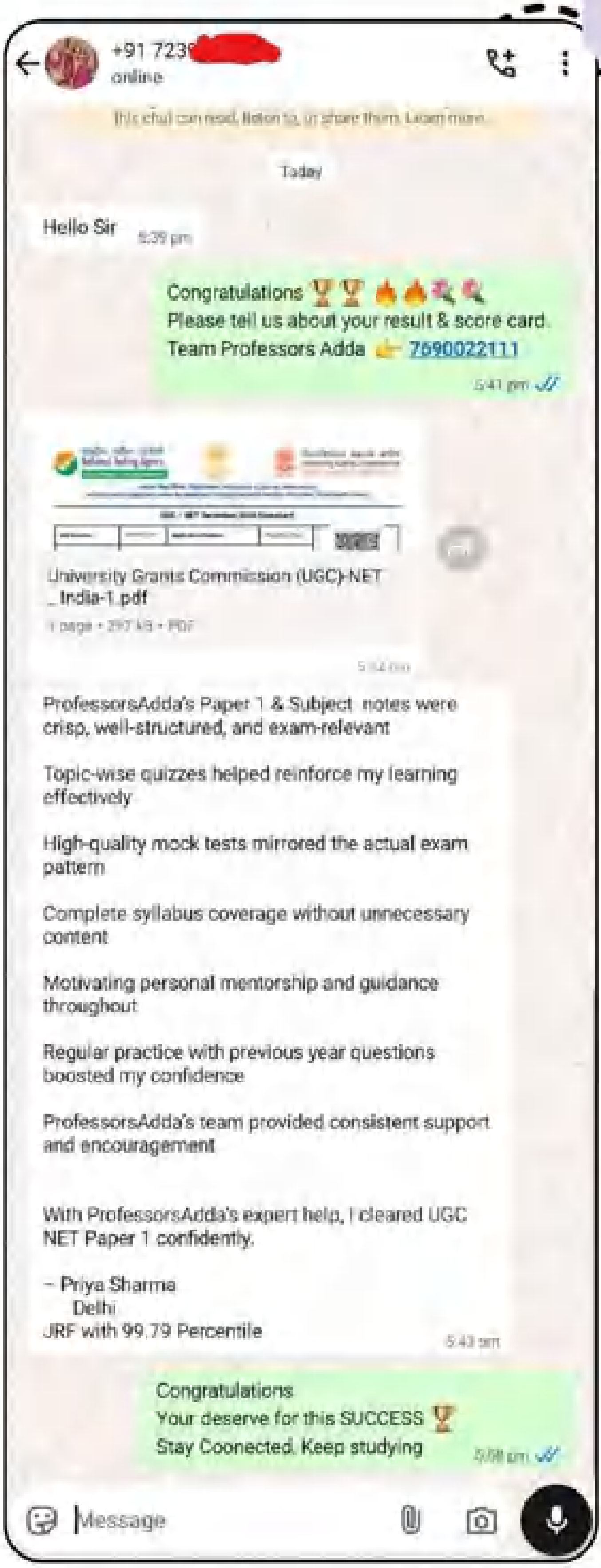

+91 7690022111 +91 9216228788

TESTIMONIALS

Nikita Sharma
UGC NET (PAPER 1)
Delhi

"The premium course by Professors Adda gave me everything in one place – structured notes, MCQ banks, PYQs, and trend analysis. The way it was aligned with the syllabus helped me stay organized and confident."

Ravindra Yadav
UGC NET (PAPER 1)
Jaipur

"Joining the premium group was the best decision I made. The daily quiz challenges, mentor guidance, and focused discussions kept me disciplined and exam-ready."

Priya Mehta
UGC NET (PAPER 1)
Banglore

"Professors Adda's study course is like a personal roadmap to success. The live sessions and targeted revision plans were crucial in helping me clear my exam on the first attempt."

Swati Verma
UGC NET (PAPER 1)
Kolkata

"What makes the Professors Adda premium course unique is the combination of high-quality content and a dedicated support group. It kept me motivated and accountable throughout."

Aman Joshi
UGC NET (PAPER 1)
Prajagraj

"The premium group gave me access to serious aspirants and mentors who guided me every step of the way. The peer learning, doubt sessions, and motivation from the group were unmatched."

Riya Sharma
UGC NET (PAPER 1)
Hyderabad

"What really kept me going was the constant encouragement from Professors Adda's mentors. Their support helped me stay motivated even when I felt overwhelmed by the syllabus."

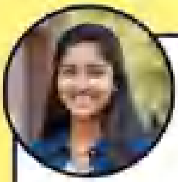

Anjali Singh
UGC NET (PAPER 1)
Indore

"Professors Adda taught me that smart preparation is as important as hard work. Their strategic study plans and motivational talks made all the difference in my success."

Aditya Verma
UGC NET (PAPER 1)
Guwahati

"The institute not only provides excellent study resources but also builds your confidence. The motivational sessions helped me overcome exam anxiety and keep a positive mindset."

*IMAGES ARE IMAGINARY

+91 7690022111+91 9216228788

PROFESSORS ADDA

Trusted By Toppers

Our Toppers

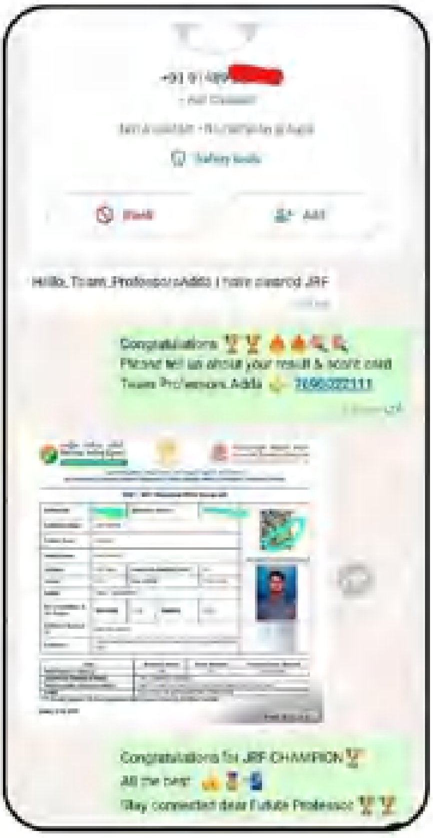

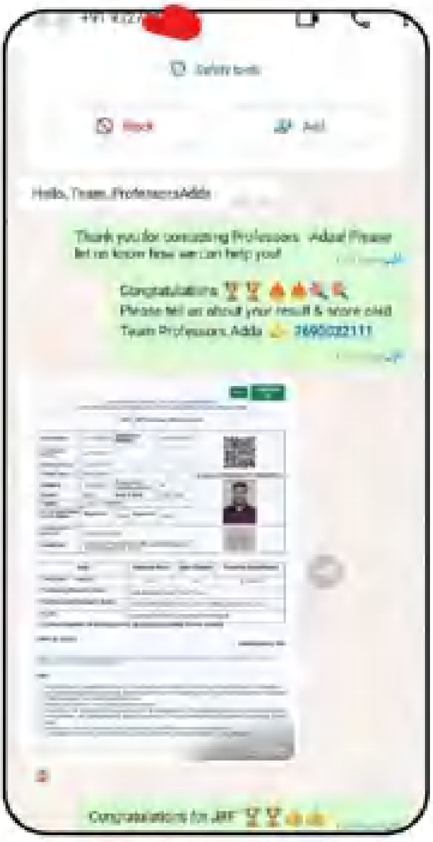

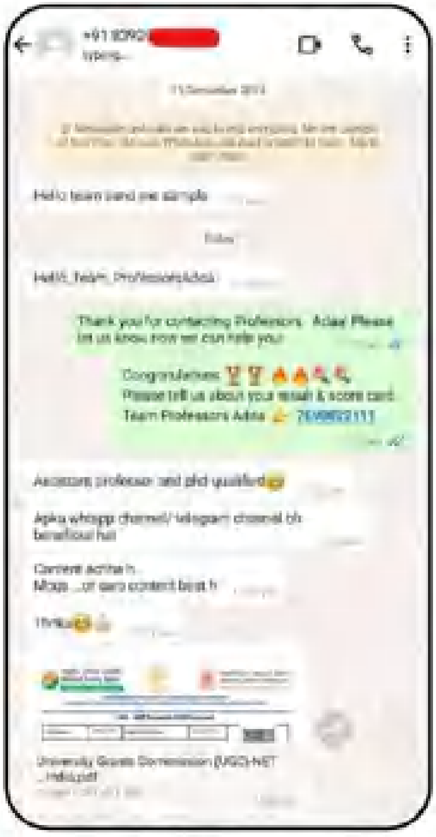

+91 7690022111 +91 9216228788

PROFESSORS ADDA

Trusted By Toppers

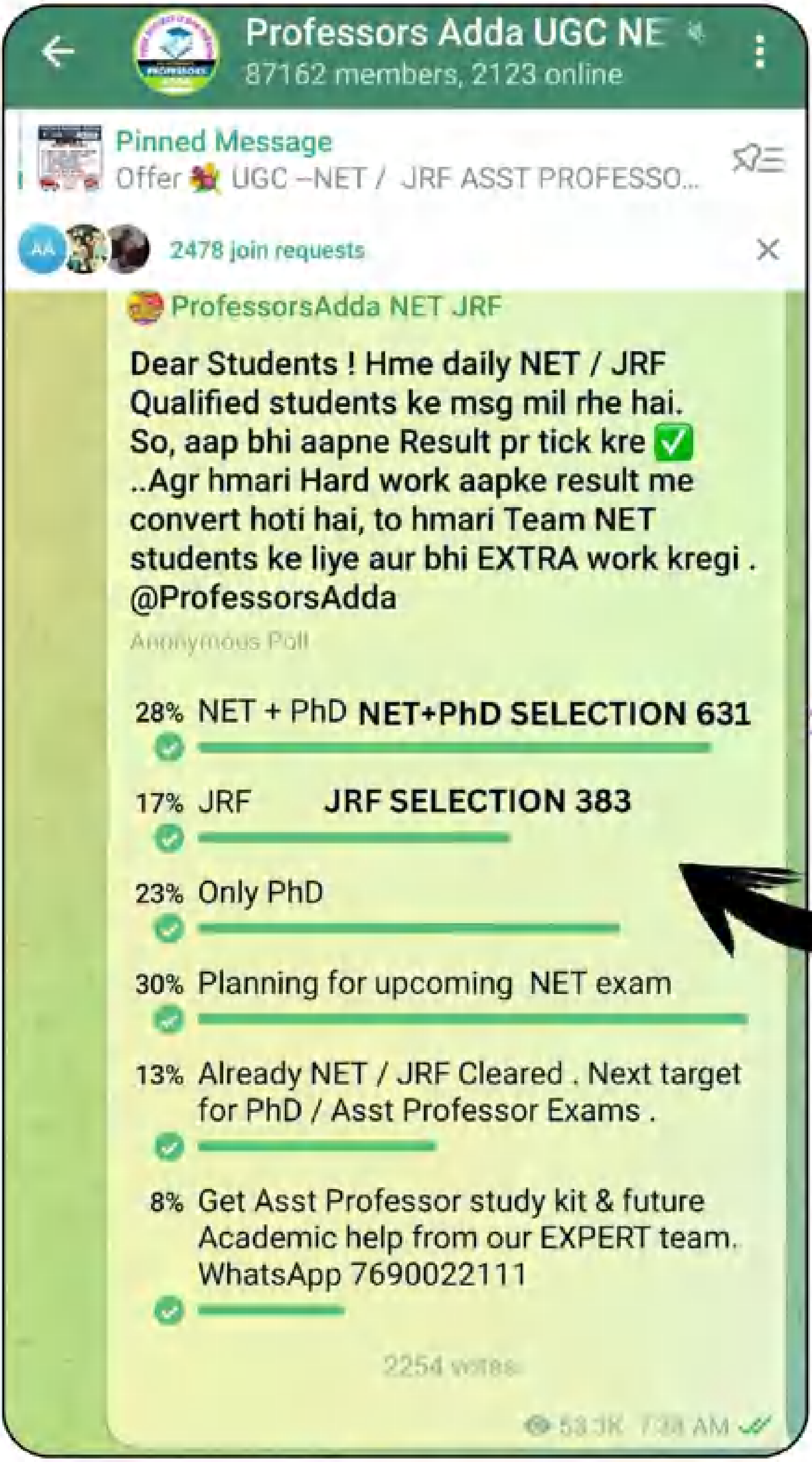

OUR UGC NET SELECTION RESULTS

+91 7690022111 +91 9216228788

PROFESSORS ADDA

Trusted By Toppers

Exclusive English GROUP

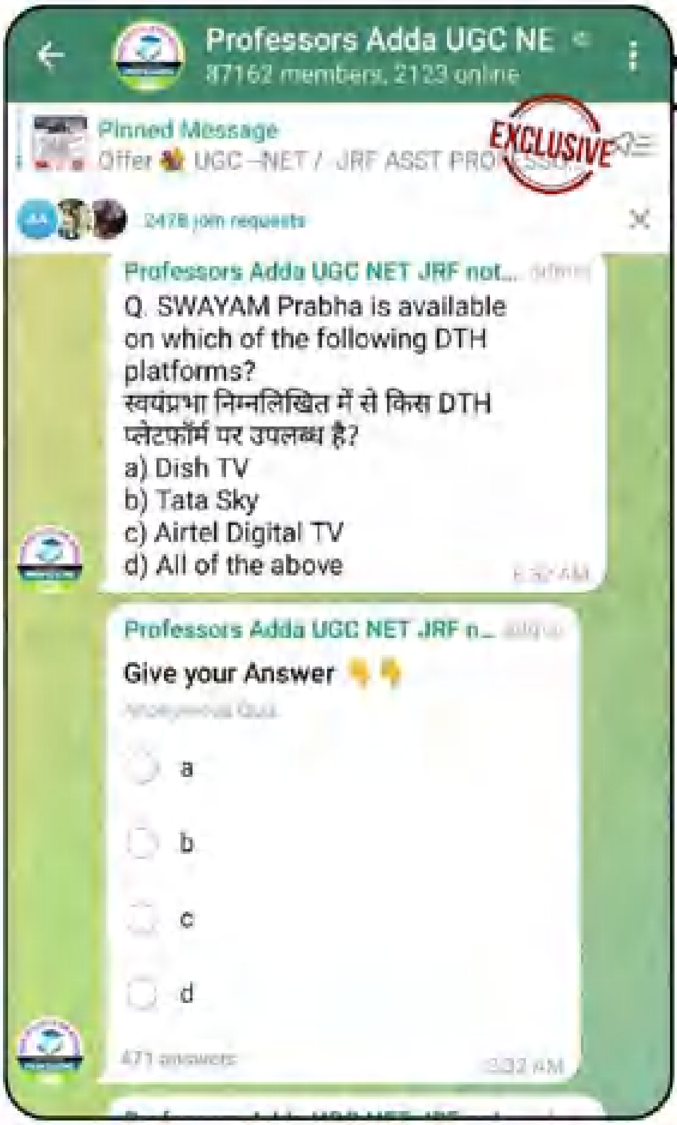

INDIA'S NO 1 UGC NET GROUP

CLICK HERE TO JOIN

+91 7690022111 +91 9216228788

PROFESSORS ADDA

Trusted By Toppers

OUR UGC NET SELECTION RESULTS

MANY MORE SELECTION

+91 7690022111 +91 9216228788

PROFESSORS ADDA
Trusted By Toppers

BOOK YOUR HARD COPY COMPLETE STUDY PACKAGE

Hurry! Limited copies remaining—get yours before they're gone.

- 10 Unit Theory Notes
- Unit Wise MCQ Bank
- Latest 10 YEAR PYQ
- Model Papers
- One Liner Quick Revision Notes
- Premium Group Membership

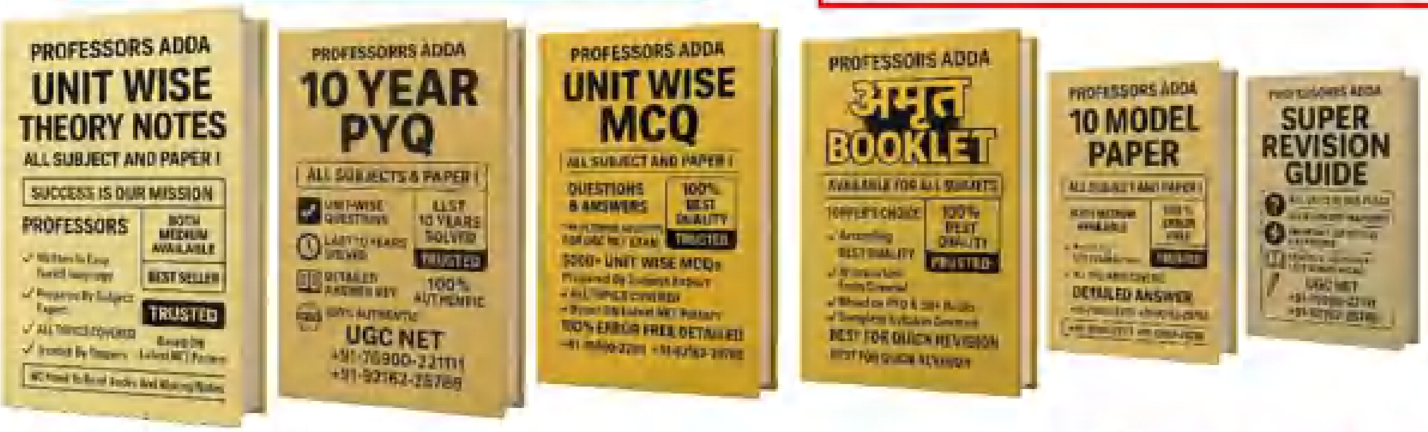

FREE DELIVERY
CASH ON DELIVERY
TRUSTED
LOW PRICE
CUSTOMER SATISFACTION 100 GUARANTEE

FREE sample Notes/
Expert Guidance /Courier Facility Available

Download PROFESSORS ADDA APP

91-76900-22111

PROFESSORS ADDA

Trusted By Toppers

BOOK YOUR HARD COPY COMPLETE STUDY PACKAGE

Hurry! Limited copies remaining—get yours before they're gone.

NEW PRODUCT

- 10 Unit Theory Notes
- Unit Wise MCQ Bank
- Latest PYQ
- Model Papers
- One Liner Quick Revision Notes
- Premium Group Membership

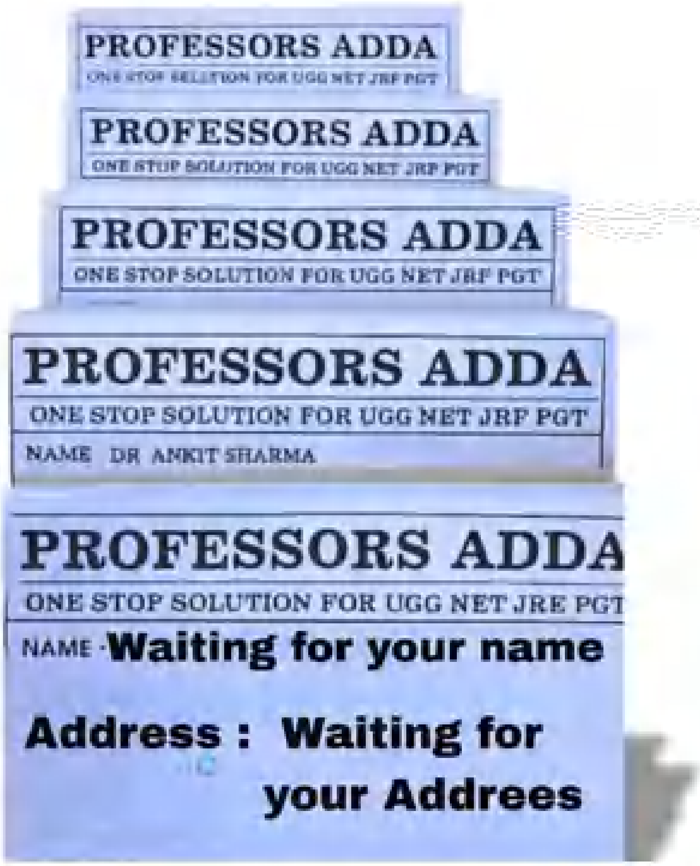

FREE sample Notes/
Expert Guidance /Courier Facility Available

Download PROFESSORS ADDA APP

91-76900-22111

OUR ALL PRODUCTS

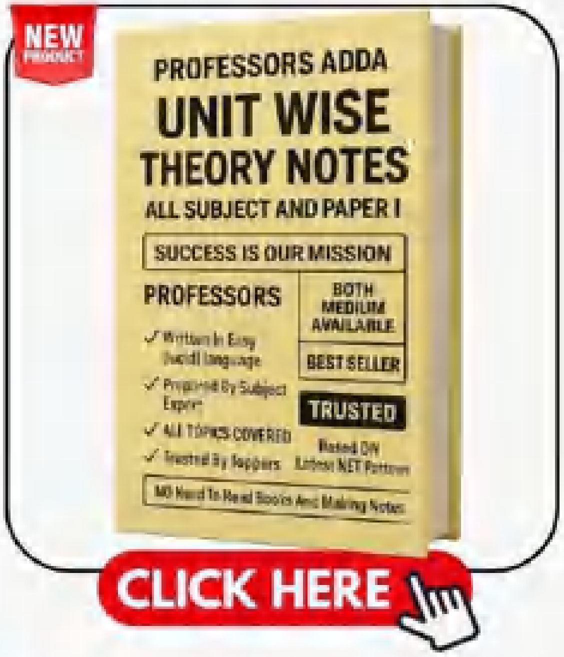

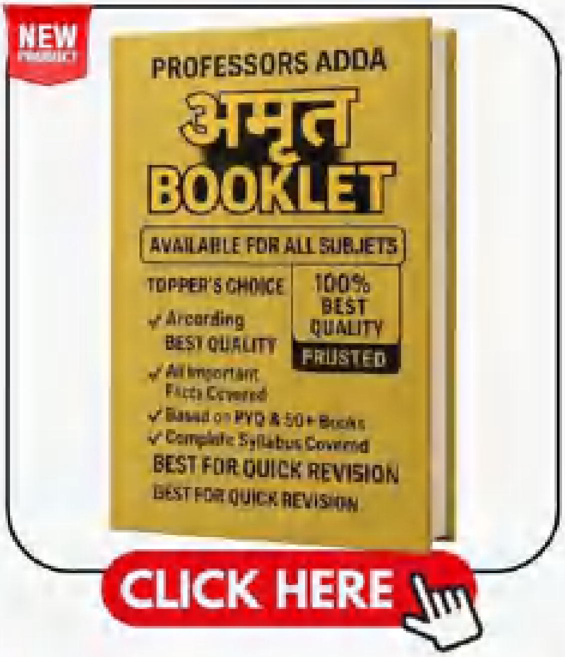

+91 7690022111 +91 9216228788